

BY, MARSK OG GÆST

By, marsk og geest 31

Kulturhistorisk tidsskrift
for Sydvestjylland

Forlaget Liljebjerget 2019

By, marsk og geest er fagfællebedømt i henhold til Forsknings- og Innovationsstyrelsens retningslinier.

Redaktion: Mette Højmark Søvsø, Flemming Just,
Claus Feveile, Morten Søvsø.

Layout: KIRK & HOLM

Tryk: Rosendahls

Copyright: 2019 Forlaget Liljebjerget

Liljebjerget er Sydvestjyske Museers forlag. Det blev oprettet i 1997 til minde om og med testamentariske midler fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til Anders Sørensen Vedel. Han udgav i årene 1591–92 otte bøger, der var „Prentet paa Liliebierget udi Ribe“. Om disse disse bogudgivelser og trykkeriet se By, marsk og geest 10, 1998.

ISBN 978-87-89827-74-2

ISSN 0905-5649

Redaktionen har så vidt muligt forsøgt at respektere ophavsrettighederne til bogens illustrationer. Føler nogen deres ophavsrettigheder krænket og gør berettigede krav gældende, vil de naturligvis blive honoreret.

Indhold

Lars Grundvad & Martin Egelund Poulsen

Bronzeøkserne fra Bækbølling og det 16. århundrede f.Kr. i en sydjysk indlandsegn 05
Bronze axes from Bækbølling and the 16th century B.C. in an inland part of Southern Jutland..... 19

Claus Feveile

Sceattas i Sydsandinavien – fra ekspanderende frisere til kontrollerende kongemagt21
Sceattas in Southern Scandinavia - From expansive Frisians to controlling royal power.....42

Michael Alrø Jensen

Den gamle Ulvegård i Tjæreborg og to andre eksempler på bøndergårde med jordgravede stolper fra tidlig moderne tid (1500-1800)44
The old “Ulvegård” in Tjæreborg and two other examples of farmsteads with earthfast post constructions from the early modern period (1500-1800)70

Bronzeøkserne fra Bækbølling og det 16. århundrede f.Kr. i en sydjysk indlandsegn

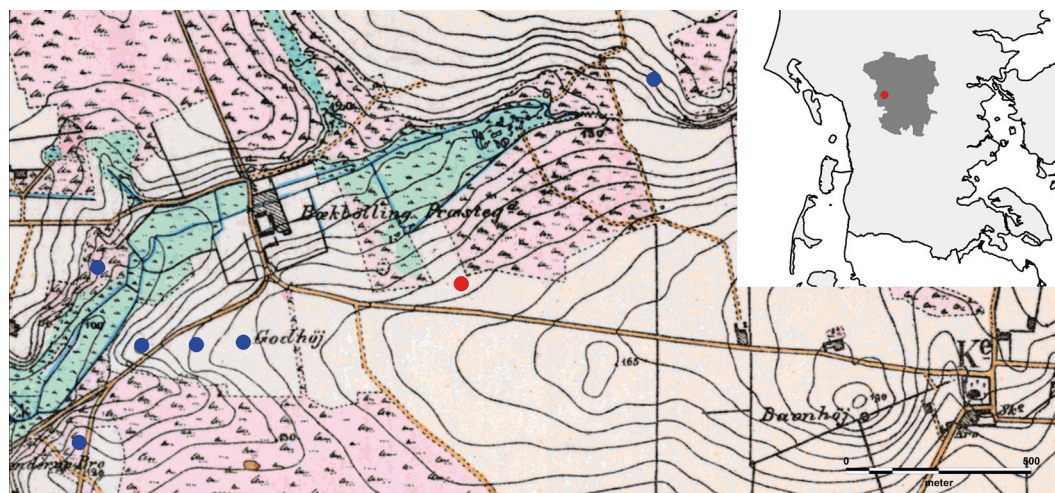
Af Martin Egelund Poulsen og Lars Grundvad

I første halvdel af 1900-tallet blev der fundet tre massive skafthuløkser af bronze ved Bækbølling i Føvling sogn, Sydvestjylland. Der er tale om kostbare genstande fra bronzealderens begyndelse, som var deponeret i kanten af et tidligere vådområde. Bronzeøkserne er med til at understrege regionens særlige betydning i begyndelsen af ældre bronzealder, for ud over at repræsentere en høj metalværdi, vidner de også om langdistancekontakter. De tre skafthuløkser fra Bækbølling er alle af Fårdrup-typen, og dermed hører de hjemme i bronzealderens periode IB (1600-1500 f.Kr.). I dette århundrede stod drastiske forandringer for døren, for snart kulminerede cirkulationen af prestigegenstande sammen med opførelsen af tørvebyggede rundhøje og treskibede langhuse med bulvægge.

Denne artikel tager udgangspunkt i fundet af tre bronzeøkser fra Bækbølling, der kategoriseres under den såkaldte Fårdrup-type, som har navn efter et gammelkendt sjællandsk depotfund fra bronzealderens første periode (Ib, 1600-1500 f.Kr.). Bækbølling repræsenterer det hidtil eneste fund i Jylland, hvor mere end én Fårdrup-øks er deponeret (Malmer 1989, s. 19; Vandkilde 1996, s. 227). Dette giver lokaliteten en særlig karakter, når man tænker på den høje værdi, som de tunge og massive bronzeøkser rummede. Når en tilsvarende fjerde

bronzeøks inddrages sammen med andre samtidige genstandstyper og husfund på egnen, får man indtryk af et lokalområde med velstand. Tidspunktet er interessant, da byggeriet af monumenter og cirkulationen af prestigegenstande kulminerer i de efterfølgende århundreder i periode II (1500-1300 f.Kr.). Her spiller det sydlige Jylland netop en fremtrædende rolle. Med de fremlagte genstande får vi en fornemmelse af et århundrede, hvor tyngdepunktet for rigdom i form af monumenter og metalfund flytter fra den østlige til den vestlige del af Sydsandinavien.

Bækbølling – topografi og fundhistorie

Bækbølling ligger vest for Føvling i den vestlige del af Vejen kommune. Landsbyen ligger på nordsiden af en mindre øst-vest-orienteret bakkeø, som mod vest og nord afgrænses af et drænet moseområde og den endnu eksisterende Stenderup bæk. De høje målebordsblade fra 1842-99 afslører desuden, at syd- og østsiderne af bakkeøen også fremstod som fugtige områder eller små mose-/søarealer. Dette gør sig især gældende ved Føvling, der ligger på den østlige rand af bakkeøen, som dermed nærmest har fremstået som en mindre, velafgrænset ø.

Den første Fårdrup-økse fra Bækbølling dukkede op i 1902 under en jagt i det relativt nydrænedede moseområde. Den heldige finder var mejeribestyrer Voss fra Bækbølling Mejeri. Øksen blev i de efterfølgende år afleveret til Nationalmuseet i København, hvor den stadig ligger opmagasineret (den ses aftegnet i midten på fig. 2). Det nøjagtige findested kendes ikke, men til gengæld vides det nøjagtigt, hvor næste øksfund blev gjort mere end 30 år senere.

Fig. 1.

Det fundrige markområde med den drænedede mose i Bækbølling på højt målebordsblad fra anden halvdel af 1800-tallet. Findestedet for de to sammenliggende bronzeøkser er markeret med en rød cirkel. Stedet blev angivet af finderens selv, nemlig den daværende lodsejer Bror Bech, som gjorde det fornemme fund i en plovfure ved kanten til det tidligere vådområde. De blå cirkler er gravhøje, der primært blev opført i løbet af ældre bronzealder. Illustration: Lars Grundvad efter Geodatastyrelsen.

The area of the Bækbølling finds seen on a map from the second half of the 19th century. The find spot of the axes is marked with a red circle and it was pointed out by the landowner Bror Bech. The blue circles mark burial mounds from the early Bronze Age.

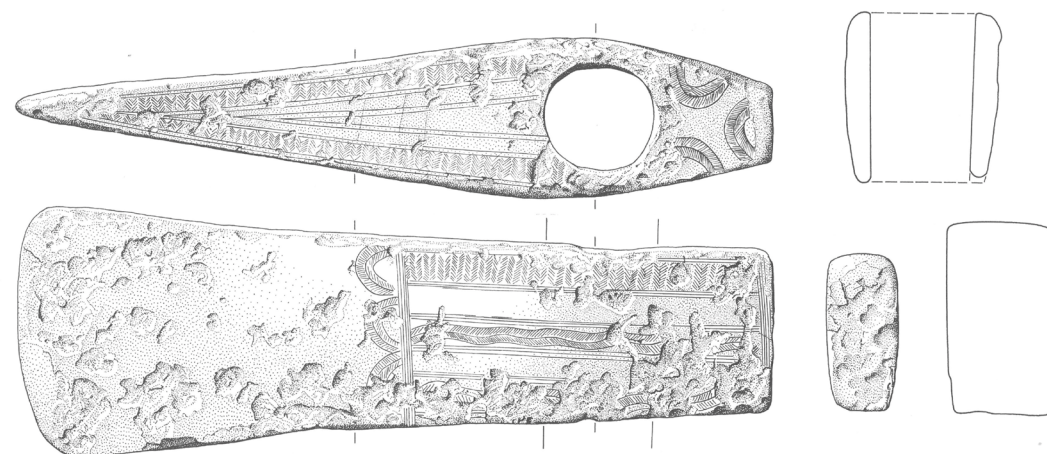

Fig. 2.

Den førstfundne bronzeøkse af Fårdrup-typen fra Bækbølling, der dukkede op i 1902 og som nu befinder sig på Nationalmuseet i København. Efter Aner & Kersten 1986, Tafel 36, nr. 3906.

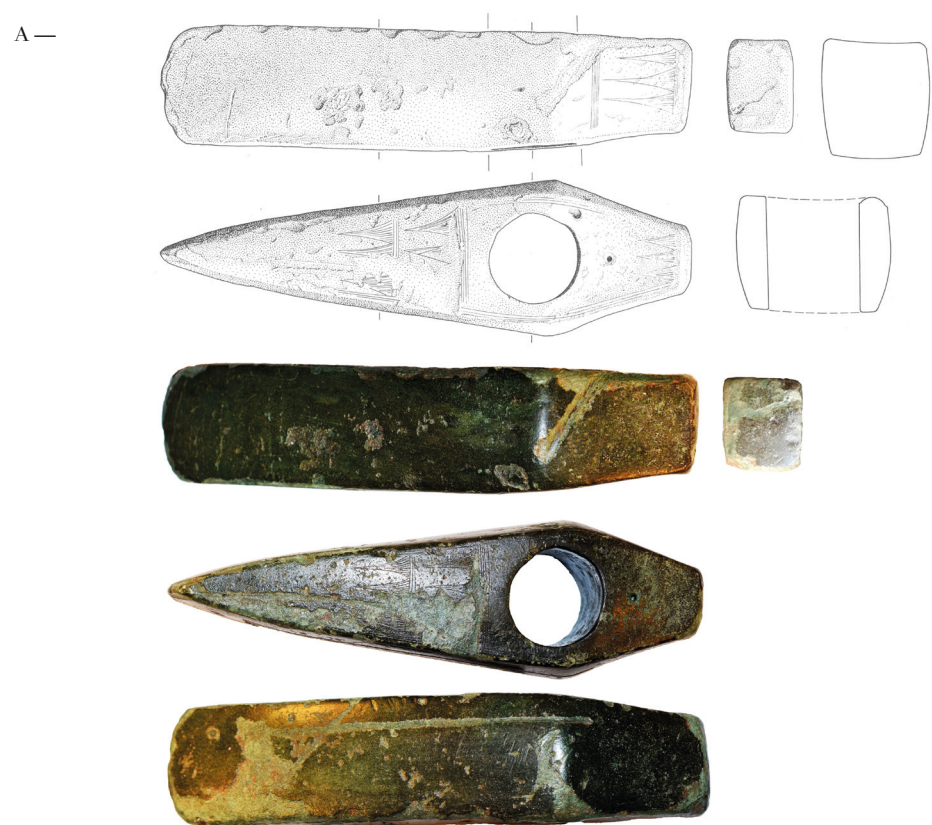
The first found axe head from Bækbølling that was uncovered in 1902. It is now in the possession of the National Museum of Denmark.

I 1916 opdyrkedes arealet efter længere tid som hedeområde. Pløjeaktiviteterne bragte næste fund for dagen i midten af 1930'erne. Under markpløjning på "præstegårdens jord" ved mejeriet i Bækbølling opdagede den lokale gårdejer Bror Bech, at der lå to kraftige øksehoveder sammen på bunden af en plovfure. Han troede først, at der var tale om stenøkser, men da landmanden samlede økserne op, kunne han både se og mærke, at der var tale om genstande af metal på grund af den grønirrede farve, tunge vægt og plovjernets ridseskader. Bror Bech har udpeget det nøjagtige findested, som er angivet på kortet fig. 1. Hvornår fundet eksakt blev gjort, er derimod usikkert. Ifølge

finderens fortælling skete det i 1939, men det må være forkert husket, eftersom H.C. Broholm fra Nationalmuseet lånte økserne i 1936 til en artikel om nye fund fra den ældste bronzealder i Danmark, der udkom i Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1938. De to bronzeøkser blev snarere fundet engang i midten af 1930'erne (Broholm 1938, s. 68 ff.).

Efter fundet blev økserne hjemtaget og lå en stund på skrivebordet, indtil dyrlæge Sørensen fra Holsted fik øje på dem og videregav de kostbare genstande til bagermester Grundahl fra Holsted, som var lokalegnens store oldsagssamler med et detaljeret kendskab til materialet. I 1943 solgte han de to bronzeøkser videre til Museet på Koldinghus, hvor de lå opbevaret indtil 2008, da Museet på Sønderkov overtog dem permanent (Poulsen 2017a, s. 12).

På den fundrige mark i Bækbølling er der tidligere opsamlet en flintdolke af type VI, der er fra samme tidsrum som de tre skafthuløkser af bronze (periode I). Dolken indgik ligeledes i Grundahls samling, men den kan ikke udskilles fra de andre talrige flintdolke af sen type i privatsamlingen,

da de desværre ikke blev registreret som separate fund. Af denne grund skal dolken fra marken blot nævnes. Derudover er der registreret en grube med keramik fra ældre bronzealder i forbindelse med overvågning af en rørdgravning ca. 200 m sydvest for øksehovedernes fundsted (Hertz 2004, s. 2). Og som det fremgår på målebordsbladet ovenfor, er gravhøje opført ved Bækbølling i løbet af ældre bronzealder (fig. 1).

Fagfolk og amatørarkæologer har i starten af 1980'erne og indenfor de senere år metaldetektorafsøgt lokaliteten for en fjerde skafthuløkse af bronze. To af økserne lå som nævnt samlet og udgjorde således et depot. Dermed er det tænkeligt, at den førstfundne økse oprindeligt også havde en makker. Dog kan der ligesåvel være tale om ét depot, som

bestod af mindst tre Fårdrup-økser. Selvom det nøjagtige findested for den førstfundne økse er ukendt, er det nærliggende at tolke de tre opløjede økser som levn efter en og samme deponering. Dette kan ligeledes understøttes af deres ensartede patinering. Alligevel kan det ikke helt afvises, at Bækbølling repræsenterer to eller tre deponeringer, eftersom 79 % af alle kendte Fårdrup-økser er nedlagt enkeltvis (Vandkilde 1996, s. 227). Indtil videre har afsøgningen efter flere Fårdrup-økser i lokalområdet dog ikke resulteret i yderligere fund.

Kort beskrivelse af Bækbølling-økserne

De to senest fundne øksehoveder er begge omtrent 18 cm lange, 4-5 cm brede ved skafthullet og 4-5,7 cm høje. Den ene er bred

og lav med en vægt på 1618 g (fig. 3a), mens den anden er slank og høj i formen og vejer 1710 g (fig. 3b). De er begge dekoreret med geometriske figurer i form af linjer/linjebånd, spinkle/aflange trekanter, rhomber, halvbuer og zigzaglignende forløb – med skiftevist skraverede og glatte felter. Den ene har enkelte af disse elementer placeret på oversiden og på bredderne, mens den anden er rigt udsmykket med alle de nævnte ornamenttyper på oversiden, i nakkeenden og på begge bredder (fig. 3b). Øksen, der blev fundet i 1902, er ligeledes veldekoreret på over- og bredderne med dobbeltstillede linjer samt halvbuer ved døllehullet, mens nakkeenden er uden ornamentik (fig. 2), og den er dimensionsmæssigt identisk med de senest fundne økser. Alle tre øksehoveder er en anelse konkave på undersiden og des-

Fig. 3.

Fig. 3. De to skafthuløkser af bronze, som blev fundet sammen i 1930'erne. a: det lave og brede eksemplar, b: den smalle, høje og velornamenterede økse. Bemærk desuden de talrige tydelige plovskader. Fotos: Lars Grundvad, Museet på Sønderkov. Tegninger: Aner & Kersten 1986, Tafel 36, nr. 3906.

The two latest found shaft-hole axes from Bækbølling that were uncovered in the 1930s. Note the very evident signs of damage done by modern ploughing.

uden en smule ru, hvilket Broholm tilskriver støbeprocessen (Broholm 1938, s. 69). De resterende flader, som skulle ses, er derimod glatforarbejdede og ornamenterede. I 1981 blev de to senest fundne øksehoveder konserveret på Vejle Amts Konserveringsværksted, hvor det var tydeligt, at skaderne på flader og kanter primært er påført under deres lange ophold i pløjjord, hvor økserne flere gange blev ramt af plovjernet (fig. 2-3). De store ligheder i dimensioner, produktion, ornamentik og patinerings sandsynliggør, at de tre øksehoveder tilhører samme deponering. Hvis der skulle være tale om to-tre deponeringer, som ovenfor nævnt ikke helt bør udelukkes, afspejler Bækbølling en nærmest unik fundsituation med gentagne nedlæggelser af Fårdrup-økser på samme begrænsede plads.

Bækbølling-fundet i en større kontekst

De tre tunge bronzøkser med skafthul fra Bækbølling kan tydeligvis kategoriseres under Fårdrup-typen. Navnet er taget fra en lokalitet ved Skælskør på Sydvestsjælland, hvor to skafthuløkser og et køllehoved af bronze blev fundet sammen i et vådområde i 1926. Der kendes foreløbigt 118 eksemplere på øksetypen i Skandinavien og Nordtyskland, og heraf er 75 fundet i Danmark (Kölcze 2014 s. 80; Vandkilde 1996, s. 227). Hovedudbredelsesområdet er Sydjylland, Fyn, Sjælland og Vestskåne. I dette område blev de tunge og meget ensartede bronzøkser sandsynligvis fremstillet. Økseformen er hjemlig, da den minder om de mere ordinære skafthuløkser af bjergart. Selve bronzen er naturligvis

importeret sydfra, for Sydsandinavien mangler som bekendt naturlige forekomster af kobber og tin, og kobberressourcerne i Mellemsverige og Norge blev ikke udnyttet i bronzealderen (Ling et al. 2014). Metallet er således ankommet sydfra i form af færdiglavede objekter eller bronzebarrer/halvfabrikata til videreforarbejdning. Ornamentikken med de geometriske zoneinddelte figurer er et sydøsteuropæisk indslag – fra Karpaterbækkenet i det nuværende Ungarn (Nørgaard 2017; Kölcze 2014, s. 83). Her optræder fuldgrebssværd og –dolke af bronze med samme dekorationstyper, der var på mode i århundredet mellem 1600 og 1500 f.Kr. (svarende til nordisk bronzealder periode IB). Det er således en nærliggende antagelse, at ornamentikken på de importerede sværd, som navnlig kendes fra den østlige del af landet, er kopieret direkte over på bronzøkserne. Fårdrup-typen optræder helt overvejende som offer-/depotfund ved eller i vådområder. Kun ét eksempel stammer tilsyneladende fra en grav (Vandkilde 1996, s. 227). Hovedparten af Fårdrup-økserne er fundet enkeltvist, mens kun 20 % udgør entypedepoter eller optræder i flertypedepoter.

Andre fund fra bronzealderens første periode i Vejen kommune

I denne kortfattede fundgennemgang skal der fokuseres på de genstande, der stammer fra samme århundrede som Fårdrup-økserne fra Bækbølling (1500-tallet f.Kr./ældre bronzealder periode IB). Endnu en bronzøkse af Fårdrup-typen kendes fra det nuværende Vejen kommune. Den stammer fra Brørup, som ligger omtrent 7 km nordøst for Bækbølling. Eksemplaret blev fundet i 1896 på sandet terræn, men yderligere informationer om sted og kontekst foreligger desværre ikke. Skafthuløkser har stedvist spor efter ornamentik på den ene bredside i form af aflange trekanter i nakkeenden og linjebånd foran skafthullet (fig. 5). I forhold

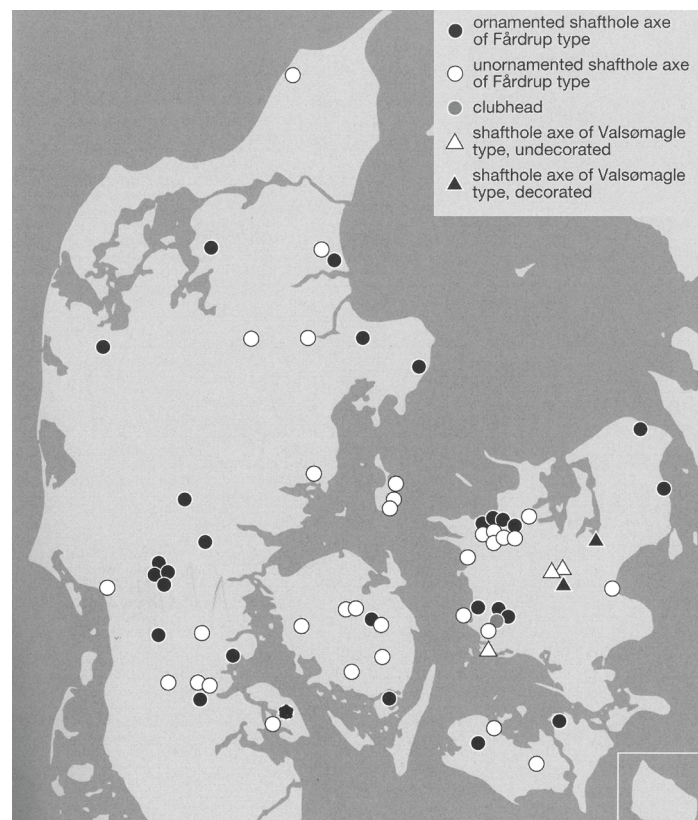

Fig. 4.

Udbredelsen af bronzøkser med skafthul af Fårdrup-typen i det nuværende Danmark. De sorte cirkler markerer ornamenterede økser, mens de hvide cirkler er uornamenterede øksefund. Bemærk klyngen med fire eksemplere i det centrale Sydjylland, som repræsenteres af de tre økser fra Bækbølling og et eksempel fra Brørup i det nuværende Vejen kommune. Efter Helle Vandkilde 1996, s. 229.

Geographical distribution in Denmark of bronze shafthole axes of the Fårdrup type. Black marks decorated axes and white marks the undecorated axes. Note the four finds from Vejen municipality.

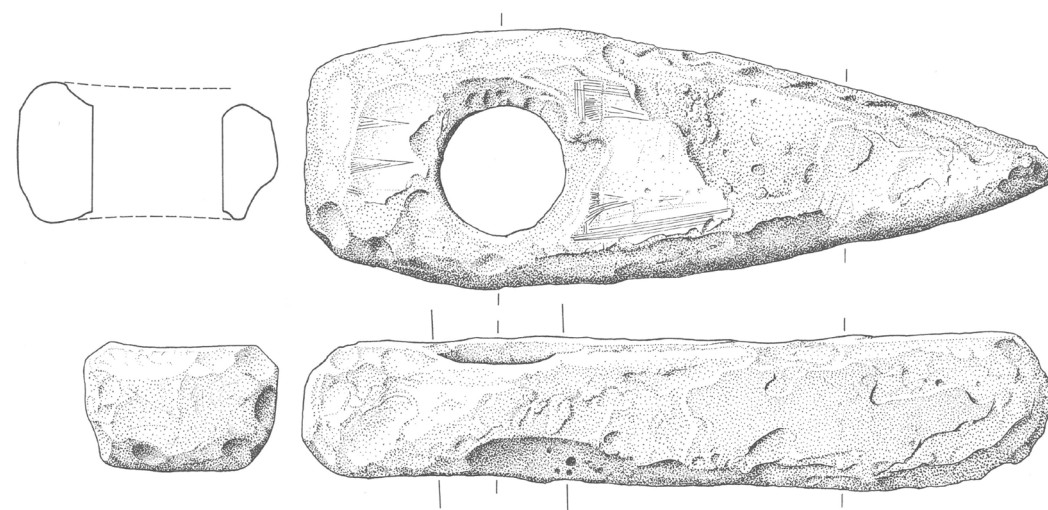

Fig. 5.

Fårdrup-økser fra Brørup. Bemærk den meget overfladebeskadigede tilstand. Efter Aner & Kersten 1986, Tafel 32, nr. 3881.

The Fårdrup type shafthole axe from Brørup. Note the damaged surface of the artefact.

til Bækbølling-økserne er eksemplet fra Brørup meget overfladebeskadiget som følge af oxidering (Aner & Kersten 1986, s. 55).

Omtrent 3 km øst for Bækbølling blev der i 1899 undersøgt en nedpløjet gravhøj i Åtte, der ligger på et markant højedrag nord for Kongeåen. Primærgraven rummede en skafthuløkse af bjergart, der formmæssigt minder om Fårdrup-typens økser (fig. 6). At den ligeledes stammer fra samme periode viser et flintægsværd, der lå i samme grav (Lomborg 1960, Müller 1907, 79ff). Der er tale om en kopi af samtidens fuldgrebsværd af Apa- og Hajdúsámson-type, der i begrænsede mængder blev importeret til Norden fra Karpater-området i løbet af bronzealderens periode I (Rønne 1988, s. 92). Herhjemme er disse fuldgrebsværd af bronze foreløbigt kun fundet på Djursland, Fyn, Sjælland og Lolland (Rasmussen & Boas 2006; Vandkilde 1996, s. 226). Flintægsværdet fra Åtte, som i folks bevidsthed nærmest er symbolet på flinthåndværkets sidste krampetrækninger, er det eneste "intakte" fund, hvor alle de fladehuggede flintelementer er til stede. De øvrige fund består blot af enkeltdele som en spids, en

ægklingedel eller et greb. Der er tale om en relativt sjælden genstandstype, der er udbredt fra Sydvestjylland i vest til Skåne i øst (Hirsch 2011; Rønne 1988, s. 88). Hvor de importerede fuldgrebsværd af bronze optræder som offer-/depotfund, er flintægsværdene fundet i grave og boplads-kontekster. Som det antydes af Åtte-gravens skafthuløkse, gør samme modsætningsforhold sig gældende for Fårdrup-økserne og deres pendants i bjergart.

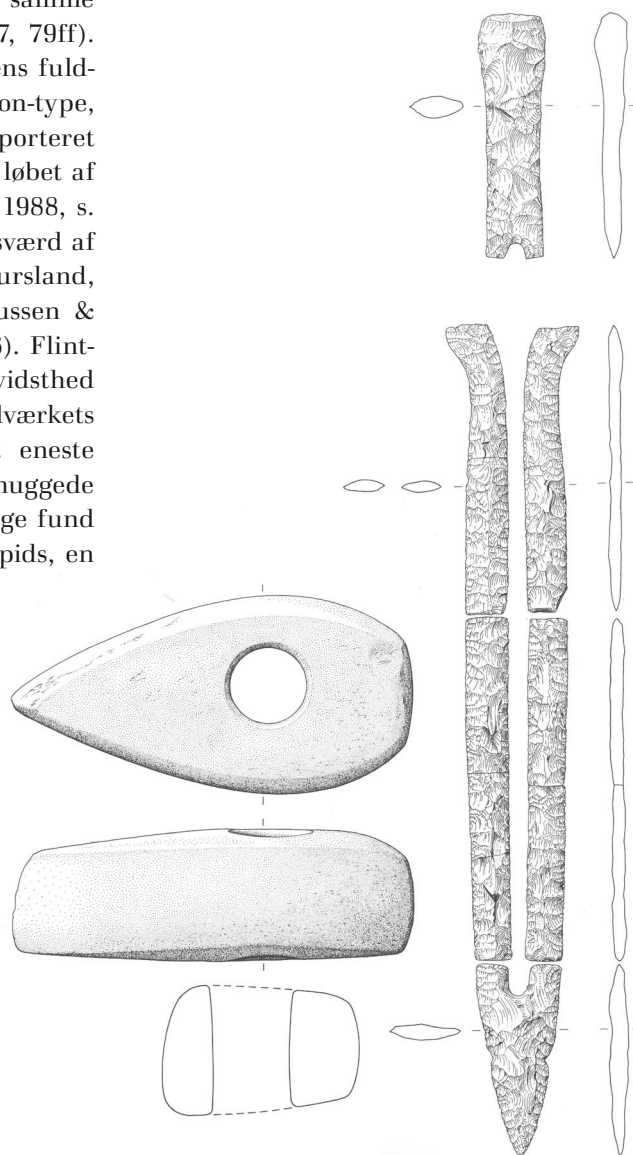

Fig. 6.

Gravfundet fra Åtte i Føvling sogn. Til venstre ses skafthuløksen af bjergart. Til højre ses flintægsværdet, hvor de fladehuggede dele oprindeligt var fæstnet til en kerne af træ. Dette berømte fund er en direkte kopi af fuldgrebsværd fra det nuværende Ungarn. Efter Aner & Kersten 1986, Tafel 42, nr. 3924C.

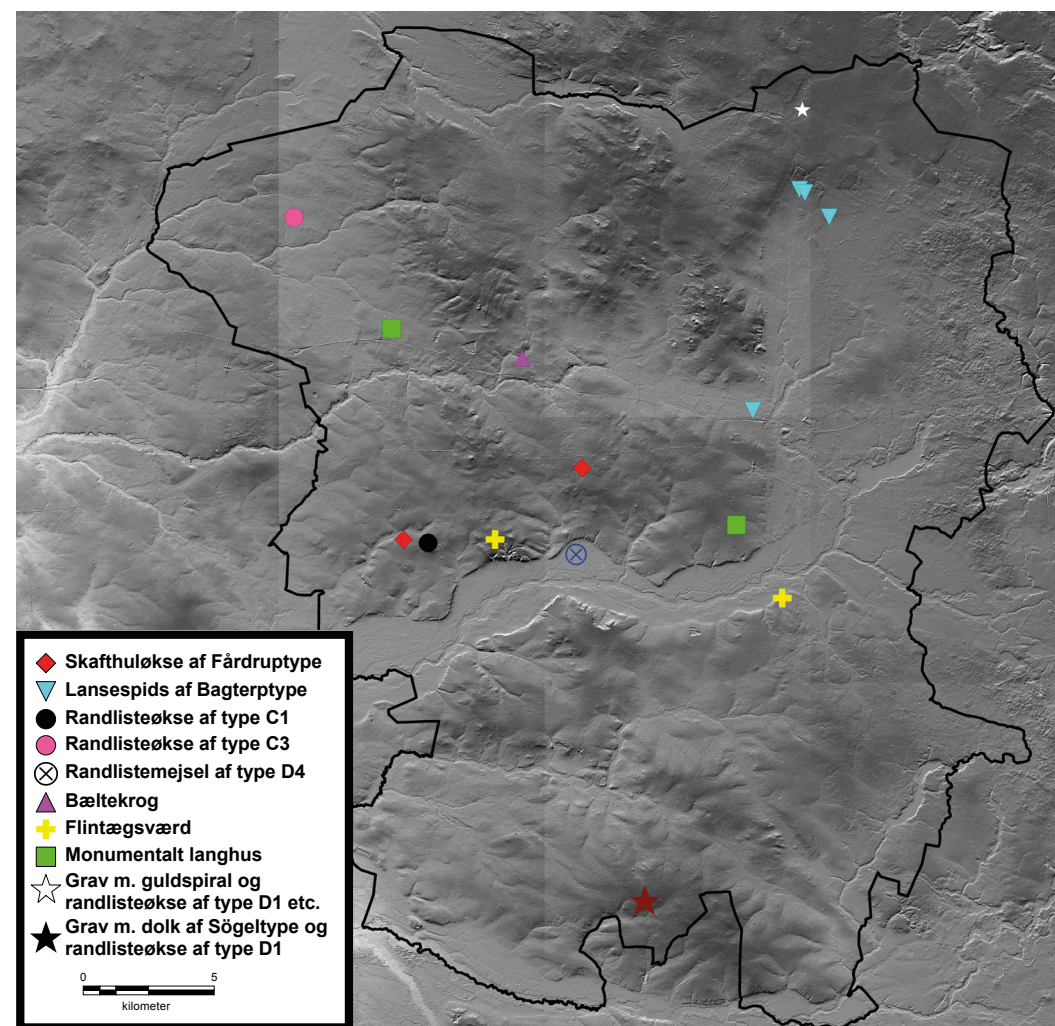
The finds from the burial mound in Åtte. The shaft-hole axe made in stone is shown to the left and the flint sword to the right. The sword is a locally made copy of contemporary bronze swords made in Hungary.

En halv snes andre metalfund fra samme århundrede som de fire Fårdrup-økser og Åtte-graven kendes i Vejen kommune (fig. 7). Det handler om nogle ornamenterede og udekorerede lansespids af den såkaldte Bagterp-type, der er fundet i det nuværende Vejen og Bække (fig. 8). En randlisteøkse og -mejsel hhv. af typerne C1 og D4 kendes fra Føvling og Foldingbro (fig. 9). I Bække blev en gravhøj undersøgt i 1898, som blandt andet rummede en gulds spiral sammen med en randlisteøkse af type D1, et dragtnålefragment, nogle ravperler samt en flintdolk af type VI.

Fig. 7.

Udbredelse på reliefkort over genstande og husfund fra periode IB i Vejen kommune. Illustration: Lars Grundvad, Museet på Sønderkov.

Distribution of objects and large houses from Period IB in Vejen Municipality.

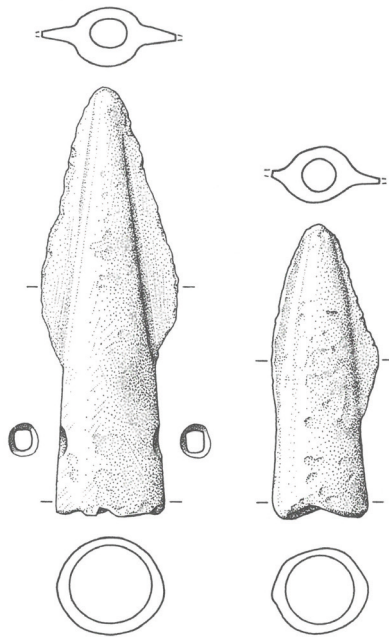

Fig. 8.

To uornamenterede lansespidsler af Bagterp-typen fra periode IB fundet i Bække. Efter Aner & Kersten 1986, Tafel 5, nr. 3785.

Two undecorated spearheads of the Bagterp type from Period IB found in Bække.

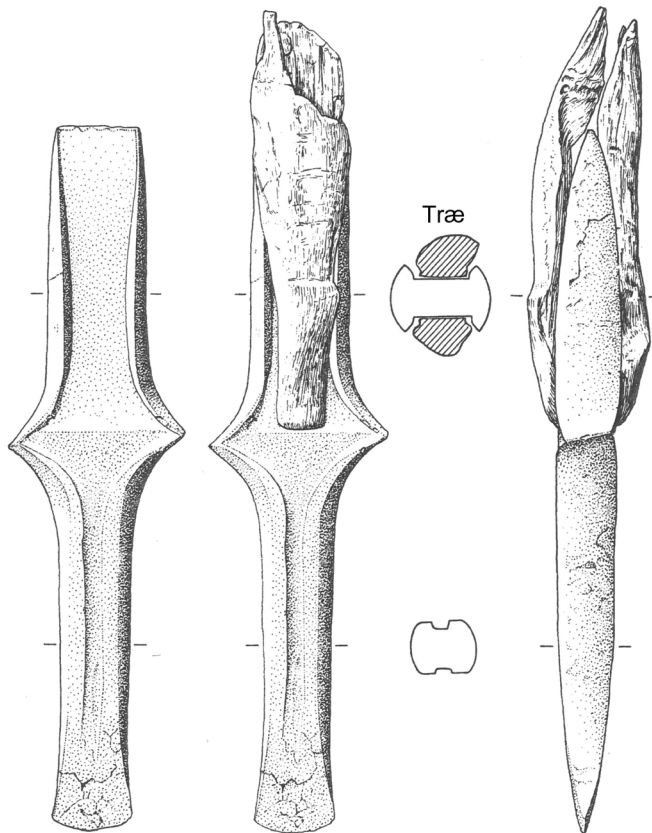

Fig. 9.

Fig. 9. Randlistemejsel af type D4 fra gravhøj i Foldingbro. En rest af træskaftet er endnu bevaret. Efter Aner & Kersten 1986, Tafel 34, nr. 3901.

The flanged chisel of type D4 from a barrow in Foldingbro. Note the preserved remains of a wooden shaft.

Fig. 10.

Det monumentale toskibede langhus K30 på den nuværende Danish Crown-grund ved Nørre Holsted. I øst skrånede bygningsværket ned mod et stort vådområde. Foto: Martin Egelund Poulsen, Museet på Sønderskov.

The large two-aisled longhouse K30 at Nørre Holsted. The building slopes gently towards a low area that represented a larger wetland.

Flintdolke af type VI fra bronzealderens første periode, der ligesom de ældre flintdolktyper er kopier af bronzedolke, kendes i mindst 30 eksemplarer fra Vejen kommune (Lomborg 1973, s. 60). De er dog ikke medtaget på udbredelseskortet fig. 7, da her er fokus på de mere spektakulære genstandstyper, selvom type VI-dolkene også må betragtes som en art statussymboler.

Huse fra bronzealderens første periode i Vejen kommune

En anden fundkategori, som ikke bør glemmes i denne sammenhæng, er hustomterne. De bidrager ligeledes til fortællingen om, hvad der skete i bronzealderens første periode i det sydjyske indland. Otte hustomter i Vejen kommune er C14-dateret til periode I. Det drejer sig om fire toskibede huse med forsænket gulv af beskedne dimensioner fra Kongehøj III og Mannehøjgård IV syd for Askov (Poulsen 2017b, s. 26ff.). Men antallet inkluderer også de to største toskibede langhuse i området. De har hver

tre C14-dateringer til periode I med tyngde på fasens anden halvdel (Grundvad et al. 2015, s. 56). K15 fra Kongehøj III målte 29 m i længden og 6 m i bredden, mens K30 fra Nørregård VIII ved Nørre Holsted var ikke mindre end 32 m langt og 7,5 m bredt (begge storhuse er markeret på fig. 7). Derudover har to treskibede huse med kraftige vægstolpehuller, der tolkes som bulvægshuse, C14-dateringer til periode I (K10 fra Kongehøj III og en beskedent treskibet hustomt fundet under Skelhøj).

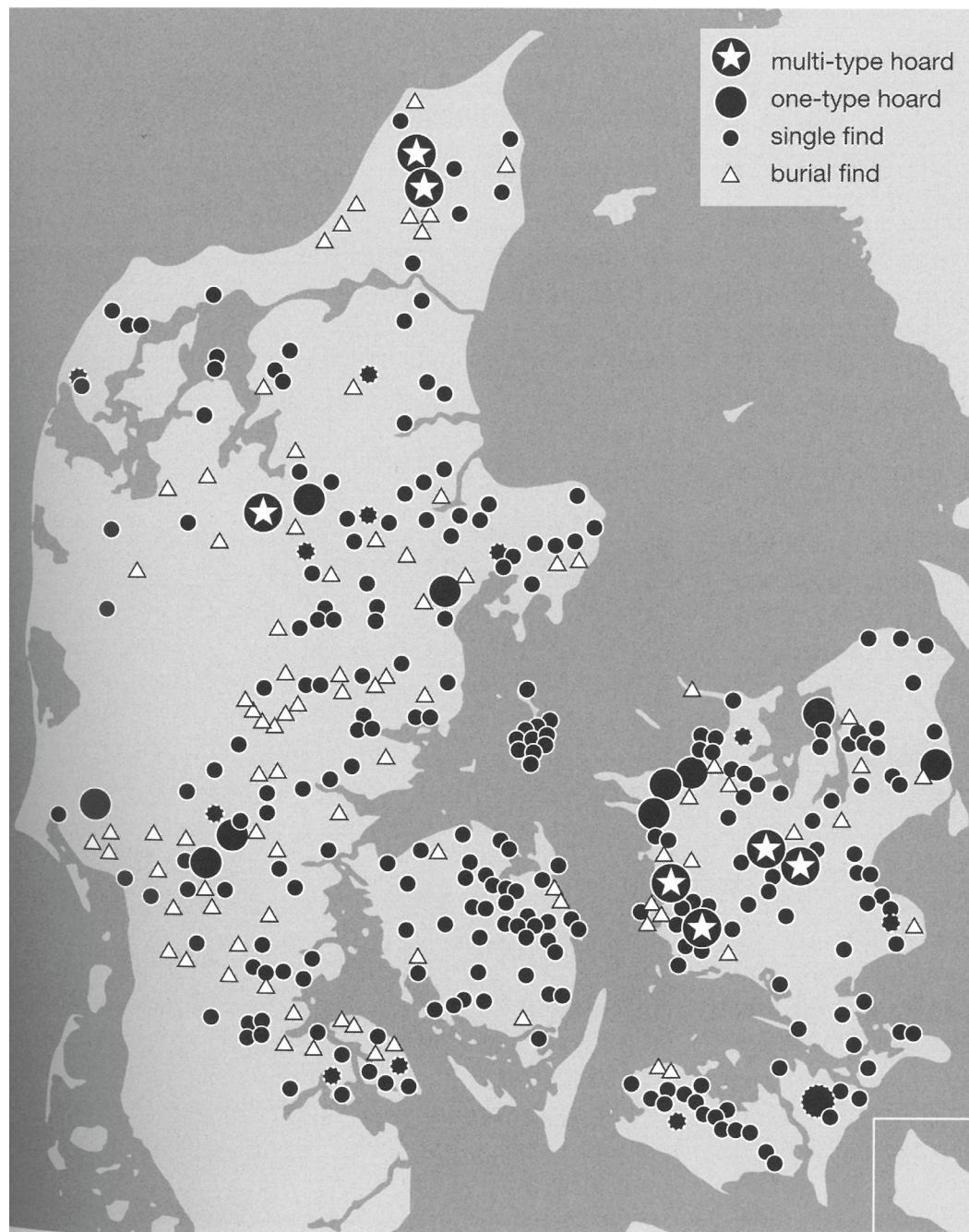

Fig. 11.

Udbredelsen af metalfund fra bronzealderens periode IB i Danmark. Efter Helle Vandkilde 1996, s. 249.

Geographical distribution of Period IB metalwork showing the different find categories with metalwork.

Store toskibede langhuse hører til sjældenhederne i Jylland – specielt i de sandede egne mod vest. De østdanske øer og Sydsverige har betydeligt flere toskibede huse af monumentale dimensioner i senneolitikum og ældre bronzealder periode I (Brink 2013; Johannsen 2017; Nielsen 1999). Dette stemmer overens med dominansen af metalfund i disse områder, som det ses på udbredelseskortet over Fårdrup-økserne (fig. 4) og de andre metalgenstandstyper fra periode IB nedenfor (fig. 11). Men en forskydning af tyngdepunktet mod vest var under opsejling, som det ligeledes antydes på begge fundspredningskort. Fundene danner for Jyllands vedkommende en ansamling i den syd- og sønderjyske del.

I periode II (1500-1300 f.Kr.) bliver denne sydjyske region dominerende, når man betragter udbredelsen af rige fund, store gravhøje samt monumentale og tømmerkrævende langhuse (Holst et al. 2015, s. 260; Poulsen 2017b). Hvor tyngdepunktet i århundrederne fra ca. 2000 til 1500 f.Kr. var tilknyttet de kystnære zoner i det centrale og østlige Sydsandinavien, er det nu rykket til indlandsområderne i Jyllands sydlige del. De første eksperimenter med den treskibede byggeskik foregår på den jyske halvø allerede i århundrederne mellem 1800 og 1500 f.Kr. (Bech & Olsen 2013, s. 15; Poulsen 2017b, s. 16ff; Poulsen & Grundvad 2015, s. 30ff). Dette kan forklare, hvorfor de største og mest ressourceopslugende langhuse netop opføres her i periode II-III, for her kendte man erfaringsmæssigt til konstruktionstypens egenskaber med henblik på rumudnyttelse og ikke mindst den nye arkitekturs mulighed for at bygge husene bredere og højere.

Afslutning

De over halvandet kilo tunge bronzeøkser fra Bækbølling må rumme en meget høj værdi, som en indflydelsesrig og magtfuld

gruppe på lokalegnen har deponeret i kanten af en sø, som senere groede til mose og eng. Økserne har næppe været almindelige arbejdsøkser eller våben, da de simpelthen er for tunge, og hver økse repræsenterer over halvandet kilo af høj kvalitetsbronze. Forskningsmæssigt er der generelt enighed om, at Fårdruptypens økser var statussymboler og ceremonielle objekter, der blev anvendt i religiøse sammenhænge, hvor sidste led i ritualerne var deponeringen i eller ved et vådområde. Kun én af disse økser er som nævnt fundet i en gravkontekst, mens ingen endnu er fremdraget på bopladser.

Før den endelige deponering kan de tunge bronzeøkser have spillet en rolle i elitens handel og udveksling. Enkelte forskere har endda hævdet, at de repræsenterede bestemte værdier baseret på særlige vægtenheder (Malmer 1992, s. 385). Denne tolkning som en form for barrierer i et økonomisk system mødes i dag med skepsis på grund af genstandstypens høje bronzekvalitet, den hyppige ornamentik og tilknytningen til vådområder (f.eks. Kölcze 2014, s. 86).

Fårdrup-økserne afspejler elitære genstande, der rummede en særlig høj metalværdi. Til sammenligning har et samtidigt fuldgrebssværd af bronze vejlet omkring 330 gram. Den letteste bronzeøkse fra Bækbølling vejer som ovenfor anført 1618 gram, hvilket er næsten fem gange sværdvægten. Bækbølling repræsenterer den hidtil eneste lokalitet i Jylland, hvor flere af disse tunge værdiobjekter er fundet, og de er tilmed alle ornamenterede. Dette kan ses som et varsel om, hvad der sker i den sydjyske region i de efterfølgende to-tre århundreder med kulmination i fremstilling af prestigegenstande og ressourcekrævende monumentalbyggeri, hvor der etableres et nyt regionalt nøgleområde i den sydsjandskandinaviske ældre bronzealder.

Tak til vores kollega Scott R. Dollar, som har hjulpet til med at finde relevant data samt for gentagne perspektiverende diskussioner.

Litteratur

Aner, Ekkehard & Karl Kersten 1986: *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen* Band VIII. Ribe Amt. Neumünster.

Bech, Jens-Henrik & Anne-Louise Haack Olsen 2013. Early Bronze Age houses from Thy, Northwest Denmark. I: Karl-Heinz Willroth (red.) *Siedlungen der älteren Bronzezeit. Beiträge zur Siedlungsarchäologie und Paläoökologie des zweiten vorchristlichen Jahrtausends in Südsandinavien, Norddeutschland und den Niederlanden. Studien zur nordeuropäischen Bronzezeit Band I.* Neumünster, s. 9-32.

Brink, Kristian 2013. Houses and Hierarchies: Economic and Social Relations in the Late Neolithic and Early Bronze Age of Southernmost Scandinavia. *European Journal of Archaeology* 16, No. 3, 2013, s. 433-458.

Broholm, Hans Christian 1938. Nye Fund fra den ældste Bronzealder. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1938, s. 65-85.

Grundvad, Lars, Martin Egelund Poulsen & Marianne Høyem Andreasen 2015. Et monumentalt midtsulehus ved Nørre Holsted i Sydjylland. Analyse af et langhus fra ældre bronzealder periode I. *Kuml* 2015, s. 49-75.

Hirsch, Klaus 2011: Neu indentifizierte Bestandteile von Flintschneidenschwerten aus Sønderjylland. *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig* 13, 2010, s. 57-62.

Holst, Mads Kähler, Henrik Breuning-Madsen & Marianne Rasmussen 2015. The iron pans and the barrow construction. I: M.K. Holst & M. Rasmussen (red.) *Skelhøj*

and the Bronze Age Barrows of Southern Scandinavia Vol. 2. Jutland Archaeological Society Publications vol. 89. Højbjerg.

Johannsen, Jens Winther 2017. Mansion on the Hill – A Monumental Late Neolithic House at Vinge, Zealand, Denmark. *Journal of Neolithic Archaeology* 19, 2017, s. 1-28.

Kölcze, Zsófia 2014. The Fårdrup-type Shaft-hole Axes. Material Hybridity in Bronze Age Europe c. 1600 BC. I: Samantha Reiter et al. (red.) *Rooted in Movement. Aspects of Mobility in Bronze Age Europe.* Jutland Archaeological Society Publications Vol. 83. Gylling, s. 77-88.

Ling, Johan, Z. Stos-Gale, L. Grandin, K. Billström, E. Hjartnar-Holdar & P.-O. Persson 2014. Moving metals II: provenancing Scandinavian Bronze Age artefacts by lead isotopes and elemental analyses. *Journal of Archaeological Science* 41, 2014, s. 106-132.

Lomborg, Ebbe 1960. Fladehuggede flintredskaber i gravfund fra ældre bronzealder. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1959, s. 146-183.

Lomborg, Ebbe 1973. *Die Flintdolche Dänemarks. Studien über Chronologie und Kulturbeziehungen des südskanadinavischen Spätneolithikums.* Nordiske Fortidsminder Serie B – in quarto. Bind I. København.

Malmer, Mats P. 1989. Fårdrup-yxornas metrologi och korologi – ett preliminärt meddelande. I: J. Poulsen (red.) *Regionale forhold i Nordisk Bronzealder. 5. Nordiske Symposium for Bronzealderforskning på Sandbjerg Slot 1987.* Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXIV. Århus, s. 19-28.

Malmer, Mats P. 1992. Weight systems in the Scandinavian Bronze Age. *Antiquity* 66, No. 251, June 1992, s. 377-388.

Müller, Sophus 1907. Nye Fund og Iagttagelser fra Sten-, Bronze- og Jernalderen. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1907, s. 75-160.

Nielsen, Poul Otto 1999. Limensgård and Grødbygård. Settlements with house remains from the Early, Middle and Late Neolithic on Bornholm. I: C. Fabech & J. Ringtved (red.) *Settlement and Landscape.* Jysk Arkæologisk Selskab. Højbjerg, s. 149-165.

Nørgaard, Heide Wrobel 2017. På sporet af metallets lange rejse – sporstofanalyser. *Dansk Kemi* 98, nr. 5, 2017, s. 32-35.

Poulsen, Martin Egelund 2017a. Kultøkserne fra Bækbølling. Om tunge fund fra den ældste bronzealder. *Museumsavisen* 64, 2017, s. 9-13.

Poulsen, Martin Egelund 2017b. 2017. Bebyggelse og landbrug i overgangsperioden mellem yngre stenalder og ældre bronzealder – betragtninger fra et sydjysk indlandsområde. *By, marsk og geest* 29, 2017, s. 5-29.

Poulsen, Martin Egelund & Lars Grundvad 2015. Vestervang ved Vejen – væggrøftshuse fra overgangen mellem yngre stenalder og ældre bronzealder. *By, marsk og geest* 27, 2015, s. 20-36.

Rasmussen, Lisbeth Wincentz & Niels Axel Boas 2006. The Dystrup swords: A hoard with eight short swords from the Early Bronze Age. *Journal of Danish Archaeology* 14, 2006, s. 87-108.

Rønne, P. 1988: Flintægsværd fra bronzealderen. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1987, s. 85-96.

Vandkilde, Helle 1996. *From Stone to Bronze. The Metalwork of the Late Neolithic and Earliest Bronze Age in Denmark.* Jutland Archaeological Society Publications XXXII. Højbjerg.

Upublicerede kilder

Hertz, Ejvind 2004: *Samlet afrapportering for arkæologiske forundersøgelser på HBV 1168, Spildevandsledning fra Føvling/Tobøl-Holsted. Udført for Holsted kommune.* Museet på Sønderkov.

Summary

Bronze axes from Bækbølling and the 16th century B.C. in an inland part of Southern Jutland

Three massive shaft-hole axes of the Fårdrup type (fig. 2 & 3) were found in the same field in 1902 and in the 1930's near Bækbølling, North of the Kongeå river and Southwest of Brørup (fig. 1). Axes of this type are dated to the Early Bronze Age period IB. Two of the axe-heads were found together at a well-documented site, whilst all we know of the third axe; is that it was recovered from the same field. It is widely assumed, that all three belong to the same deposition. From the find-site of the two axes, it is known that they were deposited in connection with a large wetland area, which has been drained in the modern period.

The axes are widely known as the Bækbølling axes and they are all cited and listed in larger studies with find catalogues, but they have never been investigated as a separate find, just as there has never been attempted to place them within a local or regional context. However, they are – due to the catalogue studies – utilized in national distribution analytics and international synthesis. The goal of this article is to use the axes in a local and regional perspective to investigate the first traces of the monumentalization process in Southern Jutland, which culminates in period II.

The axes belong to the more ornamental examples of this type. Overall, there are 118 known examples from Scandinavia and Northern Germany; of which the 75 have been found in Denmark. The type must therefore be seen as indigenously produced (fig. 4). Seen together with the distribution analysis of synchronous metal finds (fig. 11) a clear picture emerges of an abundance of metal finds, especially in Zealand and Sca-

nia; which is also why these regions attract special research interest. However, when you look at the finds-material from Jutland alone, a clear impression of a rich region emerges in the inland area of Southern Jutland.

A large share of the metal finds stem from an area corresponding to the modern day municipality of Vejen (fig. 7), where there are known examples of e.g. yet another axe of the Fårdrup type from Brørup, a number of flanged axes, Bagterptype spear-heads (fig. 7) as well as the concurrent and very interesting flint sword from Åtte (fig. 6). Seen together with the excavated remains of the monumental long-houses from Kongehøj III near Vejen and the Nørregård excavations at Nørre Holstred (fig. 10) it becomes clear, that as there are so many extraordinary finds dated to the Early Bronze Age period IB, these highly situated inland localities, especially on the North side of the Kongeå river profited from their geographic location on a natural border between Scandinavia and the Continent.

It is precisely this region, that is characterized during the Early Bronze Age period II-III by being the significant centre of the monumental triple-aisled building tradition, with wooden walls as well a number of very comprehensive barrow constructions. It has long been widely accepted, that Southern Jutland represents such a central region during period II and III, but by utilizing the studies of house sites and finds-materials dated to period I; it can be clearly seen that the process towards establishing the significance of the region began already during the earliest period of the Bronze age in Denmark.

Martin Egelund Poulsen

Mag.art , Museumsinspektør
Museet på Sønderkov
Sønderkovgårdvej 2
6650 Brørup
mep@sonderskov.dk

Lars Grundvad

Cand.mag, Museumsinspektør
Museet på Sønderkov
Sønderkovgårdvej 2
6650 Brørup
lg@sonderskov.dk

Sceattas i Sydszkandinavien

– fra ekspanderende frisere til kontrollerende kongemagt

Af Claus Feveile

Siden en spæd start i 1960'erne, hvor der første gang fandtes sceattas i Danmark, er antallet støt og roligt steget til mere end 459 mønter i Sydszkandinavien. I Ribe er fundet langt det største antal, men også skattefundet på Föhr og efterhånden mange enkeltfundne fra markedspladsen i Gross Strömkenfdorf tæller godt. Uden for markedspladserne er mønterne sjældne, og antallet af fundsteder er ret begrænset, både når man tænker på, hvor meget metaldetektorer bliver anvendt i Danmark, men også når man sammenligner med fundbilledet i f.eks. Holland og England. Artiklen giver et overblik over det nuværende fundbillede og peger på nogle årsager til, at spredningen og den kronologiske fordeling af mønterne ser ud, som den gør.

Sceatta – i flertal sceattas – er betegnelsen for de små sølv mønter, ca. 11-12 mm store og med en vægt på lige omkring 1 gram, der fra 690'erne og frem blev anvendt i hele Nordvesteuropa, på kontinentet særligt i det nuværende Holland, Belgien og et stykke op langs Rhinen og på de britiske øer, langt overvejende i det sydlige og østlige England. I Skandinavien er de langt færre, hvor Ribe dog udgør en markant undtagelse.

– mange samtidige, udmøntet forskellige steder, andre afløsende hinanden i tid og rum. Nogle af typerne er yderst sjældne og findes kun indenfor små geografiske områder, mens andre typer har været præget i millioner af eksemplarer og har en både kronologisk og geografisk vid udstrækning. Mange af typerne ophører omkring midten af 700-årene, mens enkelte typer fortsat fremstilles og anvendes frem til begyndelsen af 800-årene.

Mønterne er såkaldt anonyme, dvs. det fremgår ikke af dem hvem, hvor, eller hvornår de blev præget. Sceattas findes med mere end hundrede forskellige slags præg

Helt frem til slutningen af vikingetiden finder man en meget varieret anvendelse af mønter. Man taler om møntøkonomi når der betales med mønter efter antal og om vægt-

økonomi når mønterne, hele eller halve og i kombination med andre sølvgenstande, anvendes efter afvejet vægt (Moesgaard 2008, 137). Et kendetegn for møntøkonomien er endvidere, at man kun anvender egne møn- ter, normalt uden at de klippes i halv eller kvarte. I vægtøkonomien betyder møntens præg ikke noget – det er sølvindholdet og vægten, der er det afgørende og i egne hvor man anvender vægtøkonomi, ser man ofte af møn- ter er omdannet til smykker gennem perforering eller påsætning af øsken.

Vægtøkonomien er den mest udbredte i Sydskandinavien gennem vikingetiden. Ribe i 700- og 800-årene og Hedeby i 800- og 900-årene, er dog et par væsentlige und- tagelser, hvor møn- ter anvendes efter antal – her er der tale om egentlig møntøkonomi.

Siden de første sceattas blev fundet i Dan- kirke i 1960'erne, er antallet af møn- ter fundet i Skandinavien og langs den sydlige østersøkyst steget støt og andrager nu mere end 459 møn- ter. Heraf er ikke færre end 280 fundet i Ribe, spredt enkeltvis i kultur- lagene på nordens ældste emporium, eller på dansk: handelsplads. Ribe grundlægges lige omkring år 700 efter frisisk forbillede og bliver hurtigt den helt dominerende handelsplads i Sydskandinavien, hvor den indgår i et tæt netværk med andre Nordvesteuropæiske handelspladser. På markedspladsen blev der importeret og eks- porteret varer af købmænd, mens håndvær- kere fremstillede i tusindvis af genstande til salg. En god del af betalingen er foregået med møn- ter – det ældste sikre eksempel på en regulær møntøkonomi, hvor der betaltes med møn- ter efter pålydende og ikke efter vægt (jf. Moesgaard 2007, 116ff).

Særligt møn- terne fra de omfattende kul- turlag i Ribe har givet anledning til diskus- sioner, både om periodens kronologi samt

hvor møn- terne var præget. Metcalf (1984) var den første der på baggrund af de den- gang 32 sceattas fra Ribe, foreslog at typen med maske/dyr, Wodan/Monster (W/M), snarere var en dansk mønt end en frisisk, som den hidtil var blevet opfattet som. Hovedargumentet lød på den procentvise fordeling mellem typerne. Iblandt de første 32 sceattas fra Ribe var ikke mindre end 76 % W/M, mens de i f.eks. Domburg og Dore- stad kun udgjorde 12 og 5 %. Meningerne er fortsat delte, men med et kraftigt stigen- de antal møn- ter fra lagene i Ribe, en bedre forståelse for deres kronologiske stilling i forhold til andre typer af sceattas, samt en konstatering af deres cirkulationsperiode fra senest 720 og frem til ca. 800-820 (Fe- veile 2006a; 2008), ses der nu en bredere accept af tolkningen af W/M som en mønt præget til brug i Ribe, selvom diskussionen naturligvis stadig pågår (Metcalf 2007, 2014; Malmer 2007; Williams 2007, 185ff). I en kompliceret diskussion, indtager jeg fortsat det synspunkt (Feveile 2006; 2008), at der intet økonomisk, socialt eller politisk er til hinder for en hjemlig møntproduktion i 8. århundrede, og i det følgende er det derfor en grundantagelse, at W/M er en dansk kontrolleret udmøntning, der konti- nuerligt er den altdominerende mønttype i Ribe gennem store del af 700-årene frem til begyndelsen af 800-årene.

Senest har Søvsø (2018) argumenteret for, at W/M ikke blot var Ribes mønt – men en fælles kongelig kontrolleret mønt, særligt til brug på de tre emporier, som han tilegner danerkongen: Ribe, Åhus og Gross Ström- kendorf. Kongemagten placeres i Lejre på Sjælland og dermed emporierne i rigets grænseområder mod øst, syd og sydvest. Søvsø anvender en kombination af arkæo- logiske resultater og historiske oplysninger i sin argumentering, mens møn- ternes egne udsagn ikke i detaljeret grad udnyttets.

Nr.	W/M	Porcupine	Plumed bird	Continental Runic	Series J, type 7	Series J, type 37	Series J, type 72	Series B, BMC.27	Maastricht	Unik	Udefineret	Series G	Series Y	Maddelinus, sølv	Franske denarer	I alt
1	Ribe 225	35		5	1	1			1	1	12					280
2	Dankirke 5	1		2	1		1							2		12
3	Okholm 1	1	1	4												7
4	Gl. Hviding 1			3												4
5	Høgsbrogård 1			1												1
6	Tommerby 1			1												1
7	Emmerlev Kirke 1			3												3
8	Holmsland Klit 1															1
9	Hatting 1															1
10	Gudme II 1			1												2
11	Havsmarken 1															1
12	Tisso 1			1			1									2
13	Melby 1															1
14	Tylbjerg Øst 2															2
15	Gl. Lejre 1	2														3
16	Wenningstedt 1															1
17	Goting Kliff 2	52			3				15		4	2			7	83
18	Haitzhabu 1															2
19	Schuby 3	1														1
20	Krinkberg 3	1														4
21	Åhus 3	1							16							4
	Sydskandinavien 246	97	1	21	3	2	1	1	16	1	16	2		2	7	416
22	Gross Ström- kendorf 1															> 40
23	Helgö 1															1
24	Ervik 1												1			1
25	Truso 1															1
I alt	247	98	1	21	3	2	1	1	16	1	16	2	1	2	7	459

Tabel 1.

Antal møn- ter på de enkelte lokaliteter opdelt efter typer. Antal møn- ter på de enkelte lokaliteter opdelt efter typer.

Formålet med denne artikel er dels at give et opdateret overblik over sceattas indenfor den danske kongemagts interessesfære, dvs. Sydsandinavien og dele af den sydlige østersøkyst, dels at give et bud på årsagen til spredningen og antallet af mønter, på baggrund af oprindelsessted, produktions-

periode og formodet tabstidspunkt. Yderligere vil det også blive overvejet, om en mere grundig numismatisk analyse kan understøtte, at W/M ikke blot er Ribes mønt, men danernes mønt, til brug på de kongeligt kontrollerede emporier Ribe, Åhus og Gros Strömkindorf.

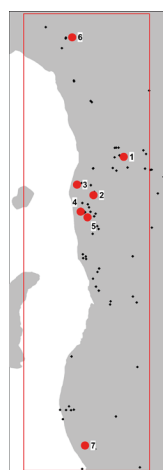
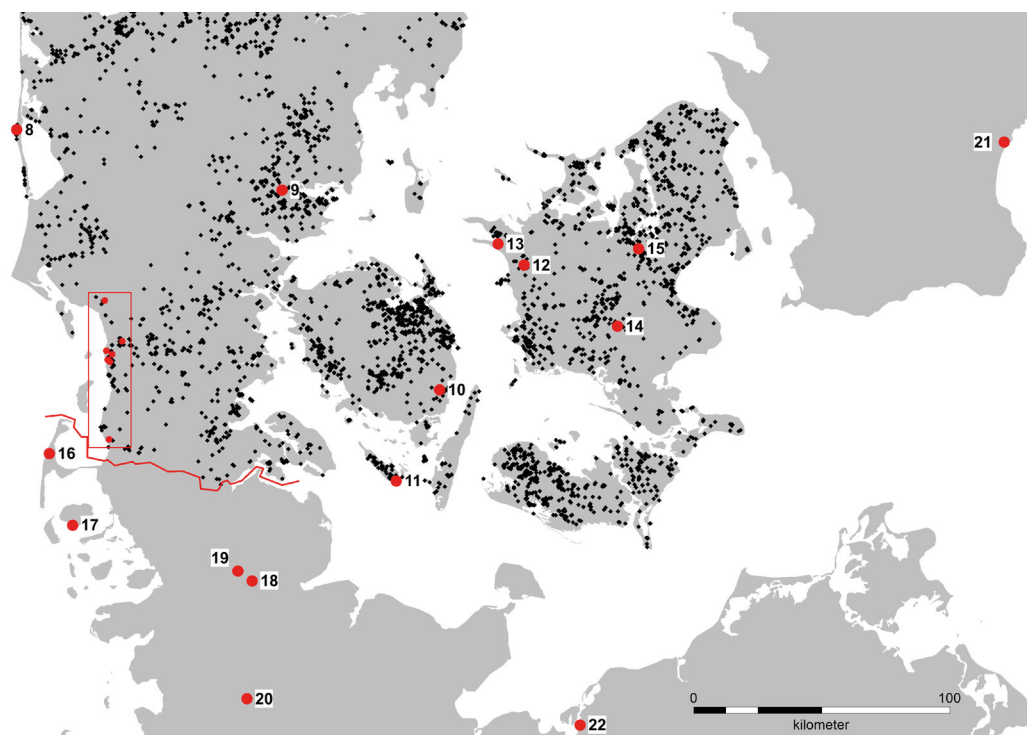

Fig. 1.

Sydsandinavien med de 22 lokaliteter hvor der er fundet sceattas. Sorte rhomber er lokaliteter i Danmark hvor der er gennemført museal eller privat afsøgning med metaldetektor

Southern Scandinavia with the 22 known localities with finds of sceattas. The black rhombuses represent localities in Denmark, where the investigations have been carried out using metal detectors either by a museum or through private reconnaissance.

Fundbilledet

Indenfor det Sydskandinaviske område, er der frem til forår 2019 fremkommet 416 sceattas fordelt på 21 fundsteder (katalog 1-21). Hertil skal lægges yderligere mindst 40 sceattas fra Gross Strömkindorf (Wiechmann, in prep)(katalog 22), samt endelig tre fra henholdsvis Norge, Mellemsverige og Polen (katalog 23-25), i alt ikke under 459 mønter (tabel 1, fig 1).

Ribe er fortsat den altdominerende lokalitet rent antalsmæssigt. Siden den seneste

oversigt over sceattas i Ribe, med 204 sceattas (Feveile 2008), er tilvæksten øget til 280 sceattas. Det er igen arkæologiske undersøgelser i de tykke kulturlag, der frembringer langt hovedparten af de enkeltfundne mønter. Senest er der f.eks. fremkommet 62 sceattas ved forskningsudgravningen i 2017-18, SJM 3 Posthustorvet (i samarbejde med Aarhus Universitet, UrbNet, indenfor rammerne af delprojektet Northern Emporium), der omfattede ca. 80 m² med kulturlag mellem 1,5-2,3 meters tykkelse.

SJM 348 Rosen Allé bør også fremhæves. Her blev der i årene 2014-16 udgravet samlet ca. 2.300 m² uden fladedækkende kulturlag, men med talrige nedgravninger i undergrundsniveau, der afdækkede rester af bl.a. bebyggelse, befæstning og gravplads fra 8.-10. århundrede, samt bebyggelsesspor fra middelalderen. I den forbindelse fremkom en W/M sammen med andre gravgaver i en jordfæstegrav – den første gravfundne sceatta i Danmark (Croix, in prep).

Tilvæksten af fund fra Ribe ændrer hverken på den typemæssige eller kronologiske fordeling af mønterne. Blandt de identificerede 269 mønter er W/M fortsat den altdominerende med 225 stk, (83,6 %), herefter Porcupine med 35 stk (13 %), og Continental Runic seks stk (2,2 %), mens resten udgøres af få typer, der kun er fundet i et enkelt eksemplar. Mønterne fra Ribe inddrages derfor ikke mere detaljeret i denne artikel, idet der ikke er nævneværdige forskelle fra tidligere fremlæggelser (Feveile 2006a; 2008).

Uden for Ribe er det især den omfattende anvendelse af metaldetektor, der giver nye fund af sceattas, dels yderligere mønter på kendte sceattas-lokaliteter, men også nye lokaliteter der ikke tidligere har leveret den slags mønter. Det giver tydeligt Danmark

en fundmæssig særstatus i forhold til Sverige og Tyskland, hvor anvendelsen af metaldetektor enten er forbudt eller underlagt begrænsninger med et deraf fraværende eller mindre omfang end i Danmark. Det er antagelig årsagen til, at Schleswig-Holsten igennem de sidste par årtier kun bidrager med et enkelt nyfund ved en udgravning (16 Wenningstedt, Sylt). Meget positivt er et godt samarbejde mellem museer og detektorførere i Mecklenburg-Vorpommern, hvor antallet af sceattas nu overstiger 40 stk i Gross Strömkindorf, næsten alle fremkommet med metaldetektor i pløjelaget. De nærmere forhold dog afventer den kommende publicering af mønterne (Wiechmann, in prep.). I den forbindelse skal også de meget systematiske afsøgninger med detektor indenfor voldene i Hedeby bemærkes (Hilberg 2008) – især det forhold, at afsøgningerne netop ikke medførte fund af yderligere sceattas end de allerede kendte to W/M. I Sverige er der, mig bekendt, ikke fremkommet sceattas ud over de kendte fund fra udgravningerne i Åhus i 1980'erne (Callmer 1984), og det samme gør sig gældende i Norge trods en ret omfattende anvendelse af metaldetektor i de senere år.

Ser man nærmere på den geografiske fordeling, er det tydeligt at Vadehavskysten nord for grænsen mellem Danmark og Tyskland fremtræder markant, idet der omkring Ribe findes seks lokaliteter med tilsammen 26 mønter, mens der i resten af det nuværende Danmark blot er otte lokaliteter med tilsammen 13 sceattas (fig. 2). At denne signifikante fordeling har en kulturhistorisk årsag og ikke skyldes f.eks. en forøget detektoraktivitet langs geesten, bliver tydeligt når lokaliteterne kortlægges på et baggrundskort der viser alle steder i Danmark, hvor der i det nationale register Fund og fortidsminder er registreret enten

museal eller privat brug af detektor (fig. 1). Her fremgår det klart, at ikke bare andelen af lokaliteter men også antallet af sceattas er markant højere i Sydvestjylland og Vadehavskysten, end i andre dele af landet. Det har i denne forbindelse ikke været muligt at sammenligne med afsøgte lokaliteter langs Vadehavskysten syd for den dansk-tyske grænse, og det er dermed usikkert om de nærmest fraværende fund af sceattas ned til Elben er et resultat af væsentligt færre detektorafsøgninger syd for grænsen, eller om det skyldes reelle kulturhistoriske årsager. Mere herom senere.

Ikke alle de anførte fund af sceattas opfattes som enkeltfundne mønter, tabt hver for sig, der er væsentlige undtagelser. Goting Kliff på Föhr er et velkendt skattefund med 87 mønter, fordelt på 77 sceattas og 10 frankiske denarer (Hatz 2001). Skatten er fundet indenfor et mindre område for foden af en lav klint, hvorfra den er skredet ned. Alle 87 mønter opfattes som værende en del af skatten, selvom det ikke kan udelukkes at enkelte af dem måske ikke hører til skatten (Op den Velde & Metcalf 2009, 140). Skattens slutmønt, en frankisk denar, har hidtil været dateret til efter 750, en datering der på det seneste er bragt i tvivl og hvor en noget tidligere datering foreslås (Breternitz 2016; 2018). Tilsvarende opfattes de fem W/M fra Dankirke som en samlet deponering (Feveile 2006b), der kan være anbragt i jorden på ethvert tidspunkt mellem introduktionen af W/M senest omkring 720 og frem til starten af 800-årene. Endelig er der i 2015-16 indkommet fire sceattas fra Okholm, fundet med detektor i pløjelaget indenfor et område på ca. 80 x 15 meter i pløjeretningen. Der tale om kronologisk samtidige, tidlige mønter, en Plumed Bird og tre Continental Runic, der på den baggrund antagelig udgør en samlet deponering fra lige omkring år 700.

Kildekritiske bemærkninger

Hvis man vil prøve at trænge dybere ind i mønternes datering, og hvor de er fremstillet, støder man hurtigt på en række problemer. Først og fremmest er mønterne alle såkaldte anonyme. Præget fortæller intet om hvem, hvor eller hvornår de er lavet. Især Porcupine og W/M fremstilles/anvendes over et meget langt tidsrum med talrige varianter, sub-varianter, kopiering, imitationer og samtidige forfalskninger til følge. Dernæst kan der i en række tilfælde være markant forskel på en mønttypes prægeperiode, altså det tidsrum som møntfremstillingen foregik i, og mønttypens funktionsperiode, altså det tidsrum hvor mønten var i regelmæssig brug. Så selvom man f.eks. kender en mønttypes prægeperiode, kan den være markant anderledes (tidligere) end det tidspunkt mønten når frem til en fundlokalitet, for først måske endnu senere at ende i jorden. Brugen af sølvstykket spiller også ind. Vi er i en tid og i et geografisk område, hvor møntøkonomi, altså betaling med præget mønt efter antal og ikke vægt, på ingen måde kan opfattes som det normale. I 700-årene er det kun med sikkerhed i Ribe at der betales med mønt – det er klart dokumenteret gennem de mange udgravninger, hvor mønterne er udbredte og ikke kombineres med vægtlodder eller brudsølv til betaling. Tilsvarende er sandsynligheden også tilstede i Åhus og nok særligt i Gross Strömkendorf.

I et par tilfælde er vi sikre på, at mønten ikke længere har været opfattet som en mønt. Det gælder den ene af to sceattas fra Tissø, der er gennemboret, sikkert for at blive anvendt som smykke. Det samme gør sig gældende for den enlige W/M fra Truso i det østlige Polen, der i gennemboringen er forsynet med øsken til ophængning. Begge er altså demonetareret og indgår dermed i fundbilledet på en anden måde end de cirkulerende mønter.

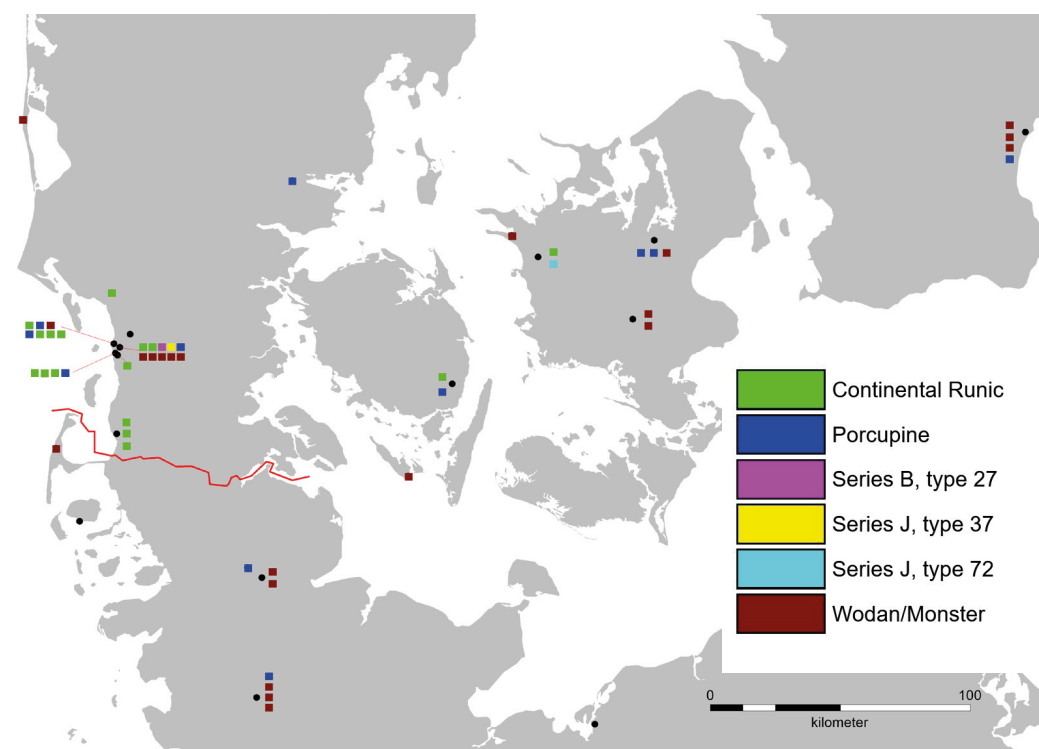

Fig. 2.

Sceattas fordelt på typer. Ribe, Gross Strömkendorf og Föhr undtaget.

Sceattas distributed by type. Ribe, Gross Strömkendorf and Föhr not included.

Endelig er der markant forskel på, hvilke udsagn man kan tillægge mønter fundet spredt og tabt enkeltvis i tid og rum, i forhold til mønter der er fremkommet i skattefund (f.eks. Coupland 2014, 262ff). Skattefundene er helt uundværlige, når man skal analysere mange mønttypers interne relationer i tid og rum, de enkelte typer og varianter kronologiske kendetegn, og i heldige tilfælde kan skattefund give detaljerede oplysninger om en udmøntningsorganise-

ring og omfang. Men skattefundene egner sig generelt dårligt til at beskrive en regions almindelige møntomløb, særligt i tilfælde hvor enkeltfundne mønter er sparsomme. I stil med ovenstående eksempel på en "fjern mønt" der dumper ned et tilfældigt sted, kan en hel skat på én gang være bragt til området fjernt fra, og på den måde påvirke og evt. skævvride det billede, som regionens enkeltfundne mønter beskriver. Der skal derfor tages udgangspunkt i de mønter, der er fundet enkeltvis, tabt hver for sig, da de langt mere sandsynligt afspejler det aktuelle møntomløb og dermed bedre demonstrerer hvilke mønter der blev anvendt, hvor det skete og under hvilke omstændigheder de blev tabt, f.eks. almindelig gård/landsby, handelspladser, ved gravlæggelse m.m. Først når det almindelige og generelle billede af en møntcirkulation er fastlagt, kan skattefundene analyseres op mod

billedet af enkeltfundne mønter og på den måde bidrage til en samlet opfattelse. Her kan nogle skattefund vise sig at være helt tilsvarende det billede, som de enkeltfundne mønter viser og dermed udgøre mønttyper, der svarer til regionens mønter, mens andre skattefund kan være sammensat på en meget atypisk måde i forhold til de enkeltfundne mønter. I sidstnævnte tilfælde skal årsagen til skattens sammensætning oftest findes i, at den er sammensat udenfor regionen og ikke på noget tidspunkt har indgået i den almindelige brug af mønter i den region, hvor den er fundet.

En sidste ting skal også bemærkes. Man hører ofte, at arkæologer laver en direkte kobling mellem en mønts fundsted og møntens måske kendte og meget fjerne produktionssted, i form af en formulering om, at "pladsens folk har haft langtrækkende kontakter". Der er ingen, der kan vide sig sikre på en mønts rejse fra produktionssted til fundsted. Det kan ikke udelukkes at ske direkte og hurtigt, men det kan lige såvel foregå gennem komplicerede og talrige transaktioner ad helt ukendte ruter. At sidestille fundstedet med oprindelsesstedet og hævde en direkte kontakt mellem de to punkter vil langt oftest være forkert, som f.eks. ved fund af romerske denarer eller mellemøstlige dirhemer.

Der er med andre ord talrige faldgruber, man må prøve at komme omkring, hvis man skal forsøge at beskrive en sandsynlig mønthistorisk udvikling i Sydskandinavien i 8. århundrede, men omvendt risikerer man også at blive så forhindret af de mange forbehold, at man ikke ser det basale billede (Metcalf 2014).

I dette arbejde er Continental Runic og Porcupines forsøgt detailbestemt efter Op den Velde & Metcalf (2007, 2010) med

tilhørende dateringer og foreslåede prægesteder/regioner, ligesom der er trukket på de detaljerede fundforhold mellem især Secondary Porcupines, Continental Runic og W/M i Ribe, inkl. de nyere upublicerede undersøgelser. For de øvrige typer er ældre standardværker, samt nyere oversigter anvendt (f.eks. Abramson 2006, Metcalf 1993, Blackburn 1985).

Typer og dateringer

For indledningsvis at vurdere, hvilke mønttyper der anvendes indenfor det Sydskandinaviske område, samt hvornår de kan være ankommet og tabt, er det nødvendigt at se bort fra skattefundene, dvs. Föhr-, Dankirke- og Okholmskattene, ligesom de få sceattas fra fjernere dele af Skandinavien og Østersøen (Helgö, Ervik og Truso) udelades. Typefordelingen af sceattas og forholdet imellem dem er endnu ikke færdigbehandlet og publiceret for Gross Strömkendorf, så derfor må den lokalitet også udelades i denne omgang – måske skjuler der sig også skattefund blandt de mere end 40 sceattas derfra? Det vil først vise sig, når mønterne og deres fundomstændigheder er publiceret.

Som enkeltfundne mønter resterer der således 42 sceattas. De fordeler sig med 12 lokaliteter i Jylland, to på Fyn med øer, fire på Sjælland og en i Skåne. Typerne er stort set de samme få typer, der findes som enkeltfundne mønter i Ribe, dvs. W/M, Continental Runic og Porcupine som de dominerende og hertil enkelte typer, der kun er fundet i ét eksemplar. Blandt de 41 enkeltfundne mønter (tabel 2) er andelen af Continental Runic på 30,9 % meget højt i forhold til Ribe by, hvor de kun udgør 2 % (Feveile 2008), mens Porcupine-frekvensen er på samme niveau. W/M er fortsat den mest dominerende med 38,1 % af de enkeltfundne mønter – men markant mindre end i Ribe, hvor de samlet set udgør ca. 85 %.

	Jylland og Schleswig-Holsten	Fyn og øer	Sjælland	Skåne	I alt	Procent
Continental Runic	11	1	1		13	30,90%
Porcupine	6	1	2	1	10	23,80%
Series B, type 27	1				1	2,40%
Series J, type 37	1				1	2,40%
Series J, type 72			1		1	2,40%
Wodan/Monster	8	1	4	3	16	38,10%
I alt	27	3	8	4	42	100,00%

Tabel 2.

Typernes antal og fordeling på landsdele.

The number of different types and their regional distribution.

Continental Runic er en tidlig og ret kortlivet udmøntning, der dateres til ca. 695-710 og hører til den gruppe, man kalder for primary sceattas (Op den Velde & Metcalf 2007). Den præges og anvendes stort set kun i denne korte periode, og forsvinder derefter hurtigt ud af omløb. De er altså næppe kommet til Sydskandinavien eller tabt væsentligt efter ca. 710. Porcupines derimod, udmøntes over en meget lang periode, fra ca. 695 og frem til efter 760 – måske i Frisland (nordlige del af Holland) helt frem til ca. 800. De kan opdeles i Primary Porcupines, ca. 695-715/20, secondary Porcupines, ca. 720-40 og tertiary Porcupines ca. 740-800? (Op den Velde & Metcalf 2010).

Endelig er der W/M, der i Ribe findes fåtalligt før 720, sammen med de andre typer, især Porcupine og Continental Runic, for herefter, fra senest ca. 725 at være helt dominerende. Når W/M i Ribe opgøres til 85 %, er det på baggrund af alle typebestemte sceattas fra Ribe, uanset tabstidspunkt. Men ser man kun på perioden fra ca. 725 og frem, udgør W/M på Posthusudgravningen 95 % af mønterne, mens de resterende 5 % består af blot to mønter, en imitation af en Continental Runic og en tertiary Porcupine (Feveile 2008, fig. 7). Den nyeste udgravning i Ribe, SJM 3 Posthustorvet, ændrer ikke afgørende på det billede, men kan evt. nuancere og præcisere forholdene før ca. 720/25, når

udgravningen engang er færdiganalyseret. Det er nu muligt at opdele de enkeltfundne mønter efter den periode, hvor de må antages at være ankommet til Sydskandinavien og tabt (med alle de forbehold der nu må være). Ældst er gruppen af mønter, der dateres til før begyndelsen af W/M. Hertil hører alle Continental Runic og Series B BMC 27. Lidt mere usikker er primary Porcupines og Series J BMC 72, hvis udmøntning begge starter noget før W/M, men har et kort overlap frem til 715/20 eller 725. De kan altså være ankommet til landet både før eller evt. ganske kort efter, at udmøntningen af W/M er påbegyndt. Her placeres de i gruppen "før W/M". Samtidige med W/M er en række secondary (c. 720-40) og tertiary (Ca. 740-800?) Porcupines. I samme gruppe placeres også de Porcupines der enten ikke kan variantbestemmes eller kun med stor usikkerhed. Endelig har vi selve W/M, der antagelig påbegyndes kort før 720 og fremstilles/anvendes helt frem til ca. 800-820 (fig. 3 og tabel 3).

Fra ekspanderende frisere til kontrollerende kongemagt

Hvis man indledningsvis ser på de 42 enkeltfundne mønter og udelader skattefundene fra Dankirke og Okholm, er resultatet slående (tabel 3).

Den ældste gruppe, Continental Runic, primary Porcupines m.fl., findes på alle seks

lokaliteter omkring Ribe i den danske del af Vadehavskysten og er desuden den eneste gruppe på fire af pladserne. Længere mod øst findes den ældste gruppe af sceattas kun på nogle af landet mest markante og højprofilerede lokaliteter, Gudme på Fyn samt Tissø og Lejre på Sjælland – og det vel at mærke kun i et enkelt eller to eksemplarer, hvor den ene Tissø-mønt oven i købet er demonetareret med en perforering. Syd for den dansk-tyske grænse er forholdene markant anderledes fra især Sydvestjyl-

land, idet der indtil videre ikke er fundet primary sceattas.

Fundbilledet kan tolkes på flere måder. Én mulighed er, at de manglende fund fra den tyske del af vadehavskysten skyldes en markant mindre detektoraktivitet. Det er måske den mest sandsynlige forklaring, ikke mindst når man tager i betragtning at fundbilledet fra den danske del først for alvor er tilvejebragt gennem de sidste 10 års detektorbrug. En anden mulig tolkning som

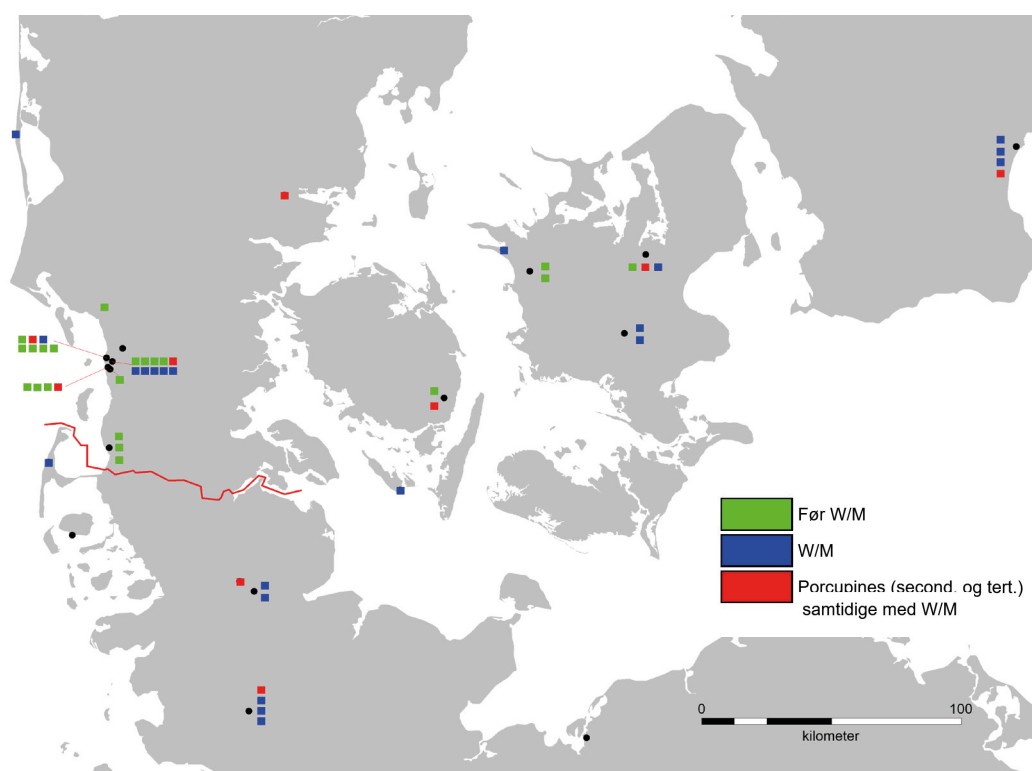

Fig. 3.

Sydskandinavien med de enkelte mønter anført efter datering. Grøn: Mønttyper ankommet og antagelig tabt før fremkomsten af W/M; Blå: Wodan/monster mønter; Rød: Mønttyper, her secondary og tertiary Porcupine, ankommet og tabt samtidig med at W/M cirkulerer.

Southern Scandinavia with the individual coins listed according to their date. Green: Wodan/ Monster coins; Red: Secondary and tertiary porcupine coin types introduced and lost concurrent with the circulation of W/M types.

	Jylland og Schleswig-Holsten	Fyn og øer	Sjælland	Skåne	I alt
Ikke W/M før senest ca. 725	13 (+4)	1	3		17 (21)
Secondary og tertiary Porcupines, efter ca. 720	6	1	1	1	9
W/M - efter ca. 715-20	8 (+5)	1	4	3	16 (21)
I alt	27 (+9)	3	8	4	42 (51)

Tabel 3.

Mønternes fordeling efter deres datering, fordelt på landsdele. Tal i parentes er mønter fra skattefund, eller total antal inklusiv mønter fra skattefund.

The distribution of coins by date and region. Numbers in parentheses are hoard coin finds, or the total number including coins from hoards.

også bør overvejes, er at koncentrationen af Continental Runic i området omkring Ribe, skyldes et bevidst frisisk fremstød mod denne del af Vadehavskysten. Continental Runic tilskrives den frisiske kong Radbod (c. 690-719) og udmøntningen formodes at være fra et sted i Frisland, dvs. i det nordlige Holland (Op den Velde & Metcalf 2009, s.145). Kong Radbod tabte antagelig kontrollen over bl.a. Dorestad, Domburg og Utrecht til den frankiske kong Pepin i starten af 690'erne og dermed kontrollen med de vigtigste handelsbyer ved Rhinens munding (Op den Velde & Metcalf 2003, 115ff). Det har adskillige gange været foreslået, at friserne har spillet en aktiv rolle i grundlæggelsen af Ribe, omkring år 700. Er det den rolle, vi ser afspejlet i møntbilledet med de mange Continental Runic, Radbods mønter, i området omkring Ribe? Er det den frisiske konge der, efter slaget om Dorestad mm. er tabt, forsøger via ekspanderende kontakter og forøget interesse, at finde fodfæste i grænseområdet mod Danerne? Når den tidlige periodes mønter dukker op i stort tal omkring Ribe, samt på højstatuspladserne i Østdanmark – den danske konges mulige residens, jf. Søvsø (2018), er det næppe tilfældigt. Hvis fundbilledet er retvisende, og der i fremtiden ikke kan påvises en tilsvarende koncentration af Continental Runic længere ned af Vadehavsky-

sten, kan fundbilledet tolkes på den måde, at den frisiske interesse har været fokuseret mod det område, som kort efter kom til at rumme Skandinaviens første emporium, Ribe. Sejlruten ind til Ribe gik netop tæt forbi pladserne sydvest for emporiet.

Det kan naturligvis ikke udelukkes, at mønterne er bragt med tilbage af danske besøgende i Frisland, hvor de kan være kommet i kontakt med møntbrugende samfund, hvad enten det så har været direkte på en af de store handelspladser eller gennem andre kontakter.

Den danske kongemagt har kigget på – og måske også deltaget aktivt. Inde i Ribe, er det i den ældste fase langt fra kun Radbods egne mønter der findes i de ældste lag før ca. 720/25. Her er hovedparten af mønterne faktisk Porcupines, både enkelte primary men også en god andel secondary. Oprindelsesstedet for disse kan være både Domburg/"Big-rivers" – dvs. i området omkring Rhinen i den sydlige, frankisk kontrollerede del af det nuværende Holland, eller for nogle varianter vedkommende Frisland i den nuværende nordlige del af Holland – og fortsat udenfor direkte frankisk kontrol. Mønternes udsagn fra Ribe selv, peger altså ikke entydigt på kong Radbod, men i mindst lige så høj grad mod de frank-

isk kontrollerede handelsbyer Domburg og Dorestad i området ved Rhinen.

Det tidlige fundbillede omkring Ribe tyder altså på kontakt med møntbrugende handelssystemer anvendende forskellige mønter. Hvis ikke den danske kongemagt har spillet en ledende rolle i Ribe fra starten, går der ikke længe inden hele kontrollen overtages. Et væsentligt argument for den udvikling er blandt andet at W/M opfattes som en hjemlig monopolmønt, udmøntet af kongen til brug på emporierne.

Hvordan ser billedet af enkeltfundne mønter ud udenfor Ribe, efter at W/M har indtaget den altdominerende rolle? I hele Sydsandinavien er der 16 W/M og syv Porcupines (secondary, tertiary og imitationer). Ser man på de enkelte regioner er W/M på nær Fyn med øer ganske dominerende – men det skal bemærkes, at det sker ud fra nogle meget små tal, hvor nye fund let kan ændre på forholdet mellem de enkelte typer. Tendensen er imidlertid markant, og man skal huske på, at billedet repræsenterer tusindvis og atter tusindvis af detektor-timer på adskillige tusind lokaliteter spredt ud over hele Danmark. Der er ganske enkelt tale om den største randomsampling, man kan forestille sig, og på den baggrund må resultatet opfattes som retvisende. I Skåne er tre ud af fire sceattas W/M, på Sjælland er det fire ud af fem, på Fyn og øer ses én W/M og én secondary Porcupine, mens der i Jylland inkl. Schleswig-Holsten er tale om otte enkeltfundne W/M og seks Porcupines.

Sammenligner vi i første omgang med Holland og England, hvor der er afsøgt mindst lige så hyppigt med metaldetektor, er det helt tydeligt, at i Sydsandinavien er sceattas meget fåtallige uden for emporierne. Den monetarisering og regulerede møntbrug, som kommer til udtryk i emporiernes

møntfund, finder slet ikke genklang ude i landsbyerne. I Holland og England findes sceattas i stort set hver eneste flække, hvilket vidner om en udstrakt og dagligdags anvendelse af mønter i forbindelse med mangfoldige økonomiske transaktioner (Metcalf 2014). I Sydsandinavien forholder det sig helt anderledes. Lokalteterne er få, og blandt disse er hovedparten med et særligt præg. Lejre optræder således med to mønter, Havsmarken med én W/M og Hedeby med to, Melby, der beskrives som en højt specialiseret produktionsplads (Bican 2009, 73) med én sceatta, Dankirke med én og Okholm med to. Pladsernes karakter på Tybjerg, Hatting og Holmsland Klit er mere usikker, men vurderet ud fra det nuværende kendskab er der antagelig tale om pladser indenfor det mere almindelige agrare niveau. Endelig afventer Wenningstedt publicering (Majchczack, in prep). Også Krinkberg udgør en særlig fundlokalitet, idet der er tale om en opløjet gravplads. Hvorvidt alle sceattas derfra er gravfund, eller der har været en kombination af flere aktivitetstyper er uvist.

I forhold til fund fra den tidligste periode, er det bemærkelsesværdigt, at der i området omkring Ribe kun er fundet ganske få enkeltfundne mønter efter fremkomsten

Fig. 4.

Et udvalg af hovedsageligt ikke tidligere publicerede sceattas fra Sydsandinavien. Afbildet i ca. dobbelt størrelse. Numre henviser til kataloget.

A selection of mostly not previously published sceattas from Southern Scandinavia. Depicted in ca. double size. The numbers refer to the catalogue.

7.3

9.1

10.1

10.2

11.1

12.2

13.1

14.1

14.2

15.1

15.2

15.3

16.1

17.1

21.4

af W/M. Forklaringen er den samme, som er gældende for hele det Sydsandinaviske område: mønterne er tiltænkt brug på de få emporier, hvor tæt kontakt til udenlandske handlende samt kongens mulighed for en økonomisk gevinst ved tvangsveksling til lokal valuta, medførte basis for en regulær møntøkonomi baseret på en lokal sydsandinavisk sceatta – Wodan/monster-mønten.

Hvis vi nu inddrager skattefundene, Okholm, Dankirke og Föhr viser der sig i virkeligheden ingen diskrepans i forhold til det billede som de enkeltfundne mønter giver. Okholm-skatten tilhører den ældste periode omkring år 700 og indeholder de samme typer som ses blandt de enkeltfundne mønter. Om mønterne så er deponeret straks efter ankomst til området, eller evt. først har indgået i transaktioner er uvist. Dankirke-skatten, der består af fem W/M er lidt mere tvetydig. Sammensætningen

er, når man inddrager resultaterne fra Ribe efter senest 725, helt i overensstemmelse med, hvad vi kan forvente. Ikke bare en markant andel af W/M, men i skattens tilfælde total. På den anden side har netop de fem mønter været igennem skeptiske hænder, hvor de er lødighedstestet med et markant knivsnit tværs over den ene side – et særkende som ikke kendes på nogen andre W/M fra hverken Sydsandinavien, Holland eller England – men som svarer helt til den samme behandling som langt de fleste sceattas i både Föhr- og Cothen-skattene har været udsat for (Hatz 2001, 45f; Op den Velde 2015, s.64). Har mønterne i Dankirke-skatten været på langfart til folk der ikke kendte eller nærede tillid til mønttypen? Endelig er Föhr-skatten, nedlagt tidligst i 750'erne (Hatz 2001, 43, se dog Breternitz 2018 med anden datering), et godt eksempel på en møntsammensætning, der er meget fremmed i forhold til det generelle billede i Sydsandinavien. Den kan bedst opfattes som at være sammensat og ankommet samlet længere sydfra, hvorefter den hurtigt er endt i jorden uden at have nået at indgå i den regionale møntøkonomi, hverken lokalt på Vadehavsøerne, eller via en tvangsveksling til W/M i Ribe.

Det er tydeligt, at det samlede møntbillede af enkeltfund og skattefund, viser et samfund, hvor møntøkonomien var begrænset til de få emporier. Selvom der også fremover nu og da vil dukke en sceatta op, har detektorindsatsen gennem flere årtier været så omfattende, at der ikke er grund til at tro, at fundbilledet vil ændre sig afgørende de kommende år. Pladser som Tissø, Lejre, Havsmarken, Okholm og Gl. Hviding har været afsøgt i årevis med mellemløbende pløjninger med kun få fund til følge. Hundreder af lokaliteter med masser af andre genstande fra yngre germansk jernalder og vikingetid har kun i ganske få tilfælde leveret en sceatta fra 700-årene.

På den måde er forholdene i stor kontrast til både Holland og England, hvor mønterne findes i selv de fjerneste landsbyer, langt fra byer og markedspladser (Metcalf 2007), samtidig med at man kan iagttage en koncentration af emporiets egne mønttyper i oplandet eller kongedømmet omkring emporierne, f.eks. Hamwic (Southampton) Series H og Eoforwic (York) Series Y (Metcalf 1994, 323 og 579; EMC). Det samme er slet ikke tilfældet i Sydsandinavien, hvor der ikke ses nogen nævneværdig spredning af de tre emporiers W/M-mønter ud i omegnens landsbyer eller stormandsmiljøer. Rundt om Åhus og Gross Strömkendorf er der fundtomt, omkring Ribe er der kun fund på specialpladserne Okholm og Dankirke, i modsætning til hvad vi så med Continental Runic, nogle årtier tidligere. Det er på sin vis overraskende. At det er i kontakten med fremmede købmænd, at brugen på emporierne er udviklet, er forståeligt. At den meget regulerede, kongeligt kontrollerede møntøkonomi i f.eks. Ribe er tiltænkt handlen internt i emporiet er netop det, billedet viser. Alligevel kan det undre, at ikke flere W/M'ere forlader Ribe i hænderne på lokale eller regionale bønder med overskud til at indgå i handel, der har været til marked, for senere at blive efterladt eller tabt i landsbyerne. Men som fundbilledet ser ud nu, lader det altså ikke til i nævneværdigt omfang at have været tilfældet.

Afslutning

Metcalf argumenterer for at W/M var slået i Ribe, mens Søvsø (2018) opfatter W/M som danerkongens mønt, præget til brug i den internationale handel i rigets tre emporier, Ribe, Gross Strömkendorf og Åhus. Ud fra artiklens grundforudsætning, at der er tale om en mønt præget i danernes område, er Søvsø's tolkning helt i overensstemmelse med det billede som møntfundene giver

på nuværende tidspunkt. I perioden efter at udmøntningen af W/M er påbegyndt, er mønttypen næsten enerådende i Ribe og Åhus, mens forholdene i Gros Strömkendorf kunne tyde på det samme. Tilsvarende er de få mønter, der spredes ud over det Sydskandinaviske område klart domineret af W/M, igen en understregning af denne types særstilling – og helt modsat den sammensætning af forskellige sceattas-typer man ser blandt enkeltfund i det frisiske og engelske område. Og igen må det understreges, at de tre områder, Danmark, Holland og England langt hen ad vejen er sammenlignelige med hensyn til anvendelse af metaldetektor, så årsagen til det langt færre antal sceattas udenfor emporierne i Sydsandinavien skyldes reelle forhold i datiden, ikke væsentlige forskelle i indsamlingsmetoder eller omfanget af detektorafsøgninger.

Der er naturligvis langt fra svar på alle spørgsmål. Vi kender ikke de nøjere forhold i Gross Strömkendorf: hvilke andre typer end W/M findes der, og hvordan kan de dateres? Rykker mønternes udsagn mon ved starttidspunktet, der ellers er sat til 730'erne på baggrund af dendrokronologi? Da danernes konge i 808 flytter købmændene fra Reric (Gross Strömkendorf) til Hedeby må han åbenlyst have haft magten til at gennemføre dette og indførslen i De Frankiske Rigsannaler fortæller også, at kongen tidligere havde haft store indtægter fra Reric. Man kender dog ikke forholdene længere tilbage i 700-årene, ved pladsens etablering senest i 730'erne. Var det også på det tidspunkt en dansk konge, der indtog en betydende rolle i grundlæggelsen, eller tog han først kontrollen på et tidspunkt hvor markedspladsen var veletableret? Når den danske kongemagt nu angiveligt var så stærk i 700-årene, og bl.a. stod bag en omfattende udmøntning af W/M til brug

på rigets tre emporier, kan det undre, at der ikke finder en mere omfattende monetarisering sted også udenfor emporierne. Arkæologer og numismatikere anfører ofte, at årsagen til at det sker på emporierne, er på baggrund af bl.a. skat i form af tvangsveksling af fremmede valuta og med bl.a. markedsfred som modydelse. Det er nu stadig forunderligt, at ikke flere W/M finder vej ud i de danske emporiers bagland. Ganske vist må de fremmede købmænd og deres varer have været vigtige. Men emporiernes fremstilling og import af en lang række genstande og varer, som tydeligt finder vej ud i landsbyerne, f.eks. perler, kamme, hvæssesten og kværnsten af basaltlava viser, at en stor del af de handlende må have været folk fra regionen. Men altså folk, der ud fra fundbilledet, ikke tog møntbrugen til sig i nævneværdigt omfang og dermed at størstedelen af vareomsætningen var baseret på naturaliehandel.

Katalog

1 Ribe By, Stednr. 19.04.09

Fremkommet ved arkæologiske udgravninger siden 1973, langt overvejende i markedspladsens tykke kulturlag mens enkelte stammer fra andre kontekster.

Publicerede:

1-32 Ribe, 1970'erne. 32 stk, 26 Wodan/Monster, 4 Porcupine, 2 undefinerede. Bendixen 1981. Bendixen opregner 25 W/M og 5 Porcupine, men efter en nærmere identifikation af undertegnede på NM, er D5719 ændret til en W/M.

33-66 Ribe 1985-86. 34 stk, 31 Wodan/Monster, 1 Porcupine, 1 Maastricht, 1 undefineret. Bendixen 1994.

67-203 Ribe 1989-2000. 137 stk, 110 Wodan/Monster, 16 Porcupine, 4 Continental Runic, 1 Series J, 1 Unik, 5 undefinerede. Feveile 2006a.

Upublicerede:

204 Wodan/Monster. Udgravningsfund i ustratificerede, omrodede gadelag på syd-siden af Åen. ASR 2089 Dagmarsgade, 2005

205-212 6 Wodan/Monster, 1 Porcupine, 1 undefineret, i alt 8 stk. Spredte enkeltfund, ved udgravning i markedspladsens kulturlag. ASR 15 Kunstmuseets Kælder, 2009.

213-215 3 Wodan/Monster, spredte enkeltfund ved udgravning i markedspladsens kulturlag. ASR 2360 Sct. Nicolai Gade, gaderenovering, 2011.

216-218 1 W/M som gravgave i grav G21, 1 W/M ved "rensning af flade" i grav G33, 1 Porcupine i (formodet) grav G34.

Kun mønten i G21 opfattes som en gravgave, mens tilhørsforholdet mellem mønter og G33 og G34 ikke er klart. Der er næppe tale om gravgaver og mønterne opfattes som stammende fra andre aktiviteter i området (Croix, pers.).

Fundet ved fladeudgravning i område med bebyggelse og grave. SJM 348 Rosen Allé, 2014-16.

219-280 46 Wodan/Monster, 12 Porcupine, 2 Continental Runic, 2 undefinerede, i alt 62 stk. Enkelte af stykkerne er kun foreløbig identificeret. Spredte enkeltfund, udgravningsfund i markedspladsens kulturlag. SJM 3 Posthustorvet, 2017-18.

Ribe samlet: 225 Wodan/Monster, 35 Porcupine, 5 Continental Runic, 1 Series J type 37, 1 Maastricht, 1 Unik, 12 undefinerede, i alt 280 stk.

2 Dankirke, Stednr. 19.04.11-19

1-10

5 Wodan/Monster, 2 Continental Runic, 1 Porcupine, Variety E, sub-variety k (740-800?), 1 Series B, type 27; 1 Series J, type 37, i alt 10 stk, fundet enkeltvis fortrinsvis ved soldning af pløjejorden.

Bendixen 1972; 1974; 1981. Feveile 2006b.

3 Okholm, Stednr. 19.04.11-90 og -150

Udgravning:

1 Wodan/Monster, enkeltfund i grube i 1996, ASR583x59. Feveile 2001, fig. 23.3.

2 Porcupine, enkeltfund i grubehus IV i 1996, ASR583x55. Feveile 2001.

3 Continental Runic, 1,01g, enkeltfund i grubehus A443 i 2015, SJM311x87.

Detektorfund, opløjet skat:

4 Continental Runic, 1,14g, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2015, SJM 154x142. KMMS FP 12251.1

5 Series E, Plumed Bird, variant J, 1,13g, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2016, SJM 154x147. KMMS FP 12250.3

6 Continental Runic, 1,11g, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2016, SJM 154x174. KMMS FP 12250.1

7 Continental Runic, 1,21g, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2016, SJM 154x175. KMMS FP 12250.2

Mønterne er fremkommet indenfor en kort periode, i et område på ca. 80x15 meter på langs af pløjeretningen. Der er efter alt at dømme tale om en lille spredt skat.

4 Gl. Hviding, Stednr. 21.01.03-85 og -107

1 Continental Runic, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2004. ASR 1265x57.

2 Porcupine, fundet ved afsøgning med metaldetektor før 2012, ASR 1265x141.

3 Continental Runic, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2009, ASR 1689x173. KMMS FP 11755.5

4 Continental Runic, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2010, ASR 1689x190.

De fire mønter er fremkommet helt spredt indenfor et ca. 300x600 meter stort areal fordelt over flere adskilte markstykker. Mønterne er tabt enkeltvis.

5 Høgsbrogård (Mikkelsgård Nord), Stednr. 21.01.03-42

1 Continental Runic, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2019, ASR 2321x335.

6 Tømmerby, Stednr. 19.05.11-83

1 Continental Runic, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2014. SJM 257x42, KMMS FP 11087.1

7 Emmerlev Kirke, Stednr. 21.02.02-110

1 Continental Runic, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2018, HAM 5914x97.

2 Continental Runic, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2018, HAM 5914x98.

3 Continental Runic, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2019, HAM 5914x99.

Mønterne er fremkommet spredt indenfor et større markestykke og opfattes som enkeltfund.

8 Holmsland Klit, Stednr. 18.04.04

1 Wodan/Monster, opsamlet på stranden, 1982. Bendixen 1985, s. 36, fig. 1.

9 Hatting, Stednr. 17.04.03-218

1 Porcupine, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2017, HOM 3345x15.

10 Gudme II, Stednr. 09.01.04

1 Porcupine, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 1982, FSM (OBM) 999x161, KMMS FP 3950.20. Op den Velde & Metcalf 2009-10, Corpus 1984, Secondary, sub-variety h. Bendixen 1985, s. 36, fig. 2; Pedersen 1998, s. 24, fig. 3.

2 Continental Runic, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 1992. Pedersen 1997; Pedersen 1998, s. 24, fig. 4.

11 Havsmarken, Stednr. 09.07.04-164

1 Wodan/Monster, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2016. LMR 14954x1515. Uldum & Bohr 2019.

12 Tissø, Stednr. 03.01.06

1 Continental Runic, udgravningsfund i 1997 i middelalderligt pløjelag over halhus. Pedersen 1998, s.25, note 18. Jørgensen 2003, s. 201.

2 Series J, type 72 – perforeret uden øsken, udgravningsfund, ca. 2010? KMMS FP 11947.1

13 Melby, Stednr. 03.01.10

1 Wodan/Monster, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2007.

14 Tybjerg Øst, Stednr. 05.07.11-33

1 Wodan/Monster, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2015, KNV 403x44.

2 Wodan/Monster, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2016, KNV 403x50. Mønterne er fremkommet spredt indenfor et større markestykke og opfattes som enkeltfund.

15 Gl. Lejre, Stednr. 02.06.01

1 Porcupine, fundet ved afsøgning med metaldetektor i 2012, ROM 641opx1195. Primary phase, Variety G4. Christensen 2015, s. 188, fig. 11.19 nr 4.

2 Porcupine, fundet ved afsøgning med metaldetektor på udgravningsfelt i 2017, ROM 641x292.

3 Wodan/Monster, fundet ved afsøgning med metaldetektor i jordbunke fra udgravningsfelt i 2017, ROM 641x343.

16 Wenningstedt, Sylt

1 Wodan/Monster, udgravningsfund i kulturlag, 2012, LA149, no. SH2012-304.1 Majchczack in prep. Foto: Linda Hermannsen, ALSH.

17 Goting Kliff, Föhr

1-87

Skattefund med 87 mønter, heraf 77 sceattas og 10 frankiske denarer. Hatz, G. 2001.

18 Haithabu

1 Wodan/Monster fundet i udgravning på Südsiedlung. Hatz, G. 1965, s. 74.

1 Wodan/Monster, overfladefund indenfor voldene. Privateje. Bendixen 1981, s. 66; Wiechmann 2007, p.258, nr. 44.

19 Schuby

1 Porcupine, udgravningsfund. Op den Velde & Metcalf 2009, p. 253, Corpus 2396. Sub-variety k, imitation. Kühn 2007.

20 Krinkberg

1 Wodan/Monster, gravfund, 1885. La Baume 1952; Hatz, G. 1989, s. 117, nr. 1.

2 Wodan/Monster, udgravningsfund i pløjelag 1983. Hatz, V. 1985, s. 127, no. 1; Hatz, G. 1989, s. 117, nr. 2. Hatz (1985) fremlægger mønten sammen med andre efterslæb til Krinkbergskatten. Hvilke mønter der kan have indgået i skatten, virker ganske uklart, da de er fremkommet af mange forskellige kanaler og over meget land tid. Wodan/Monsteren regnes således ikke til skatten, og opfattes også i denne artikel som et enkeltfund, da Hatz beskriver fundsituationen som "der Sceatta einzeln im Acker angetroffen wurde", s. 128.

3 Wodan/Monster, udgravningsfund i fyld til gravhøj 1984. Hatz, G. 1989, s. 117, (nr. 3.)

4 Porcupine, Hatz, G. 1989, s. 117, nr. 4; Metcalf & Op den Velde 2009, p. 253, Corpus nr. 1956, Secondary, sub-variety g.

21 Åhus

1-3 3 Wodan/Monstre, fundet enkeltvis ved udgravning tidligt i 1980'erne, angiveligt i et kulturlag. Callmer 1984, s. 9ff. Bendixen 1985, s.36.

4 Porcupine, udgravningsfund i Åhus II, 1988, F114, LUHM 30193. Pedersen 1998, s. 25, samt note 17. Tertiary, variety F (mulig imitation). Tegning: Johan Callmer.

22 Gross Strömendorf

Udgravningsfund og fund med metaldetektor. Mere end 40 sceattas, hvoraf hovedparten er Wodan/Monstere mens Porcupines også er talrige. Publicering under forberedelse. (Ralf Wiechman, pers.).

23 Helgö

I Porcupine, udgravningsfund i højfyld. Malmer, B. 1981.

24 Ervik

I Serie Y, slået i York af Eadberth og ærkebispe Ecgbert, ca. 737-58, Skaare 1976, p. 158.

25 Truso

I Wodan/monster, perforeret og med øsken. Bogucki 2007, fig. 6b, nr 27.

Ny Skodborghus

KMMS beskriver I brandskaded sceatta, fundet ved afsøgning med metaldetektor. HBV 1499x1. KMMS FP 12613.1. Under-tegnede har haft stykket i hånden, uden at kunne se nogen rester af præg eller lignende, der berettiger en klassifikation til sceatta. Mønten indgår derfor ikke i denne oversigt.

Udarbejdelse af manuskriptet blev støttet af Deutsches Archäologisches Institut, via et forskningsophold i Berlin, (juni 2019.)

Litteratur

Abramson, T. 2006. *Sceattas – An Illustrated Guide. Anglo-Saxon Coins and Icons*.

Bendixen, K. 1972: Mønterne fra Dankirke. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1972, s. 61-66.

Bendixen, K. 1974: The first Merovingian Coin-Treasure from Denmark. *Medieval Scandinavia* 7, s. 85-101.

Bendixen, K. 1981: Sceattas and Other Coin Finds. I: Bencard (red): *Ribe Excavations 1970-76* 1, s. 63-101.

Bendixen, K. 1985. Skandinaviske fund af sceattas. *Hikuin* 11, s. 33-40.

Bendixen, K. 1994: The coins from the oldest Ribe (Excavations 1985 and 1986, "Ribe II"). *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1989-90 (1994), s. 27-44.

Bican, J. F. 2009. Vikingerne ved Kalundborg Fjord. *Fra Holbæk Amt* 2009, s. 73-89.

Blackburn, M. 1985. A chronology for the sceattas. In: Hill, D & D.M. Metcalf (eds.): *Sceattas in England and on the Continent. The seventh Oxford Symposium on Coinage and Monetary History. BAR British Series* 128, s. 165-174.

Breternitz, P. 2016. Milo und die Münzen. Ein Beitrag zur Diskussion um Milos Trierer Episkopat. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 72, s. 161-175.

Breternitz, P. 2018. Das Ende der eigenständigen friesischen Münzprägung im 8. Jahrhundert. Beobachtungen zur Chronologie der Porcupinevarianten B, E und F. *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 105, s. 83-102.

Bogucki, M. 2007. Coin finds in the Viking-age emporium at Janów Pomorski (Truso) and the 'Prussian phenomeon'. I: Suchodolski, S. & M. Bogucki (eds): *Money circulation in antiquity, the middle ages and modern Times. Time, range, intensity. International Symposium og the 50th Anniversary of Wiadomosci Numizmatyczne*. Warsaw-Cracow, s. 79-108.

Callmer, J. 1984. Sceatta problems in the light of the finds from Åhus. *Scripta Minora*.

Christensen, T. 2015. Lejre bag myten. *De arkæologiske udgravninger*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 87.

Coupland, S. 2014. The Use og Coin in the Carolingian Empire in the Ninth Century. In: Naismith, R.; M. Allen & E. Screen (eds): *Early Medieval Monetary History. Studies in Memory of Mark Blackburn*, s. 257-293.

Croix, S. (in prep) *The city of the dead. Burial customs in early Ribe*. Ribe studier.

Jysk Arkæologisk Selskab. Højbjerg.

Feveile, C. 2001. Okholm - en plads med håndværksspor og grubehuse fra 8.-9. århundrede. By, marsk og geest 13. Kulturhistorisk årbog for Ribe-egnen, s. 5-32.

Feveile, C. 2006a. Mønterne fra det ældste Ribe. I: Feveile (red): *Det ældste Ribe. Udgravninger på nordsiden af Ribe Å 1984-2000. Ribe Studier* 1.1, s. 279-312.

Feveile, C. 2006b. Sceattaerne fra Dankirke – skatte eller enkeltfund? *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 2006:1, s. 3-9.

Feveile, C. 2008. Series X and Coin Circulation in Ribe. I: Abramson, T. (red): *Two Decades of Discovery. Studies in Early Medieval Coinage* 1, s. 53-67.

Hatz, G. 1965. Münzfunde aus Haithabu 1962. *Offa* 21/22, s. 74.

Hatz, V. 1985. Nachlese zum Krinkberg-Fund. *Hikuin* 11, s. 125-132.

Hatz, G. 1989. Sceattafunde vom Krinkberg. Festschrift til Lars O. Lagerqvist. *Numismatiske Meddelanden XXXVII*, s. 115-120.

Hatz, G. 2001. *Der Münzfund vom Goting-Kliff/Föhr*. Numismatische Studien, Heft 14, Hamburg.

Hilberg, V. 2008. Hedeby: An outline of its research history. In: Brink, S. & N. Price (eds.): *The Viking World*, s. 101-111.

Jørgensen, L. 2003. Manor and Market at Lake Tissø in the Sixth to Eleventh centuries: The Danish 'Productive' Sites. I: Pestell, T. & K. Ulmschneider (red): *Markets in Early Medieval Europe. Trading and 'Productive' Sites*, 650-850, s. 175-207.

Jørgensen, L. 2006. Tracking down the aristocracy. Distribution pattern and coin use at the Viking manor and market at Lake Tissø, Denmark. I: Horsnæs, H.W. & J.C. Moesgaard (red): *6th Nordic Numismatic Symposium. Single Finds: the Nordic Perspective. Nordisk Numismatisk Årsskrift* 2000-2002 (2006), s. 190-204.

Kühn, H.J. 2007. Jenseits der Deiche. In: Von Carnap-Bornheim, C. & C. Radtke (ers.):

Es war einmal en Schiff. Archaeologische Expeditionen zum Meer. Hamburg, s. 260.

La Baume, P. 1952. Ein münzdatierte Grabfund der Wikingerzeit, *Offa* 10, s. 46-54.

Majchczack, B.B., in prep, *Die Rolle der nordfriesischen Inseln im frühmittelalterlichen Kommunikationsnetzwerk*. Dissertation at Rostock University, in preparation.

Malmer 1981. De västerlandska mynten från Helgö, Ekerö sn, Uppland. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1981, s. 5-8

Malmer, B. 2007. South Scandinavian Coinage in the Ninth Century. I: (Graham-Campbell & G. Williams (eds.): *Silver Economy in the Viking Age*, s. 13-27).

Metcalf, D.M. 1984. A note on sceattas as a measure of international trade, and on the earliest Danish coinage. In: Hill, D & D.M. Metcalf (eds.): *Sceattas in England and on the Continent. The seventh Oxford Symposium on Coinage and Monetary History. BAR British Series* 128, s. 159-164.

Metcalf 1994 *Thrymsas and Sceattas in the Ashmolean Museum Oxford* 3. London.

Metcalf, D.M. 2007. Regions Around the North Sea With a Monetised Economy in the Pre-Viking and Viking Ages. I: (Graham-Campbell & G. Williams (eds.): *Silver Economy in the Viking Age*, s. 1-11.

Metcalf, D.M. 2014. Thrymsas and Sceattas and the Balance of Payments. In: Naismith, R.; M. Allen & E. Screen (eds): *Early Medieval Monetary History. Studies in Memory of Mark Blackburn*, s. 243-256.

Moesgaard, J.C. 2007. Møntskatten fra Danelund og møntvæsenet i Sydvestjylland i vikingetid og tidlig middelalder. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 2004 (2007), s. 107-156.

Moesgaard, J.C. 2008. Udbredelsens af reguleret møntøkonomi i geografisk perspektiv ca. 600 – ca. 1150. *Hikuin* 35, 133-150.

Op den Velde, W. & D.M. Metcalf 2007. *The Monetary Economy of the Netherlands*,

s. 690-c.715 and the Trade with England: A Study of the Sceattas of Series D. *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 90 2003 (2007), Amsterdam.

Op den Velde, W. & D.M. Metcalf 2010. The Monetary Economy of the Netherlands, s. 690-c.760 and the Trade with England: A Study of the 'Porcupine' Sceattas of Series E. *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 96-67 2009-10 (2010), Amsterdam.

Op den Velde, W. 2015. The Cothen Hoard as Witness of the international circulation of Sceattas. I: Willemsen, A. & H. Kik (eds.): *Golden Middle Ages in Europe. New research into Early-Medieval communities and identities. Proceedings of 2nd Dorestad Congress, 2-5 July 2015*, s. 64-69.

Pedersen, A. 1997. En runesceatta fra Gudme. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1997:2, s. 21-23.

Pedersen, A. 1998. En runesceatta fra Gudme II. *Årbog for Svendborg & Omegns Museum* 1997 (1998), s. 23-27.

Skaare, K. 1976. *Coins and Coinage in Viking-Age Norway*. Oslo.

Søvsø, M. 2018. Emporia, Sceattas and Kingship in 8th C. "Denmark". In: Hansen, J. & M. Bruus (eds.): *The fortified Viking age. 36th interdisciplinary Viking symposium in Odense May 17th, 2017*, s. 75-86.

Uldum, O. & S. Bohr. En wodan-mønt og to små hjelmklædte figurer. I: K.R. Sørensen (red): *Fund Fortæller. Nye arkæologiske fund på Fyn*, s. 9-14.

Wiechmann, R. 2007. Haithabu und sein Hinterland – ein lokaler numismatischer Raum? Münzen und Münzfunde aus Haithabu (bis zum Jahr 2002), *Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu* 36, Neumünster, s. 182-278.

Williams, G. 2007. Kingship, Christianity and Coinage: Monetary and Political Perspectives On Silver Economy and the Viking Age. I: (Graham-Campbell & G. Williams (eds.): *Silver Economy in the Viking Age*, s. 117-214.

Andre kilder

EMC www.emc.fitzmuseum.cam.ac.uk (21. Juni 2019)

Summary

Sceattas in Southern Scandinavia

- From expansive Frisians to controlling royal power

Since the first initial finds during the 1960's, when sceattas were first identified in Danish excavations, the numbers have gradually grown to more than 459 coins from Southern Scandinavia (fig. 1-2). By far the largest number have been found in Ribe, with 280 in all to date, but the marketplace of Gross Strömkindorf and a coin-hoard from Föhr also represent sizable numbers.

Outside of Ribe, new sceatta finds are especially related to the comprehensive use of metal-detectors - partly yielding more finds from known sceatta localities, but also from new localities that had not previously returned this type of coin-finds.

If one takes a closer look at the geographical distribution, it is clear that the Wadden Sea coast North of the border between Denmark and Germany stands out, as there are six localities outside of Ribe with 26 sceatta coin finds, whilst in the rest of present-day Denmark there are just eight localities with in all 13 sceattas (fig. 3).

Outside of the marketplaces, the coins are rare, and the number of find-sites is rather restricted, both seen in light of the intensive use of metal-detectors in Denmark and when seen in comparison with the finds situation in e.g. the Netherlands and England. This article gives an updated overview of the present finds picture within the sphere of influence of the Danish kingship, Southern Scandinavia and parts of the Southern Baltic Sea coast and points to some causes for the distribution and chronological spread of the

coins as it presents itself today. Can Wodan/Monster(W/M) have been minted not just as Ribe's own coinage, but as that of the Danes, to be used at the royal emporiums of Ribe, Åhus and Gross Strömkindorf as suggested by Søvsø (2018)?

The single coin finds are 42 sceattas from 12 localities (fig. 4). Here, the proportion of continental runic is 30,9 % and very high in comparison with urban Ribe, where they only represent 2 % (Feveile 2008), whilst Porcupine is at the same level. W/M is still the most dominant with 38,1 % of the single find coins- but markedly less than in Ribe, where they on the whole represent roughly 85 %.

Continental Runic and a few of the other types and variants could have come to Denmark and were lost before the minting of the W/M type started around 715-20, but the majority of the Porcupines are thought to have arrived and were lost together with and at the same time as W/M.

The oldest group, the Continental Runic, primary Porcupines among others, are found in all six localities outside of Ribe in the Danish part of the Wadden Sea coast and are the only type at four of the sites (fig. 5 and 6). Further to the East, the oldest group of sceattas is only found at some of the country's most high-profile sites, Gudme on Funen, as well as Tissø and Lejre on Zealand- and at that only in one or two examples. South of the Danish-German border the situation differs significantly from Southern Jutland in that, there are no finds of primary sceattas.

The finds situation can be interpreted in two ways. The first possibility is, that the lack of finds from the German part of the Wadden Sea coast is due the markedly lower level of detector activity. Another possible interpretation, which should also be entertained,

is that the concentration of Continental runic along the Danish part of the Wadden Sea, represents a conscious Frisian expansion under King Radbod (ca. 690-719) directed at the region in and around latter-day Ribe.

Following the beginning of W/M mintage, some 16 single finds of W/M and 7 Porcupines (secondary, tertiary and imitations) have been recovered and W/M is the dominant type in all parts of Southern Scandinavia. If the three supposed coin-hoards are included, it is clear, that the composition of the Föhr hoard deviates markedly from the rest of the finds map, whilst the small hoard from Okholm and the W/M hoard from Dankirke have a composition that corresponds with the picture seen with the single coin finds.

It is clear, that the overall picture from single coin finds and hoards in Southern Scandinavia, shows a society, where the coin economy was limited to the few emporiums. In the period following the minting of W/M, this coin type is nearly totally dominant in Ribe and Åhus, whilst the conditions in Gross Strömkindorf could indicate something similar. Correspondingly, the few coins that are spread throughout Southern Scandinavia are clearly dominated by the W/M type. This supports Søvsø's (2018) argumentation for, the W/M sceatta as being not merely Ribe's coin, but the coinage of the Danish king, to be used at his three emporiums; Ribe, Åhus and Gros Strömkindorf.

Claus Feveile

Museumsinspektør, cand. mag.
Sydvestjyske Museer
Tangevej 6b, 6760 Ribe
clf@sydvestjyskemuseer.dk

Den gamle Ulvegård i Tjæreborg

– og to andre eksempler på bøndergårde med jordgravede stolper fra tidlig moderne tid (1500-1800)

Af Michael Alrø Jensen

I 2017 udgravede Sydvestjyske Museer en gård i udkanten af det middelalderlige Tjæreborg i Skast Herred. Husene havde været konstrueret med jordgravede stolper og deres type tydede umiddelbart på, at de var fra middelalderen, men det ellers sparsomme fundmateriale var af en noget senere datering (1500-1800). Det blev derfor forsøgt at kulstof 14-datere husene. Otte kulstof-14 dateringer af forkullet korn fra tre af husene faldt alle i det problematiske område mellem 1650 og 1960, hvorfor de ikke kunne dateres nærmere, end at de med overvejende sandsynlighed var efter 1650. Dette er imidlertid et vigtigt resultat, som på den ene side rejser spørgsmål ved hele grundlaget for hustypologiske dateringer af den middelalderlige landbebyggelse, og på den anden side åbner nye muligheder for arkæologiske undersøgelser af den eftermiddelalderlige eller tidlige moderne landbebyggelse i formodentlig store dele af det vstdanske område. Artiklen fremlægger to andre udgravninger i Vilslev og Ravnsbjerg som eksempler på, at arkæologien kan bidrage med væsentlige nye oplysninger til den tidlige moderne landbebyggelse. Til eksempel oprindelsen af den firlængede danske bondegård samt bebyggelser fra 17. og 18. årh., der er forsvundet fra det historiske kildemateriale.

I gennem det sidste tiår har Sydvestjyske Museer fundet stadig flere arkæologiske eksempler på bøndergårde med jordgravede stolper fra senmiddelalderen eller renæssancen på Ribe-egnen. De første fokuserede undersøgelser blev foretaget i Kærbøl i 2006 (ASR 2147) og i

Enderup i 2007 (ASR 1925). Siden har også nabomuseerne i Vest- og Sønderjylland fundet eksempler som i landsbyen Skonager (VAM 1674) og i det åbne land ved Felsted (HAM 4768). Sidstnævnte, der blev dateret til begyndelsen af 17. årh., var fuldstændig ukendt for det historiske kildemateriale

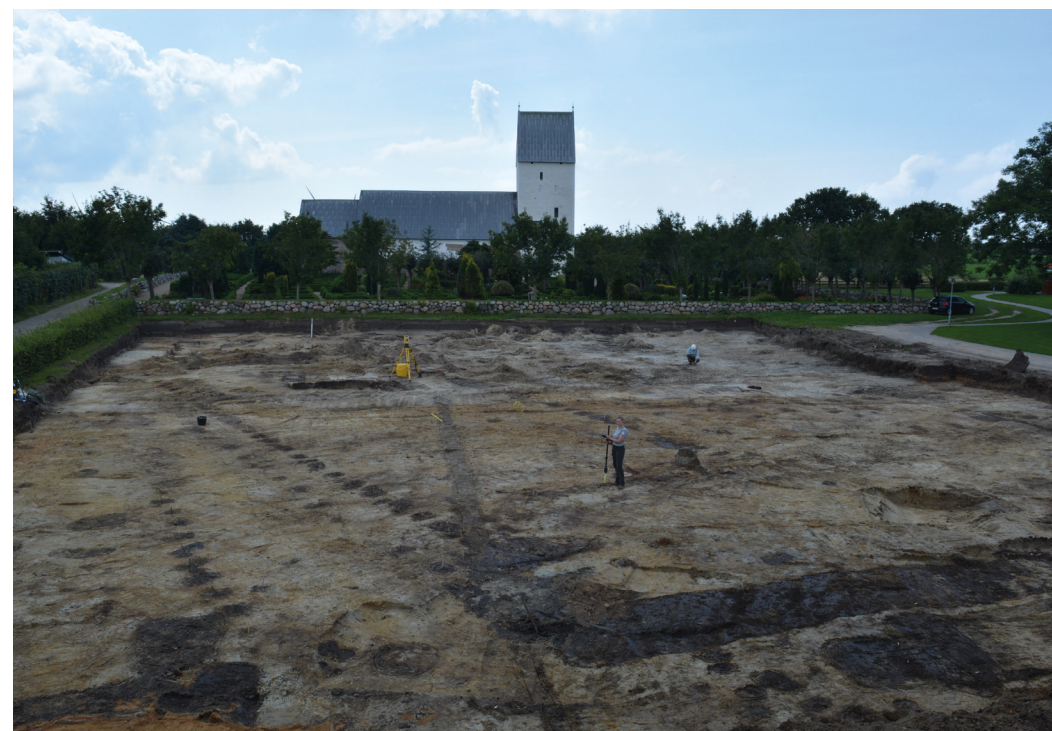
(Søvsø 2008; Bentsen 2010; Leen Jensen 2012). Forud for Sydvestjyske Museers undersøgelser lå imidlertid en erkendelsesproces, hvor udgravningen af Nygårdstoft i 2003 (ASR 1820) var udslagsgivende. Her skulle der foretages en ny udstykning i industrikvarteret nord for Ribe, hvor Nye-gaard lå på det ældste matrikelkort. Ved forundersøgelsen blev der fundet bebyggelse fra senneolitikum og ældre bronzealder foruden mange større nedgravninger og grøfter fra nyere tid. Det blev formodet, at disse udgjorde forskellige aktiviteter tilhørende gården, som var nedlagt før 1900, men at det ikke ville være muligt at finde rester af gårdens huse. Ved den efterfølgende muldafrømning blev det hurtigt tydeligt, at en stor del af nedgravningerne fra nyere tid var rækker af stolpehuller, som udgjorde flere huse og hegn. Udgravningsbudgettet var da lagt, og det tillod kun en yderst nød-

Fig. 1.

Udgravningen i Tjæreborg blev udført som en traditionel fladeudgravning, da der ikke var bevarede kulturlag.

Foto: Sydvestjyske Museer

The excavation in Tjæreborg was carried out as a traditional open area excavation, as there were no preserved cultural layer deposits.

tørftig registrering, hvorfor vi i dag ikke kan sige meget om Nyegaards oprindelse og udvikling¹. Sagen illustrerer den gængse opfattelse, at muligheden for at undersøge periodens landbebyggelse er yderst ringe på en traditionel fladeudgravning, fordi byggeskikken i høj- og senmiddelalderen skiftede fra brugen af jordgravede stolper til syldstensbyggerier. Det har siden været et åbent spørgsmål, hvor længe skikken med jordgravede stolper fortsatte, så da der blev afdækket et velegnet emne i Tjæreborg i 2017, valgte museet at foretage en række kulstof-14 dateringer. Udover gården i Tjæreborg vil artiklen fremhæve to andre undersøgelser i landsbyen Vilslev og på Ravnsbjerg Mark som eksempler på, at arkæologien kan bidrage med væsentlige nye oplysninger til f.eks. oprindelsen af den firlængede danske bondegård og til eksistensen af bebyggelse fra 17. og 18. årh., der er forsvundet fra det historiske kildemateriale.

Syldsten og andre arkæologiske metodiske problemer

I senmiddelalderen og renæssancen blev kampen om rettighederne til skovene skærpet. Herved lykkedes det herremændene og Kronen at begrænse landsbyfællesskabets udnyttelse af oldenskov (overskoven) til bygningstømmer, hvilket bl.a. kom til udtryk i Fyens Vedtægt fra 1473. Bønderne var altså i højere grad end tidligere nødt til at have jorddrottens tilladelse til at udnytte overskoven i modsætning til underskoven dvs. stævningssskoven, der fortsat var en del af dyrkningsfællesskabet (Porsmose 1988, 363). Kronen havde ønske om at ændre i hvert fald sine bønders byggeskikke, så deres behov for tømmer blev reduceret. Bedst kendt er Christian III's åbne brev fra den 28. oktober 1554 til sine lensmænd i Nørrejyland, hvori der står:

"at ingen i Nørrejyland for ikke at ødelægge skovene må bruge fjælle-, tømmer- eller bul-vægge i deres huse, men kun kline og lukke dem med ler og sten; stolper, fodstykker eller andet tømmer må ikke graves ned i jorden, men skal sættes på sten, for at holde længere" (Kancelliets Brevbøger 1551-1555, 347).

Den tidlige etnologiske og historiske bondegårdsforskning kendte kun ganske få eksempler på jordgravede stolper, men qua nævnte brev blev det formodet, at denne byggeskik var oprindelig i forhold til syldstensbyggeriet. Samtidigt tydede de bevarede eksempler på bulkonstruerede gårde fra 17. og 18. årh. i det østlige Syd- og Sønderjylland (fig. 2) på, at forbuddet ikke blev overholdt (Mejborg 1888, 114; Jensen 1915, 65 ff.). Selv ikke efter at Frederik II i 1574 varslede hårde økonomiske sanktioner overfor sine bønder i Koldinghus og Skodborg len:

"da det i disse len mere end andensteds i Nørrejyland er almindeligt, at gårdene bygges med bulhuse, hvilket både er farligt i ildebrandstilfælde og skadeligt for skovene, og da ingen endnu beflitter sig på at bygge anderledes, forbydes det dem alvorligt herefter at bygge deres gårde med bulhuse; de, der vil bygge, skulle enten mure mellem stængler eller slå med ler. Overtrædelse heraf medfører fortabelse af den halve hovedlod til Kronen" (Kancelliets Brevbøger 1579-1579, 277).

Den arkæologiske forskning har siden påvist at syldstensbyggeriet blev introduceret i det østdanske område i løbet af 13. årh., men i Jylland formodentlig først i 14. årh. Syldstensbyggeriet har i kombination med det kongelige forbud været en almindelig anvendt forklaring på, hvorfor senmiddel-

alderens landbebyggelse er sjældnere i det arkæologiske kildemateriale. Syldstene blev enten lagt på eller lige under den oprindelige terrænoverflade, hvorfor de ville blive ødelagt ved efterfølgende dyrkning (Klemensen 2003, 42; Kristiansen 2006, 480). Det er et spørgsmål, som har vigtige implikationer i forhold til mulighederne for at undersøge periodens landbebyggelse på fladeudgravninger (hvor muldlaget fjernes og undersøgelsen kun omfatter de nedgravede strukturer), som er den mest

almindelige udgravningssituation i Danmark. På Fyn, hvor der tidligt blev gjort en indsats i forhold til den middelalderlige landbebyggelse på fladeudgravninger, har renæssancegårde med jordgravede stolper været kendt siden begyndelsen af 1980'erne. (Henriksen 2003; Jeppesen 1981). Det var imidlertid i Østdanmark, hvor syldstentraditionen anses for herskende, at det formodentlig tidligste arkæologiske eksempel på en sen anvendelse af jordgravede stolper blev påvist ved Axel

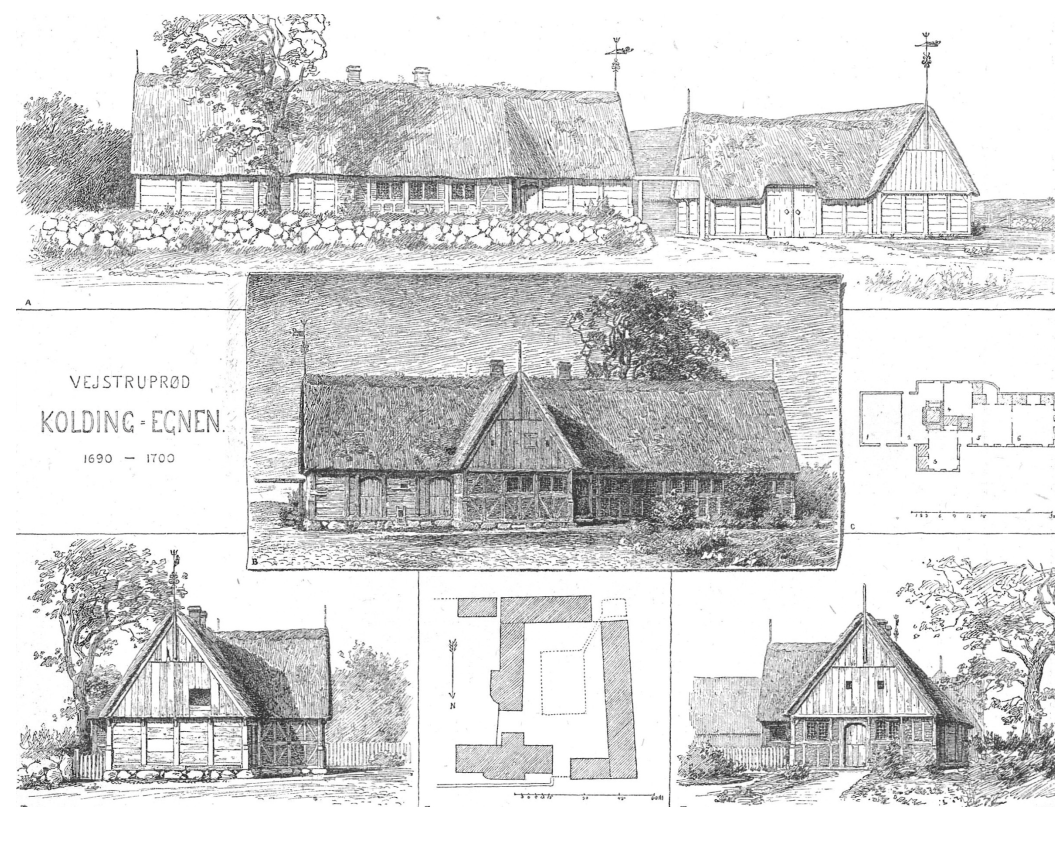

Fig. 2.

Gården fra Vejstruprød syd for Kolding. På Koldingegnen og i det østlige Sønderjylland blev der bygget med bulvægge frem til 1800. Efter R. Mejborg 1888.

The farm from Vejstruprød, south of Kolding. In the vicinity of Kolding especially and the rest of Eastern South Jutland, horizontal plank walls were still been built up until 1800.

Steensbergs udgravning af Pebringegården i 1938-1939 (Steensberg 1952, 213). Også i Klemmenstrup mellem Køge og Herfølge blev syldsten og jordgravede stolper anvendt i kombination i 17. årh. (Rasmussen 1990, 40).

I sin afhandling *Bondegårde i Skast Herred 1636-1760* fra 2004 har Henrik Vensild på baggrund af den næsten ubrudte række af herredets tingbøger påvist, at der findes efterretninger om jordgravede stolper efter svenskerkrigene 1657-60. Så sent som i 1695 nævner et syn af en gård i Jerne, at stolperne er rådne, og at der ingen syld er under, men at de gamle kan tjene til syld dvs. som fodtømmer anbragt direkte på jorden (Vensild 1994, 58). Det er altså ikke alene i de skovrige områder på Kolding-egnen og i Sønderjylland, men også i det generelt skovfattige Vestjylland, at den ældre byggeskik blev fortsat længe efter middelalderens afslutning. Vensild mener, at syldstensbyggeriet kun var dominerende i Skast Herred en ganske kort periode i anden halvdel af 18. årh. indtil de fleste gårde var grundmurede o. 1800 (Vensild 2004, 97-91).

I Østdanmark tyder det arkæologiske materiale på betydelige forskelle mellem landsdelene. På Sjælland skete der efter alt at dømme en gradvis ændring fra en overvejende brug af jordgravede stolper o. 1200 til en overvejende brug af syld o. 1600. Anderledes forholdt det sig i Skåne, hvor de jordgravede stolper var dominerende i hele perioden (Rensbro 2003, 56). Hidtil har der i forskningen nok været en tendens til at overføre situationen fra Sjælland til det øvrige Danmark, hvorfor prognosen for bevaringsgraden i det åbne land bliver for negativ som helhed. (Klemensen 2003, 43; Kristiansen 2006, 480).

På baggrund af ovenfor nævnte eksempler er det rimeligt at antage, at jordgravede stolper var en ganske almindelig konstruktionsform i store dele af Danmark i 16. og 17. årh. Konstruktionsformen var formodentlig en fordel når bygningerne skulle rejses, for alt andet lige må det have været nemmere og mindre arbejdskrævende at rejse en binding, når den kunne stabiliseres umiddelbart i jorden. Den fortsatte brug af jordgravede stolper rejser en række nye problemstillinger i forhold til anvendeligheden af en middelalderlig hustypologi, idet periodens huse for en stor del ikke kan adskilles fra 16. og 17. årh. alene på baggrund af grundplanen (Rensbro 2003, 58). Ligeledes bør man i højere grad også fokusere på andre forklaringer i forhold til senmiddelalderens underrepræsentation i det arkæologiske materiale. En vigtig forklaring kunne være de store demografiske forandringer som følge af pestkatastrofen i 1350, som i sammenhæng med de senere epidemier formodentlig halverede den danske befolkning o. 1400 (Ulsig 1991, 42). Store mængder af akkumulerede ressourcer, herunder bygninger, lå uudnyttede tilbage, hvilket i kombination med den decimerede befolkning bevirkede, at det arkæologiske aftryk blev mindre (Søvsø in press).

Dateringen af de enkelte huse fra middelalderen såvel som tidlig moderne tid er på fladeudgravninger udfordret af en række metodiske vanskeligheder. Ofte vil det på baggrund af genstandsmaterialet kun være muligt at opnå meget brede dateringer. Det kan eksempelvis være svært at adskille 16. fra 17. eller endda 18. årh. i et almindeligt agrart genstandsmateriale, der som oftest består af keramik i form af køkkentøj. Det gør det ikke nemmere, at genstandsmaterialet tit er sparsomt eller endda helt fraværende. Anvendelsen af naturviden-

skabelige dateringsmetoder er ligeledes ikke uproblematisk. Dendrokronologiske dateringer af brønde kan være vigtige bidrag til en datering, men i de eksisterende landsbyer kan det være svært af koble dem til de enkelte gårdsfaser, hvis der er en intensiv aktivitet som følge af kontinuerlig bebyggelse i flere århundreder. Kulstof-14 metoden vil i samme tilfælde være uegnet især til dateringen af de yngste faser, da disse med stor sandsynlighed vil indeholde materiale fra de ældre aktiviteter. Metoden kan desuden ikke anvendes til nærmere dateringer i den problematiske periode mellem 1650 og 1960, hvor kalibreringskurven er næsten flad og hvor hver måling kan have flere mulige sandsynlighedsfordelinger. I forhold til den historiske landbebyggelse er det imidlertid væsentligt, om et hus med jordgravede stolper er før eller efter 1650. Det er derfor afgørende at de naturvidenskabelige dateringsmetoder anvendes systematisk og målrettet, hvor det er muligt i undersøgelserne af den middelalderlige og tidlige moderne landbebyggelse. Alternativt vil der på baggrund af de nuværende hustypologier kunne dannes et skævt billede af den bebyggelseshistoriske udvikling og fluktuationerne i det agrare samfund. Endelig kan man spørge om arkæologien i almindelighed kan bidrage med væsentlige nye informationer efter midten af 17. årh., hvor det historiske kildegrundlag er omfattende i form af udskiftningskort, markbøger, jordbøger, synsforretninger og de etnologiske bondegårdsundersøgelser. Den historiske kulturgeografiske metode er imidlertid retrospektiv i sin karakter, hvorfor den har tendens til at understrege kontinuitet (Porsmose 1991, 192). Arkæologien har derimod helt anderledes gode muligheder for at påvise diskontinuitet og oprindelse. Dertil har arkæologien den egenskab, at den akkumulerer nyt materi-

ale. De tre lokaliteter i denne artikel er udført inden for rammerne af nødarkæologien og som almindelige fladeudgravninger. På trods af det kan de hver især bidrage med nye informationer om hustyper samt gårds- og landsbystruktur i tidlig moderne tid.

Den gamle Ulvegård i Tjæreborg – ”middelalderlige” hustyper efter 1650

Tjæreborg ligger i den nordligste del af vadehavsregionen og er en af egnens adelsbyer, hvor der er fundet bebyggelse fra alle perioder siden yngre stenalder. I Christian V's matrikel fra 1688 opgives byen til 24 gårde og 19 huse, og omkring 1820 bestod Tjæreborg af mere end 30 relativt jævnt store gårde fordelt på Tjæreborg Østerby og Tjæreborg Sønderby (Kusk 1977, 175 ff.). Førstnævnte strakte sig mere end 700 meter mod øst fra kirken, mens rækken af gårde i Tjæreborg Sønderby strakte sig næsten en kilometer langs Sønderbyvej ca. 500 m syd for kirken. I vikingetiden og middelalderen lå det middelalderlige Tjæreborg som minimum i Østerbyen, hvor museet i 1991 og fra 2005 til 2007 har foretaget flere udgravninger (ESM 1801, ESM 2321-1 til ESM 2321-5). Museet har ikke haft undersøgelser i Tjæreborg Sønderby (Siemen 1991 s. 80).

Da der i 2017 skulle etableres et regnvandsbassin med tilhørende rekreative områder, foretog museet en 2100 m² stor udgravning umiddelbart nord for kirkegården (SJM 629), hvor der på det ældste matrikelkort over Tierborg Byes Jorder fra 1820 lå to matrikler med tilhørende gårde. Udgravningen afdækkede den østlige del af matriklerne, mens den vestlige del var optaget af Tjæreborg Ældrecenter. Desuden var en del af den sydlige matrikel blevet inddraget til en udvidelse af kirkegården i de første

årtier af 20. årh. Den nordlige gård på matrikelkortet lå omtrent i kanten af udgravningsfeltet, ligesom størstedelen af den sydlige gård lå uden for feltet (fig. 3 og 7).

På sydsiden af Skolevej lå der indtil 1967 en mindre gård eller husmandssted, der var kendt som Den gamle Ulvegård (fig. 4), idet der i 1932 var bygget en ny Ulvegård på vejens nordside. At dømme efter fotografier var den gamle Ulvegård opført omkring

midten af 19. årh. Den var altså ikke nødvendigvis identisk med vinkelgården på det ældste matrikelkort, men den lå placeret omtrent samme sted. Gården, der er kendt siden første del af 17. årh. havde sit navn efter den familie, som fæstede der til Krosgård herregård fra 1637 til ca. 1778, og som bar tilnavnet Ulf. De to matrikler udgjorde oprindeligt én, men senest i 1730 var gården delt i to. Den sydøstlige del af den nordlige matrikel blev udstykket mellem

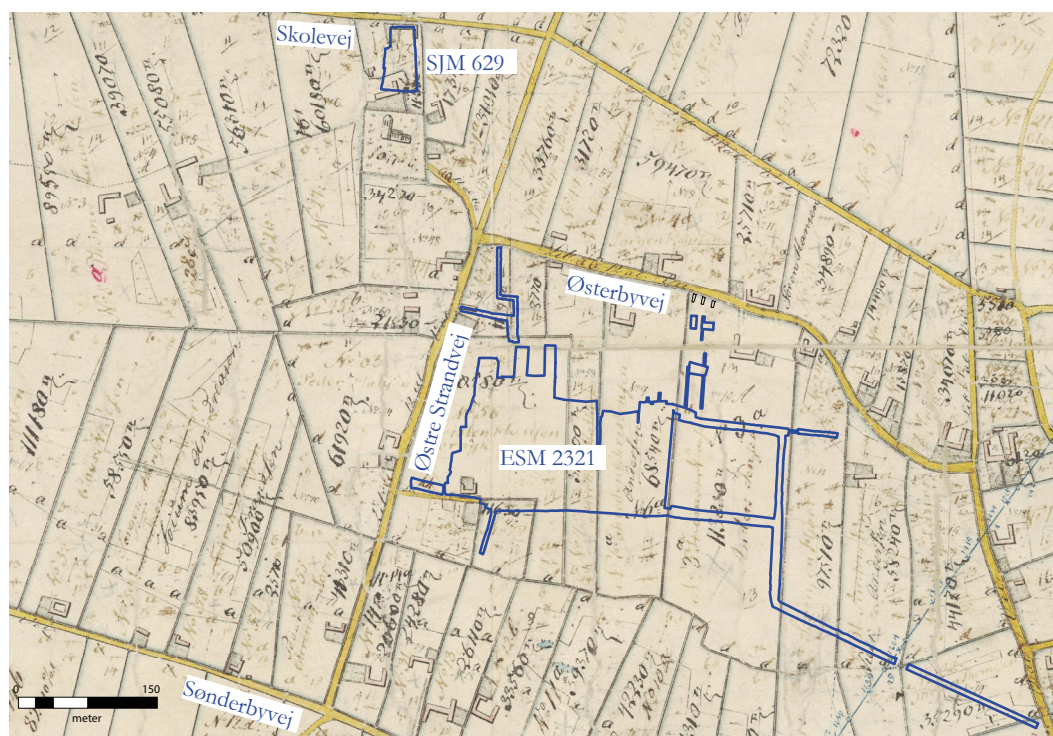

Fig. 3.

Udgravningen fra 2018 (SJM 629) nord for Tjærborg Kirke på udsnit af det ældste matrikelkort fra 1820. I midten af billedet ses Tjærborg Østerby, hvor det tidligere Esbjerg Museum har udført flere undersøgelser af bebyggelse fra vikingetiden og middelalderen (ESM 2321). Plan: Sydvestjyske Museer.

The excavation from 2018 (SJM 629) North of Tjærborg parish church placed on a section of the oldest cadastral map from 1820. In the middle of the picture Tjærborg Østerby, where the former Esbjerg Museum carried out a number of excavations of Viking and Medieval settlements (ESM 2321).

Fig. 4.

Den Gamle Ulvegård. Efter Kusk 1977.

The old "Ulvegård".

1881 og 1904, og der lå her et mindre hus indtil 1960'erne (Kusk 1977, 199-202). Den sydlige gård blev senere udskiftet, og på de høje målebordsblade ligger den ved Skolevej på den nordvestlige del af matriklen.

Den første Ulvegård

Der blev ved udgravningen fundet spor af fire, fritliggende huse (fig. 5), hvoraf kun to blev afdækket i deres fulde udstrækning. Tre af de fire huse var ét-skibede, mens det fjerde efter alt at dømme var en midtsulekonstruktion (Hus IV). Der var ikke stragifisk relation mellem husene, og alle kunne i princippet have fungeret samtidigt som dele af samme gårdsenhed. Kun Hus III bar tegn på en bygningshistorie i form af en mulig udskiftning eller forlængelse af husets østende. Bevaringsgraden var ikke bedre end ved tilsvarende udgravning i det åbne land, og der var ikke bevaret kulturlag eller spor af husenes indretning.

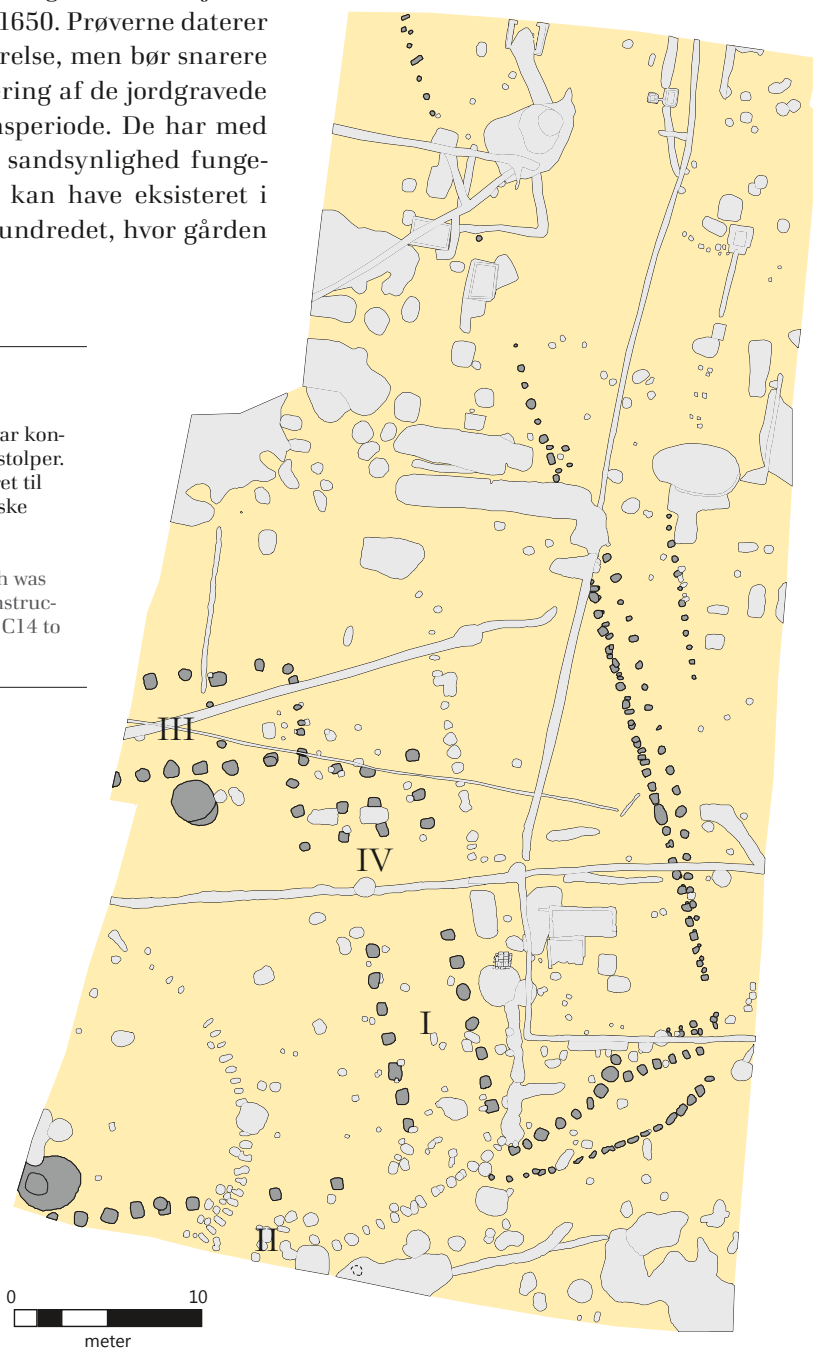
En stor del af udgravningsfeltet var optaget af aktiviteter fra 19. og 20. årh., mens der ikke blev fundet sikre spor af gårdene fra det ældste matrikelkort. Typologisk burde husene dateres til middelalderen, men det begrænsede fundmateriale af yngre rødgods, jydepotte og fajance antydede en senere datering. Det blev derfor forsøgt at kulstof-14 datere hus I, III og IV. Det arkæobotaniske materiale fordelte sig ujævnt, og der blev foretaget en, tre og fire dateringer fra henholdsvis Hus I, III og IV. Alle prøver bestod af brændt rug eller

byg, og alle havde flere mulige sandsynlighedsfordelinger fra midten af 17. årh. til midten af 20 årh., hvor kalibreringskurven er meget flad. Det var altså ikke muligt at datere prøverne nærmere end at de ikke var ældre end 17. årh., og med overvejende sandsynlighed efter 1650. Prøverne daterer næppe gårdens opførelse, men bør snarere opfattes som en datering af de jordgravede bygningers funktionsperiode. De har med andre ord med stor sandsynlighed fungeret efter 1650, men kan have eksisteret i første halvdel af århundredet, hvor gården

Fig. 5.

Den første Ulvegård, der var konstrueret med jordgravede stolper. Gården er kulstof-14 dateret til efter 1650. Plan: Sydvestjyske Museer.

The first "Ulvegård", which was built an earth fast post construction. The farm is dated by C14 to after 1650.

optræder i de skriftlige kilder. To brønde kunne have tilhørt gården, men der blev ikke fundet træ eller genstande, som kunne datere disse. Til husene hørte flere faser af hegn bevaret som tætstillede stolpehuller, der løb fra det sydøstlige hjørne af Hus I, hvorfra de lukkede gården mod sydøst og øst. De kan have været konstrueret som høje palisadeagtige hegn, hvor rummet imellem stolperne var udfyldt med vidjer eller reb, som det kendes fra periodens illustrationer (fig. 6). Denne hegnstype er sandsynligvis karakteristisk for 16. og 17. årh., da museet har fundet dem i flere tilfælde i kombination med aktiviteter fra perioden. Den kraftige hegnskonstruktion udgør arkæologisk en anderledes klar afgrænsning end tilfældet er i middelalderen, hvor toftegrænserne i bedste fald findes bevaret som systemer af grøfter, hvis relation til de enkelte huse

Fig. 6.

Udsnit af Franz Hogenbergs prospekt af Kolding fra 4. bind af George Brauns atlas Civitates orbis terrarum fra 1588. I udkanten af byen ses en ekstensiv bebyggelse med et agrar tilsnit afgrænset af høje hegn bestående af tætstillede stolper som i udgravningen i Tjærborg. Efter original i Det Kongelige Bibliotek.

A section of Franz Hogenbergs prospect of Kolding from the 4. volume of George Brauns Atlas Civitates orbis Terrarum from 1588. On the edge of the town, there are extensive settlements of an agrarian character separated by high barriers made with closely spaced posts, as seen in the Tjærborg excavation.

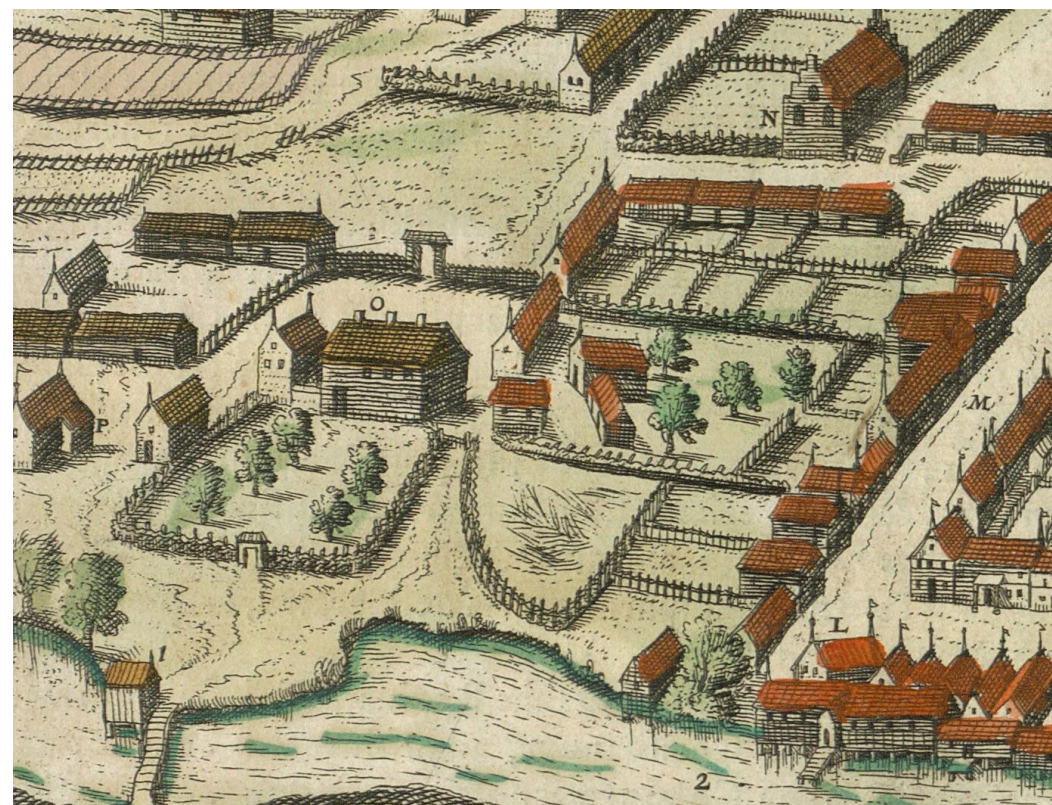

Fig. 7.

Den første Ulvegård med blå på udsnit af det ældste matrikelkort. Plan: Sydvestjyske Museer.

The first "Ulvegård" highlighted in blue on a section of the oldest cadastral map.

som oftest er uklar. Husenes og hegnenes orientering svarede nogenlunde til den sydlige gård på det ældste matrikelkort, uden at bygningerne dog lå præcist over hinanden (fig. 7). Da hegnene løb på tværs af matrikulering på kortet, må den sydlige gård være ældst. Dette understreges af den mindre vinkelbygning på den nordlige matrikel, som ligger i umiddelbar forlængelse af Hus III og med en orientering svarende til den sydlige gårds øvrige huse.

Bygningen må altså være en rest af den ældre gård, som stod tilbage efter delingen. Intet tydede på, at der havde ligget en gård på stedet før 17. årh., hvilket indikerede, at Tjæreborg blev omstruktureret eller ekspanderede i renæssancen, mens tiderne var gode. Havde det ikke været for de få genstande og kulstof-14 dateringerne, ville gården og derved matrikelstrukturen være dateret til middelalderen på baggrund af hustypologien. Dette viser nødvendigheden af en systematisk anvendelse af kulstof-14 metoden i dateringen af middelalderlige huse, så snart de metodiske omstændigheder tillader det.

Vilslev – den firlængede gårds oprindelse

I forbindelse med byggeriet af et nyt enfamiliehus og med tilskud fra Slots- og Kulturstyrelsen blev det i 2016 for første

gang muligt at foretage en arkæologisk udgravning inde i det nuværende Vilslev (SJM 506), der ligger på nordsiden af Kongeåen. Det var sandsynligvis mølledrift, som var årsagen til, at Wilsleff blev nævnt så tidligt som i 1231 i Kong Valdemar II's Jordebog (Bøcher 1944, 74-79). Vilslev er dog med sikkerhed et par hundrede år ældre, for i 1986-87 undersøgte antikvar Stig Jensen flere huse fra sandsynligvis 11. og 12. årh. i engene sydvest for Vilslev Kirke (ASR 491). Disse var forladt på Kong Valdemar II's tid, hvor landsbyen formodentlig var flyttet til sin nuværende placering (Jensen 1987). Udgravningsfeltet fra 2016 lå centralt placeret i landsbyen 100 m øst for Vilslev Kirke og med præstegården som nabo. På det ældste matrikelkort over Vilslev By fra 1820 (fig. 8) ligger der en firlænget gård på matriklen. Denne strakte sig på dette tidspunkt helt til Kongeåen, som indtil sin udretning i 1940 havde et nordligere forløb

end i dag. Udgravningsfeltet udgjorde blot 1200 m² af den oprindeligt 5800 m² store matrikel, så sandsynligheden for, at det ville være muligt at udgrave hele gårde fra middelalderen var lille. Det var imidlertid museets forventning, at udgravningen ville give nye informationer om, hvornår området blev bebygget, og hvornår den firlængede gård på matrikelkortet lagde sig fast.

Fig. 8.

Udgravningsfeltet fra 2016 (SJM 506) på baggrund af det ældste matrikelkort over Vilslev By fra 1820. I bunden af billedet ses den ældre undersøgelse ASR 491 fra 1986-87. Plan: Sydvestjyske Museer.

The excavation area from 2016 (SJM 506) set against the background of the oldest cadastral map of Vilslev from 1820. At the bottom of the picture an older excavation ASR 491 from 1986-87 can be seen.

Ved den indledende afgravning af muldlaget (fig. 9) stod det hurtigt klart, at området havde været bebygget i flere hundrede år, hvorfor undergrunden var gennemgravet af stolpehuller, grøfter, affaldsgruber, brønde og ganske mange begravede dyr. Sidstnævnte tilhørte for en stor del det husmandssted, som havde ligget på grunden i 20. årh., og som blev revet ned i forbindelse med det nye husbyggeri. Alle nedgravningerne blev opmålt, hvorefter arkæologernes arbejde bestod i at adskille de forskellige perioder og udskille stolpehullerne fra de forskellige huse i løbet af de to til tre uger, som var afsat til udgravningen. Der var ikke bevaret kulturlag i væsentlig grad, hvilket er den almindelige situation i landsbyerne langs vadehavet. I stedet finder man et kraftigt, strukturløst muldlag, hvilket formodentligt skyldes, at der med mellemrum er sket en bearbejdning af jorden f.eks. i forbindelse med havebrug.

Meget tydede på, at området havde været bebygget allerede i jernalderen, men de mange aktiviteter fra senere perioder slørede billedet så meget, at det ikke var muligt at udskille eventuelle huse. De tydeligste spor efter jernaldermennesker var fundet af et næsten intakt hankekar fra yngre romersk eller ældre germansk jernalder (150-530 e.Kr.). Karret blev fundet i en dyrebegravelse fra 19. eller 20. årh., hvorfor det må være gravet op i den forbindelse, før det igen blev kastet tilbage i jorden. Der blev fundet mindst fem huse fra middelalderen (fig. 10), som blev dateret på baggrund af de stratigrafiske iagttagelser og enkelte fund af kugle- og stjertpote. Ingen af husene havde i kraft af deres indbyrdes placering og datering tilsyneladende fungeret samtidigt, hvorfor de udgjorde mindst fire generationer af gårde. Området var med sikkerhed bebygget i 14. årh., men det var ikke muligt at afgøre præcist, hvornår den

første gård blev opført på stedet. Der blev gjort fund af keramiktypen Paffrath, som indikerede, at det kunne være sket allerede i 12. årh. Et forsøg på kulstof-14 datering af bygningerne blev fravalgt på grund af de omfattende aktiviteter på stedet.

Det yngste stolpebyggede hus, Hus I, var det bedst bevarede og mest interessante hus i udgravningen. Det havde afløst det 28 m lange Hus V (fig. 11), som formodentlig var fra senmiddelalderen eller renæssancen, da det indeholdt et enkelt skår af jydepotte. Hus I, der var næsten 7 meter bredt, bestod af tre faser (Ia, Ib og Ic). I sin første fase udgjorde huset et ca. 20 meter langt salshus med svagt buede langvægge og en kvist omtrent midt på den sydlige langside (fig. 11). Senere blev huset fuldstændig fornyet (fase b) efter stort set samme grundplan, men med et muligt ekstra fag eller to mod vest (i alt 13 fag). Der var bevaret spor efter en del af husets inventar. Bl.a. bunden af et ildsted med tilhørende glødegemme eller askegrav i den sydvestlige del af huset (fig. 12). Ved det nordlige vægforløb lå der i den vestlige del af huset ligeledes et svaleskab i form af bunden af en nedgravet tønne, der var isoleret med klægler på ydersiden. Husets køkken og bryggers havde altså ligget i vestenden. En stor del af fundmaterialet i form af skår af jydepotte og stjertpote blev da også fundet i dette område, foruden en koncentration i det nordøstlige vægforløb, hvor der desuden blev fundet et skår af klart, grønt vinduesglas. Endnu et skår af vinduesglas blev fundet i det sydøstlige vægforløb. Det var desværre vanskeligt at udskille yderligere spor efter skillevægge og inventar på grund af den intensive aktivitet i udgravningsfeltet. Fundenes spredning samt den midterplacerede kvist sandsynliggjorde, at det var et rent salshus. Der måtte som minimum have været indgang til huset via kvisten, hvor der var en åbning i vægggrøft-

ten mod både øst og vest. Tilstedeværelse af en vægggrøft tydede på, at kvisten har været en ren trækonstruktion enten bygget med stavplanker eller bulfjæl. Husets stolpehuller indeholdt en del fragmenter af teglsten i munkestensformat, hvilket tydede på, at en del af bindingsværkets tavler var murede. I sin tredje fase (fig. 12) blev huset udvidet ca. 10 m mod vest. Udvidelsen kunne have fungeret som fæhus dvs. kostald, og der blev ikke gjort genstandsfund i denne del af huset. Som for de middelalderlige forgængere var det ikke muligt at afdække hele renæssancegården, og den tilhørende ladebygning skulle sandsynligvis søges udenfor udgravningsfeltet mod nord, hvor der lå flere forløb af kraftige stolpehuller langs feltkanten. Mod vest var matriklen sandsynligvis lukket af et palisadehegn, som blev delvist afdækket ved den vestlige feltkant. Ingen af brøndene i feltet tilhørte hus I. Den ældste, der var bevaret som tre skifter af kampesten, tilhørte sandsynligvis gården på matrikelkortet. Det var ikke på

Fig. 9.

Udgravningssituationen i Vilslev. Der var ikke bevaret intakte kulturlag inde i landsbyen, men blot strukturløse, humøse lag. Foto: Sydvestjyske Museer.

The excavation from Vilslev. There were no intact cultural layer deposits within the village, just structureless, humus rich layers.

baggrund af genstandsfund muligt at datere huset nærmere end 16. eller 17. årh. Årsagen til, at huset blev fornyet efter næsten samme grundplan kunne være stormfloden i 1634, hvor vandet stod tre alen over gulvet i Vilslev Kirke (Danmarks Kirker, 3149). Terrænet ved udgravningen ligger ligesom kirken mellem 4 og 4,5 m o. DNN, hvorfor vandmasserne må have ramt gården i en højde af to meter.

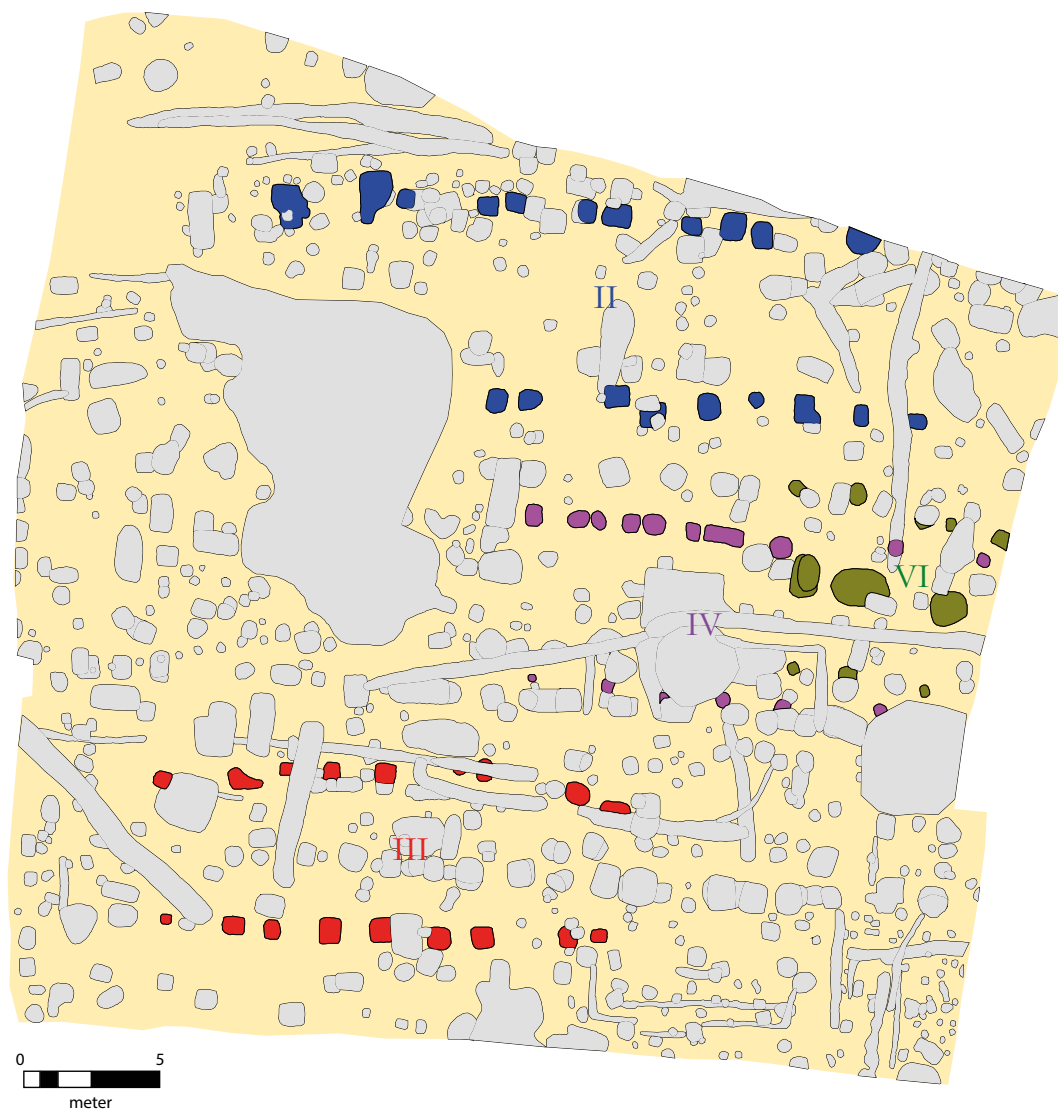

Fig. 10.

Der blev fundet spor af minimum fire, middelalderlige huse, der sandsynligvis repræsenterede fire generationer af gårde. Udgravningssituationen var kompliceret p.g. en intensiv aktivitet som følge af, at området havde været bebygget siden 14. årh. og muligvis så langt tilbage som 12. årh. Plan: Sydvestjyske Museer.

There were traces of at least four medieval houses, which probably represent four generations of farms. The excavation situation was complicated by intensive settlement activity dating back to the 14th and possibly also the 12th century. Plan: Sydvestjyske Museer.

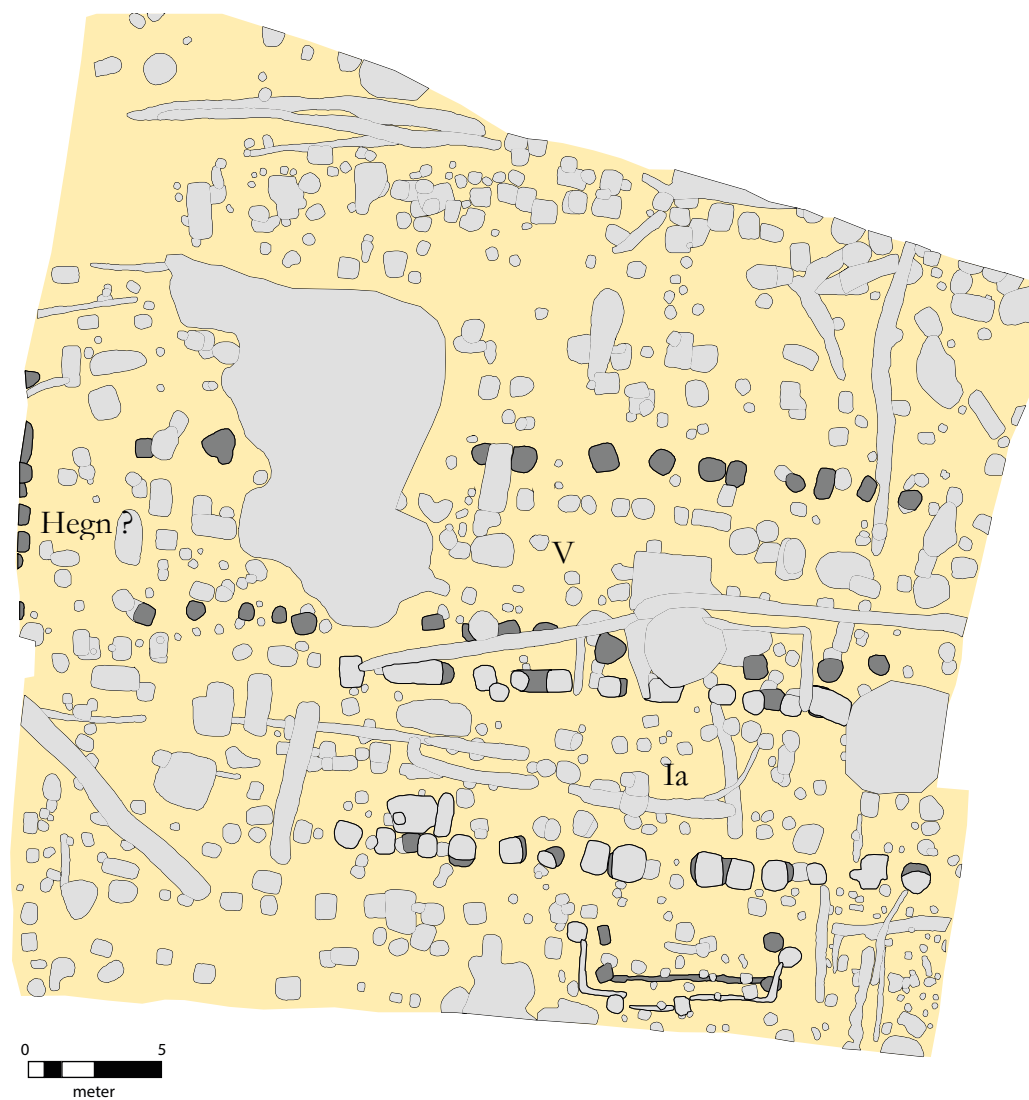

Fig. 11.

Hus Ia, der var ret forstyrret, fordi det blev fornyet efter næsten samme grundplan (Ib). Huset blev dateret til 16. eller 17. årh. på baggrund af fundsammensætningen. Umiddelbart nord herfor lå hus V, der formodentlig udgjorde den umiddelbare forgænger dateret til 15. eller 16. årh. Plan: Sydvestjyske Museer.

House Ia, which was quite disturbed, due to its renewal on nearly the exact same floorplan (Ib). The house was dated to the 16th or 17th century on the basis of the finds material. Just to the North lay house V, which probably represents the penultimate predecessor dated to the 15th or 16th century. Plan: Sydvestjyske Museer.

Fig. 12.

Hus I i sin yngste fase med tilbygningen Ic. Plan: Sydvestjyske Museer.

House I in its youngest phase with the extension Ic.

Den firlængede gårds oprindelse

Hus I havde flere lighedspunkter med de ældste bevarede gårde i vadehavsområdet, der udover at være opført i grundmur er karakteriseret ved at have stalden i forlængelse af stuehuset og indgang på læsiden af huset dvs. mod syd, hvor der ofte sidder en spids frontkvist eller arkengaff (Dragsbo 2006, 5). Den nærmeste kendte parallel er imidlertid salshuset på gården fra Vejstruprød syd for Kolding fra slutningen af 17.

årh. (fig. 2), der havde fæhus i salshusets vestligste del og i lighed med huset i Vilslev både kvist og indgang fra syd. Kvisten samt den østlige del af huset var i slutningen af 19. årh. indrettet som stuer, mens bryggeret lå mod fæhuset. Huset fra Vejstruprød var opført i bindingsværk på syld med kombineret bulfjæl og murede tavl. Selvom der i Vilslev var kontinuitet tilbage til højmiddelalderen, synes gårdstrukturen på det ældste matrikelkort, i lighed med Den

Fig. 13.

Hus Ic i Vilslev opført i 17. årh. på baggrund af det ældste matrikelkort fra 1820. Det tætte sammenfald med den sydlige længe på kortet sandsynliggør, at Hus Ic var udgangspunktet for den firlængede gård, der i sin oprindelige form formodentlig også bestod af en nordlig længe. Langs den nordlige feltkant lå der nemlig en række stolpehuller, som ikke kunne relateres til de øvrige huse i udgravningen. Plan: Sydvestjyske Museer.

House Ic in Vilslev built in the 17th century seen against the background of the oldest cadastral map from 1820. The close correlation with the southern building on the map makes it probable, that house Ic was the original building wing of the later four wing farmstead, which in its original form probably also had a northern building wing. Along the northern edge of the excavation area, there was a row of post-holes, which could not be related to the other houses of the excavation.

Gamle Ulvegård i Tjæreborg at have sin oprindelse i renæssancen. Sammenholdes opmålingen med det ældste matrikelkort ses et næsten nøjagtigt sammenfald mellem Hus Ic og den firlængede gårds sydlige længe, hvorfor den må udgøre det oprindelige udgangspunkt i mulig sammenhæng med en nordlig længe (fig. 13). Ved den nordlige feltkant ser man nemlig et nøjagtigt sammenfald mellem matrikelkortet og et forløb af stolpehuller, der indiker, at den tilhørende lade ligger lige uden for feltet. Det er uvist, om Hus Ic i begyndelsen af 1800-tallet endnu stod som bindingsværk, og der blev ikke fundet sikre spor efter den vestlige og østlige længe, som sandsynligvis har stået på syld eller været i grundmur, som det var normalt i 18. og 19. årh. Tjæreborg og Vilslev er begge adelbyer karakteriseret ved store ejerlav med en dertilhørende stor bebyggelse med lang kontinuitet. Det sidste eksempel, Ravnsbjerg, kan i modsætning hertil karakteriseres som en torp bestående af et lille ejerlav med en tilhørende lille bebyggelse. Torp-bebyggelserne i Sydvestjylland er præget af et diskontinuerligt bebyggelsesmønster (Søvsø in prep.).

Ravnsbjerg – den forsvundne gård

Ravnsbjerg nævnes første gang i 1460, hvor Mette Jeipsdatther af Hasselager (ved Aarhus) sælger alt sit øde gods i ejerlavet til Erik Kristjernssøn af Silkeborg. Han er to år senere part i et forlig om fordelingen af nogle agre og enge i Ravnsbjerg. Syv mand mødtes da på Ravnsbjerg Mark, heriblandt præsterne i Guldager og Bryndum samt væbner Pether Munk (Lange) til Krosgård. De når i god ro og orden frem til, at Bertel Pedersen af Ghesing (naboerlavet Gjesing) skulle beholde alle de enge, som lå syd for "enke-huset". Samtidig blev Erik Kristjernssøns toft stenet og stablet, mens de enge og agre, som var tilbage, skulle deles lige imellem dem (Nielsen 1862, 211).

På det ældste matrikelkort over Ravnsbjerg Mark fra 1785 (fig. 14) består landsbyen af blot fem, mindre gårde. I 1820 var den nordligste gård flyttet over på den anden side af Guldagervej, mens nabogården var flyttet til sin nuværende placering (tilføjet som sorte bygninger på kortet).

Fra 2015-2017 blev markerne umiddelbart øst for de oprindelige gårde udstykket til nye parcelhusgrunde af en privat bygherre, hvorfor museet foretog en i alt 11.000 m² stor udgravning (SJM 385). Udgravningen lå på en sydvendt skråning af sand og grus på kanten af det eng- og vådområde, som ses på det ældste matrikelkort. Allerede i senneolitikum havde bakken været bebygget i form af i alt ni huse. Der var desuden spor af aktivitet fra mesolitikum i form af spredte, meget udvaskede stolpehuller imellem den middelalderlige bebyggelse, og i et af disse stolpehuller blev der fundet en tværpil. Udover et enkelt hus fra yngre bronzealder var området ubebygget indtil middelalderen.

Der blev fundet syv formodede middelalderlige huse, der sandsynligvis udgjorde fire mindre gårde (A, B, C og D), som enten repræsenterede fire faser af samme gård eller eventuelt to gårde i et ulige antal faser (fig. 15). Et par af gårdene kunne dateres relativt i forhold til hinanden, men en kronologisk faseinddeling var ikke mulig pga. det meget begrænsede fundmateriale, som blot udgjorde ét enkelt skår af kuglepote og ét større fragment af munkesten. Begge blev fundet i Gård A's nordlige hus (Hus I), der havde let buede langvægge i to faser. Husets grundplan tydede umiddelbart på en datering til tidlig- eller højmiddelalder (1050-1350), men munkesten er usædvanlige at finde i relation til almindelig landbebyggelse førend renæssancen. Heldigvis indeholdt stolpehullerne ganske meget

brændt korn, der blev kulstof-14 dateret ved tre prøver af henholdsvis byg og rug. To af prøverne havde et dateringsinterval fra de sidste årtier af 12. årh. til sidste fjerdedel af 13. årh., mens den sidste havde et dateringsinterval fra sidste fjerdedel af 13. årh. til 15. årh.³ Prøverne var udtaget fra den yngste fase, hvorfor de sandsynligvis repræsenterede husets samlede funktionsperiode, omfattende dele af både 13. og 14. årh. Huset må dermed repræsentere et tidligt eksempel på anvendelsen af teglsten i den middelalderlige landbebyggelse formodentlig i konstruktionen af fast

inventar, idet den var redeponeret i husets yngste fase. De resterende huse indeholdt kun ganske lidt brændt materiale. Kun Hus VII i Gård C indeholdt egnet materiale i form af to bygkerner, hvoraf det ene havde et snævert dateringsinterval fra første til sidste fjerdedel af 13. årh. Den anden prøve havde et dateringsinterval fra midten af 12. til midten af 13. årh.⁴. Dermed var det sandsynligt, at Gård C udgjorde den umiddelbare forgænger til Gård A. Gård C bestod udover Hus VII formodentlig også af Grøft B, der fra husets vestgavl strakte sig 44 meter mod nord, før den drejede

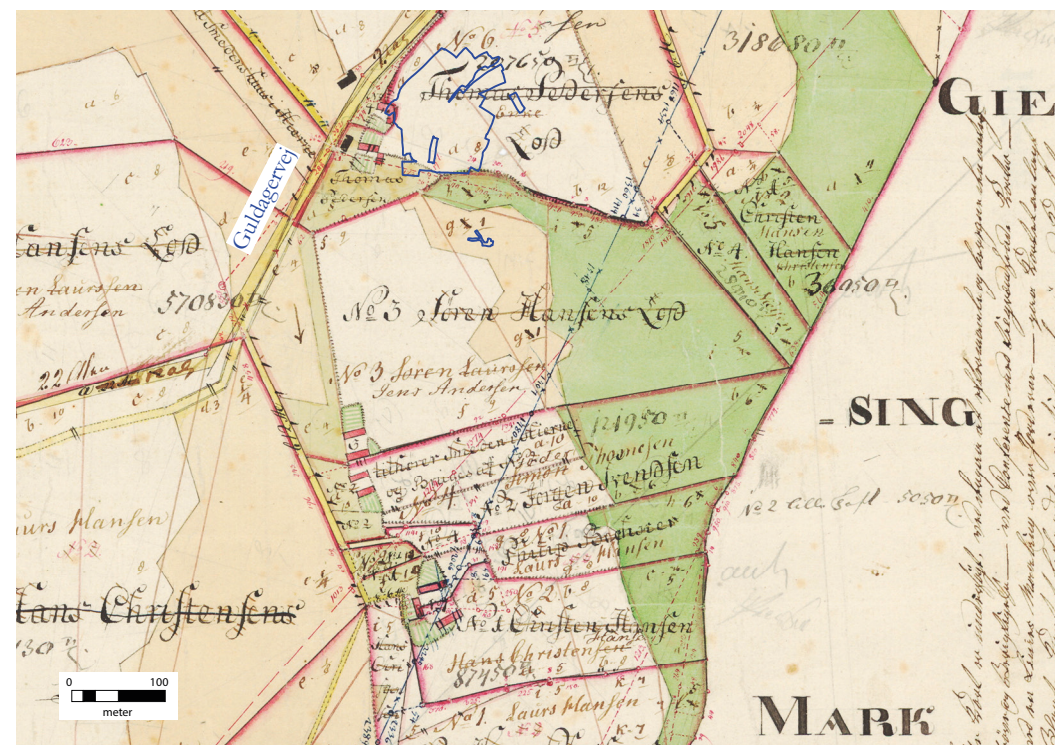

Fig. 14.

Udgravningerne SJM 385 fra 2015 og 2017 på udsnit af det ældste matrikelkort over Ravnsbjerg Mark fra 1785. Landsbyen bestod på det tidspunkt blot af en håndfuld gårde. Plan: Sydvestjyske Museer.

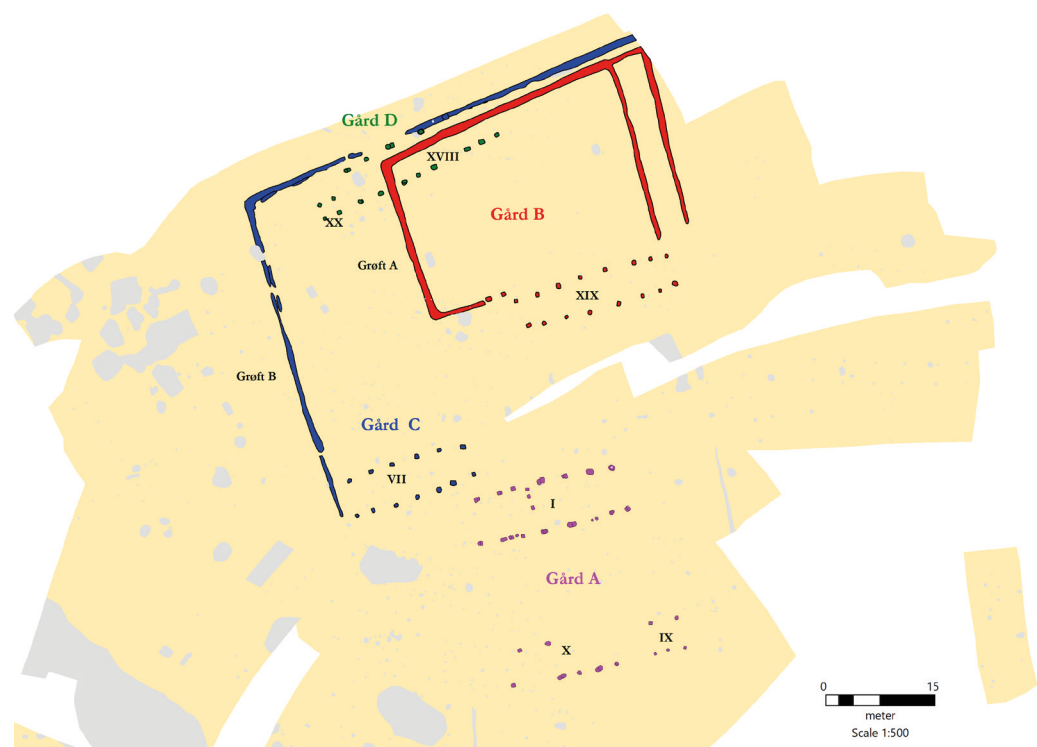
The excavations SJM 385 in 2015 and 2017 seen against a section of the oldest cadastral map of Ravnsbjerg Mark from 1785. The village at that time consisted of just a handful of farms.

i nordøstlig retning og fortsatte ud af udgravningsfeltet. Grøften var stratigrafisk yngre end Gård D, der bestod af salshuset XVIII og det mindre, næsten kvadratiske Hus XX. Hus XVIII adskilte sig fra de øvrige huse ved sine rette langsider, og kan have været det ældste af de middelalderlige huse. Gård B bestod af Hus XIX og Grøft A, der afgrænsede et område på ca. 900 m² nord for huset. Ud for husets nordvestlige hjørne lå et stolpepar med en indbyrdes afstand på cirka to meter. Stolpehullerne lå i direkte forlængelse af Grøft A, hvorfor de med al sandsynlighed fungerede som port-stolper til det aflukkede område nord for huset. Det var desværre ikke muligt at datere Gård B, men den havde ikke fungeret samtidigt med Gård D og C. De fire gårde udgjorde formodentlig fire generationer af den samme gård eller alternativt tre generationer, hvorefter den deles i Gård A og B.

Fig. 15.

De formodede middelalderlige gårde, der ikke indeholdt genstandsfund udover et skår af kuglepote og et større fragment af munkesten. Begge blev fundet i Hus I, der blev kulstof-14 dateret til 13. og 14. årh. Plan: Sydvestjyske Museer.

The supposed medieval farms, which didn't contain any material finds apart from shards of a globular pot and a larger fragment of a medieval brick. Both were found in house I, which was C14 dated to the 13th and 14th century.

Syd for de formodede middelalderlige gårde blev der på kanten af engområdet fundet spor af et par usædvanlige små huse. De havde en anden orientering end de middelalderlige gårde, men var ligeledes konstrueret med jordgravede stolper. Det største af husene, Hus III, var blot 17,5 meter langt og mindre end fire meter bredt (fig. 16). Den vestlige del af huset, der var adskilt fra de øvrige ved en skillevæg af tætstillede stolper, havde tilsyneladende været en spærfagskonstruktion, mens den resterende del af huset havde været en midtsulekonstruktion. Det er en usædvanlig kombination i museets ansvarsområde, hvor der dog stort set ikke findes kendte eksempler på stående bøndergårde i bindingsværk. Et par kraftige stolper i det nordlige vægforløb indikerede, at huset havde indgang i tredje fag fra vest. Den østlige del af huset lod til at have været en mere åben et rums-konstruktion med to kraftige midtsuler og en lidt mindre midtsule ved østgavlen. Muligvis havde der været to portåbninger i nordvæggen, men da denne var dårligt bevaret, kunne åbningerne også være en tilfældighed. I husets nordøstlige hjørne var både væg- og gavlstolper samt en række korrespondende indvendige stolper udskiftet af flere omgange, hvilket tydede på, at der her var indrettet et mindre rum. Der blev fundet i alt seks skår af jydepotte jævnt fordelt i huset. Skårene var kun glittet på indersiden og skærven var meget lys, hvorfor de enten kunne være ujævnt brændt eller en tidlig type (Linnaa 2006, 82 ff.). Var sidstnævnte tilfælde kunne huset være så gammelt som 15 årh. Stolpehullerne indeholdt kun ganske lidt materiale, som var egnet til kulstof-14 datering. Der blev udvalgt tre prøver af henholdsvis forkullet el, forkullede museekskrement og forkullet rug. Det var ikke muligt at datere førstnævnte og den forkullede museekskrement blev dateret til 5600-5300 f. Kr.⁵, hvilket kunne forklares

ved den tidligere nævnte aktivitet fra mesolitikum. Den tredje datering faldt i det problematiske område efter 1650⁶ i lighed med dateringerne fra Den Gamle Ulvegård i Tjæreborg. Hus III havde samme orientering som det lille, étskibede Hus VIII, der lå 14 meter nord herfor (fig. 16). Hus VIII var blot 11,5 meter langt og fire meter bredt med jordgravede stolper. Det havde antageligt været opført i fire fag bindingsværk. To nedgravninger ved det nordlige vægforløb var formodentlig resterne af et vindfang, der markerede husets indgang. Inden for døren lå et diffust og lavt fyldskifte bestående af askeblandet sand og trækulsnister, der sandsynligvis udgjorde et slid i indgangsområdet. Der fandtes ingen indvendige stolper i huset, som kunne indikere nogen form for planløsning eller fast interiør, og der blev ikke gjort fund eller materiale egnet til kulstof-14 datering i husets stolpehuller. Den enkelte kulstof-14 datering og fundet af jydepotte tyder på en datering af gården til anden halvdel af 17. eller første halvdel af 18. årh., da bygningerne ikke optræder på det ældste matrikelkort fra 1785. Husene lå lige på kanten af engområdet, hvis afgrænsning på matrikelkortet blev genfundet i form af flere grøfter. En af grøfterne, som havde samme orientering som Hus III, indeholdt skår af jydepotte og et par lave brønde på grøfternes inderside indeholdt ligeledes jydepotte og yngre rødgods.

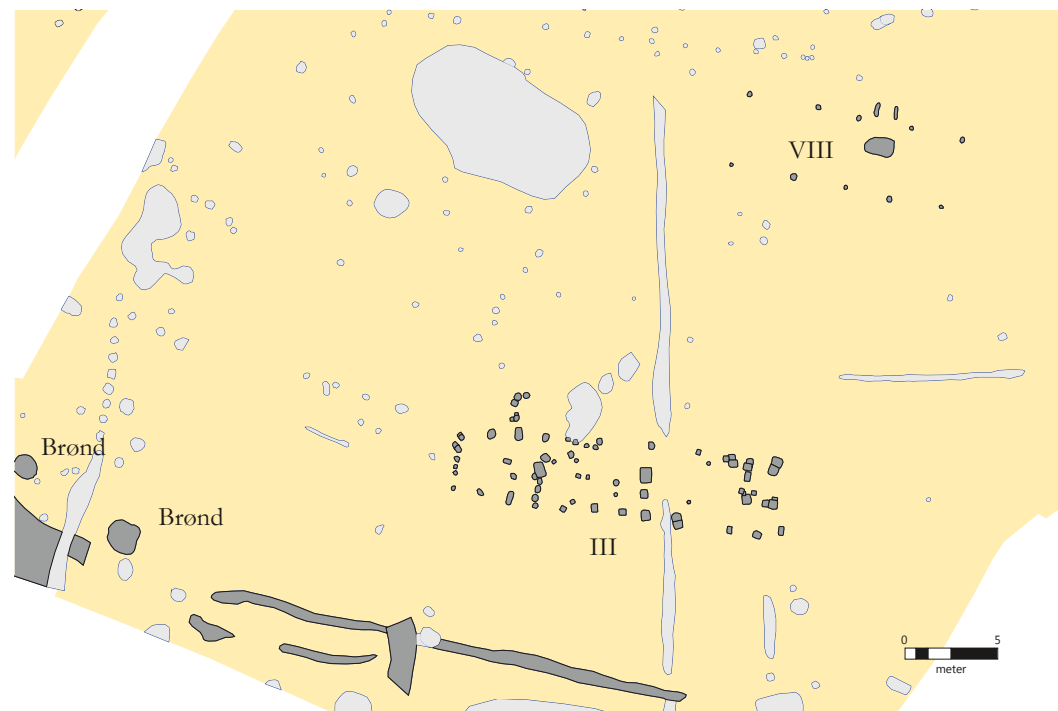
Den forsvundne gård

De to huse må tilsammen have udgjort en mindre gård med blot lidt mere end 112 m² under tag eller alternativt to generationer af et endnu mindre husmandssted. Til sammenligning var det middelalderlige Hus III fra samme udgravning ca. 150 m², mens Hus Ic i Vilslev var 250 m². Gårdens bygninger var derudover anderledes spinkle og irregulære i forhold til huset i Vilslev, der var sat

Fig. 16.

På kanten af et eng- og vådområde, der var afgrænset ved grøfter, lå to usædvanlige og små huse med jordgravede stolper, som formodentlig udgjorde en lille gård. Hus III, der indeholdt flere skår af jyddepotte, blev kulstof-14 dateret til efter 1650 på baggrund af én enkelt datering. Husene optræder ikke på det ældste matrikelkort fra 1785. Plan: Sydvestjyske Museer.

On the edge of a meadow and wetland area, which was demarcated by ditches, there were two unusual small houses with earthfast post constructions, which probably represent a small part of a larger farm. House III, which contained a number of shards from Jutish pots, was C14 dated to after 1650 on the basis of one date sample. The houses do not appear on the oldest cadastral map of 1785. Plan: Sydvestjyske Museer.

af kraftigt tømmer i en fast og tæt takt. Det er dermed sandsynligt, at den forsvundne gård i Ravnsbjerg repræsenterede de nedre sociale lag af periodens landbefolkning. Dette er i sig selv interessant, fordi deres dårligt byggede huse formodentlig sætter sig lige så få spor i arkæologien, som de selv gør i det skriftlige kildemateriale. Det er ikke lige til at forstå gården i Ravnsbjerg, da den ikke optræder på matrikelkortet. Er den en del af landsbyfælleskabet, eller er det en ødegård? Den tætte placering på engarealerne og vådområderne kunne

tyde på, at disse udgjorde en væsentlig del af gårdens ressourcegrundlag i form af dyrehold (fig. 17). De høje målebordsblade viser, at området har været anvendt til tørvegravning. Gården har tilsyneladende haft langt til nærmeste nabo, for det var ikke muligt af finde forgængere til den nordligste gård på matrikelkortet, ligesom det ikke var muligt at finde spor af gården selv. Denne havde formodentlig været opført i grundmur, for blot 10 meter derfra lå en velbevaret bondeteglovn fra formodentlig 18. årh. (fig. 17 og 18).

Fig. 17.

Den forsvundne gård angivet med blå på udsnit af det ældste matrikelkort fra 1785. Gården blev kulstof-14 dateret til efter 1650. Der blev ikke fundet spor efter den nordligste gård på kortet eller eventuelle forgængere. Gården på matrikelkortet havde sandsynligvis været opført i grundmur, for få meter derfra lå en velbevaret bondeteglovn fra formodentlig 18. årh. Plan: Sydvestjyske Museer.

The missing farm highlighted in blue on a section of the oldest cadastral map from 1785. The farm was C14 dated to after 1650. No traces were found of the northern farmstead on the map or any eventual predecessors. The farm on the cadastral map was probably brick built, as a few meters from the house were the well-preserved remains of a farm brick-kiln, most likely dating from the 18th century.

Konklusion

Kulstof-14 dateringen af den første Ulvegård i Tjæreborg til efter 1650 understreger, at det ikke er tilstrækkeligt alene at datere på baggrund af den middelalderlige hustypologi. Det er i årene fremover nødvendigt at arbejde målrettet med hustypologien ved systematisk anvendelse af naturvidenskabelige dateringsmetoder på fladeudgravninger, når det er metodisk hensigtsmæssigt. Den tidlige moderne

landbebyggelse er også i sig selv interessant og relevant at undersøge arkæologisk. Både undersøgelsen i Tjæreborg og Vilslev tydede på, at gårdsstrukturen på de ældste matrikelkort havde sin oprindelse i det 17. årh., selvom landsbyerne som minimum lå fast siden højmiddelalderen. De ældste matrikelkort indeholder formodentlig mange lag af strukturer af vidt forskellig alder, hvorfor den historiske kulturgeografi har brug for arkæologien til at korrigere for

Fig. 18.

Bondetegløven, der var bevaret i næsten to meters højde. Ovnens var sat af munkesten (28 x 12 x 6 cm) i krydsskifte med undtagelse af ydersiden ved de tre indfyringskanaler i forgrunden af billedet, som var sat af munkesten i Flensborg-lignende format (24 x 12 x 4,5 cm). Tegnenstenen i brændingen var af et moderne format (26 x 12 x 5,5 cm). Ovnens blev dateret til 18. årh. på baggrund af kombinationen af de forskellige teglstenformater samt fund af kridtpibe. Foto: Sydvestjyske museer.

The farms brick-kiln, which was preserved up to a height of nearly two meters. The kiln was laid with red medieval brick format (28 x 12 x 6 cm) in an English bond with the exception of the exterior of the three flue openings, which were laid with bricks in a Flensborg-like format (24 x 12 x 4,5 cm). The bricks in the firing chamber were a modern format (26 x 12 x 5,5 cm). The kiln was dated to the 18th century on the basis of a combination of the different brick formats and finds of clay pipes.

diskontinuitet. Ravnsbjerg er et godt eksempel på problemerne ved retrospektive fortolkninger af bebyggelsen på de ældste matrikelkort. Udgravningerne kunne påvise, at der var bebyggelse i Ravnsbjerg i højmiddelalderen, men indtil videre ikke bebyggelse fra senmiddelalderen, hvor landsbyen for første gang optræder i de skriftlige kilder. Selvom undersøgelsen er for lille til at nå til sikre konklusioner i

forhold til evt. diskontinuitet synes Ravnsbjerg væsentlig mere labil end de to andre eksempler, der repræsenterer adelbyer. Gården på det ældste matrikelkort havde i modsætning til gårdene i Tjæreborg og Vilslev ingen umiddelbare forgængere. Med mindre denne var gården på kanten af engene, der ville have været forsvundet for altid, hvis den ikke var konstrueret efter gammel skik med jordgravede stolper.

Litteratur

Bentsen, Lars Chr. 2010: "stolperne som er afrådnnet ved jordskillet" – en lille renæssancegård i Skonager. *Opdatering. Årbog for Museet for Varde By og Omegn & Ringkøbing-Skjern Museum*, s. 156-162.

Bøcher, Steen B. 1944: *Vandmøller og andre vandkraftudnyttelser i Ribe Amt*. København.

Danmarks Kirker: Ribe Amt, s. 3109-3164.

Dragsbo, Peter 2006: *Sønderjyske gårde. Det Regionale Faglige Kulturmiljøråd*. Sønderjyllands kulturmiljøer – nr. 9. Aabenraa.

Henriksen, Mogens Bo 2003: Fynske hus- og gårdstomter fra middelalder og tidlig renæssance. *Bol og By. Landbohistorisk Tidsskrift*: 1-2, s. 67-99.

Jensen, Christian Axel 1914-16: Stolper og Suler. *Fortid og Nutid*, s. 60-77.

Jensen, Stig 1987: Gårde fra vikingetiden ved Gl. Hviding og Vilslev. *Mark og montre* 1986-87, s. 5-25.

Jeppesen, Torben Grøngaard 1981: Aastrup II – to sulehuuse fra middelalder og renæssance. *Fynske Minder*, s. 39-58.

Kancelliets Brevbøger. Vedrørende Danmarks Indre Forhold, 1551-1555. København 1885-86.

Kancelliets Brevbøger. Vedrørende Danmarks indre Forhold, 1576-1579. København 1900.

Klemensen, Marie Foged 2003: Bondehuuse fra tidlig middelalder i Jylland – fra et arkæologisk perspektiv. *Bol og By. Landbohistorisk Tidsskrift*: 1-2, s. 31-46.

Kristiansen, Mette Svart 2006: Renæssance, arkæologi – og bønder. *Renæssancens verden. Tænkning, kulturliv, dagligliv og efterliv* (red. Ole Højris & Jens Velle), Aarhus.

Kusk, Jens 1977: *Tvillingssogne af Geest og Marsk*: Sneum og Tjæreborg, bd. 2, s. 199-203.

Leen Jensen, Mads 2012: Levn fra en forsvunden landsby?: stolpebygget renæssancegård ved Ladegård. *Med graveske*

gennem Sønderjylland. Arkæologi på naturgas- og motervejstracé. Årbog for Museum Sønderjylland, s. 232-244.

Linnaa, Jette 2006: *Keramik, kultur og kontakter. Køkken- og bordtøjets brug og betydning i Jylland 1350-1650*, Højbjerg.

Mejborg, Reinhold Frederik Severin 1888: *Gamle Danske Hjem*. København.

Nielsen, Oluf 1862: *Historiske Efterretninger om Skadst Herred*. København.

Porsmose, Erland 1988: Dyrkningsfællesskabet. Claus Bjørn (red.): *Det danske landbrugs historie I. Oldtid og Middelalder 4000 f.Kr. – 1536*, s. 266-272.

- 1991: Landsbyen i renæssancearkæologien. *hikuin* 18, s. 191-196.

Rasmussen, Ulla Fraes 1990: Klemmenstrup – udgravning af en middelaldergård ved Køge. *Køge Museum* 1989, s. 37-54.

Rensbro, Henriette 2003: Bygningskonstruktioner på landet i Østdanmark 1200-1600. *Bol og By. Landbohistorisk Tidsskrift*: 1-2, s. 47-66.

Siemen, Palle 1991: Middelalder i Tjæreborg og Allerup. *Mark og montre*, s. 74-83.

Steensberg, Axel 1952: *Bondehuuse og vandmøller i Danmark gennem 2000 år*. København.

Søvsø, Morten 2008: Stolpebyggede gårde fra renæssancen udgravet i Kærbo ved Ribe. *By, marsk og geest* 20. Kulturhistorisk årbog for Sydvestjylland 2008 s. 15-26.

- In prep: Den oprindelige frie bonde? – landsbyer, gårde og socialstruktur på den jyske vestkyst i la longe durée. *kuml* 2020.

Ulsig, Erik 1991: Pest og befolkningsnedgang i Danmark i det 14. århundrede. *Historisk Tidsskrift*, Bind 15 række 6, s. 21-43.

Vensild, Henrik 1994: Jordgravede stolper, fodtømmer og andre "jordnaere" bygningsforhold i Skast Herred 1636-1800. *hikuin* 21, s. 55-64.

- 2004: *Bondegårde i Skast Herred 1636-1760: deres byggemåde og indretning*. Kerteminde.

Summary

The old Ulvegård in Tjæreborg

And two other examples of farmsteads with earthfast post constructions from the early modern period (1500-1800)

In 2017 the Museums of Southwest Jutland excavated a farmstead on the outskirts of medieval Tjæreborg village in Skast hundred. The houses were constructed with earthfast posts and their type initially indicated, that they were medieval in date. However, the otherwise sparse finds material was of a somewhat later date (1500-1800). An attempt to C14 date the house was therefore carried out. Eight C14 dates from charred corn from three of the houses all fell within the troublesome date range between 1650 and 1960, which meant that the farmstead in all probability could be dated to after 1650. This is none the less a very important result, which on the one hand raises questions about the basis for typological house dating techniques for medieval rural architecture and on the other hand opens up new possibilities for archaeological investigations of post-medieval or early modern rural settlements in probably large parts of Western Denmark. The article presents two other excavations from Vilslev and Ravnsbjerg as examples of the contribution archaeology can make with some substantial new insights to our understanding of early modern rural settlement. That could be e.g. the origins of the four-wing Danish farmstead, or settlements from the 17th and 18th centuries that have disappeared from the historical records. The investigations from both Tjæreborg and Vilslev indicated, that the farmstead structure apparent on the earliest cadastral maps of the 18th and 19th centuries most probably contain many layers of structures dating from various periods, which is why historical geography needs archaeology to better calibrate for any discontinuity.

Ravnsbjerg is a good example of the problems associated with retrospective interpretations of settlement from the oldest cadastral maps. Excavations could prove, that there indeed were settlements in Ravnsbjerg datable to the High Middle Ages, but as yet there are no traces of settlements from the Late Middle Ages, when the village appears in the written sources for the first time. Even though this study is too small to substantiate its conclusions with respect to any eventual discontinuity, Ravnsbjerg does seem more liable to change compared to the other two examples, which represent original villages, so-called adelbyer.

Noter

¹Samtale med Claus Feveile

²AAR-28882 (C14 age 214 ± 22); AAR28883 (C14 age 245 ± 29); AAR-28884 (C14 age 191 ± 22); AAR-28885 (C14 age 211 ± 21); AAR-28886 (C14 age 215 ± 21); AAR-28887 (C14 age 202 ± 21); ARR-28888 (C14 age 207 ± 24); ARR-28889 (C14 age 233 ± 23)

³AAR-24113 (C14 age 633 ± 34, 1285AD-1399AD 2Ð); AAR-24114 (C14 age 816 ± 36, 1162AD-1272AD 2Ð); AAR-24115 (C14 age 781 ± 37, 1185AD-1284AD 2Ð)

⁴AAR-30440 (C14 age 820 ± 28, 1166AD-1264AD 2Ð); AAR-30441 (C14 age 781 ± 26, 1216AD-1278AD 2Ð)

⁵AAR-24107 (C14 age 6531 ± 55)

⁶AAR-24109 (C14 age 221 ± 43)

Michael Alrø Jensen

Cand.mag, museumsinspektør
Sydvestjyske Museer
Tangevej 6b, 6760 Ribe
miaj@sydvestjyskemuseer.dk

BY, MÆRSK OG GÆST

Bronzøkserne fra Bækboilling og det 16. århundrede f.Kr. i en sydjysk indlandsegn

Sceattas i Sydkandinavien - fra ekspanderende frisere til kontrollerende kongemagt

Den gamle Ulvegård i Tjæreborg og to andre eksempler på bøndergårde med jordgravede stolper fra tidlig moderne tid (1500-1800)
